

EULIMENE

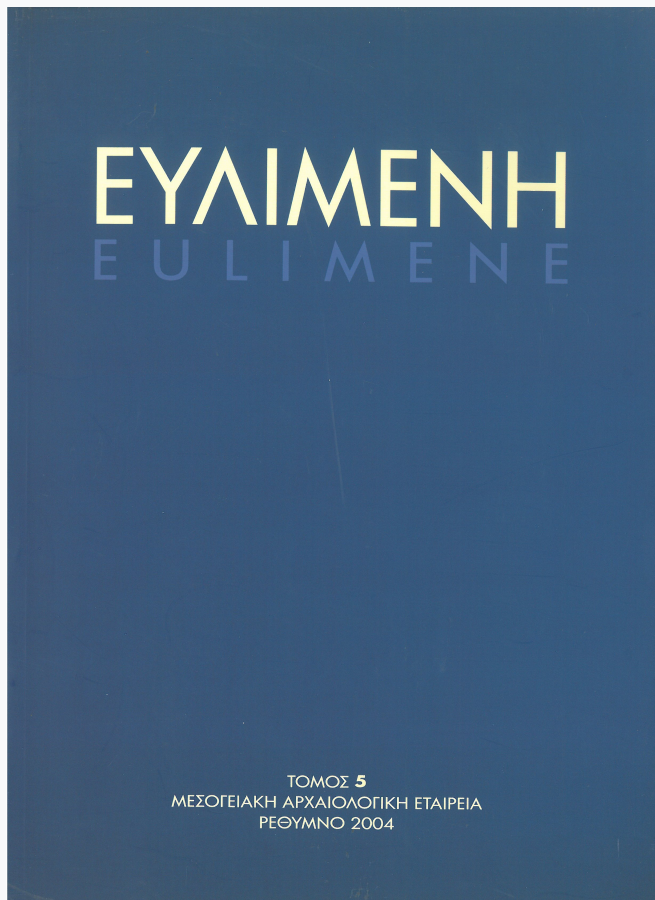

Vol 5 (2004)

EULIMENE 5 (2004)

Δεσποτικό Ένα νέο ιερό σε μια ακατοίκητη νησίδα των Κυκλάδων

Γιάννος Κουράγιος

doi: [10.12681/eul.32768](https://doi.org/10.12681/eul.32768)

ΕΥΛΙΜΕΝΗ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ,
ΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ, ΤΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΠΥΡΟΛΟΓΙΑ

Τόμος 5
Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία
Ρέθυμνο 2004

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
Π. Μανουσάκη 5–Β. Χάλη 8
GR 741 00–Ρέθυμνο

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ–ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)
Δρ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)
ΒΟΗΘΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ
Δρ. Δήμητρα Τσαγκάρη (Αθήνα)

PUBLISHER

MEDITERRANEAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY
P. Manousaki 5–V. Chali 8
GR 741 00–Rethymnon

PUBLISHING DIRECTORS**EDITORS–IN–CHIEF**

Dr. Nikos Litinas (Rethymnon)
Dr. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)

ASSISTANT TO THE EDITORS

Dr. Dimitra Tsangari (Athens)

Η Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία και οι Εκδότες του περιοδικού
ευχαριστούν θερμά τους Roger and Polly Beecroft, York, England για την κάλυψη μέρους
του κόστους της έκδοσης.

Mediterranean Archaeological Society and the Editors wish to thank
Roger and Polly Beecroft, York, England for their contribution to the cost of the
publication.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Καθ. Πέτρος Θέμελης (Ρέθυμνο)
Καθ. Νίκος Σταμπολίδης (Ρέθυμνο)
Δρ. Alan W. Johnston (Λονδίνο)
Καθ. François Lefèvre (Παρίσι)
Καθ. Άγγελος Χανιώτης (Χαϊδελβέργη)
Δρ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)
Δρ. Ιωάννης Τουράτσογλου (Αθήνα)
Δρ. Νίκος Λιτinas (Ρέθυμνο)
Καθ. Αναγνώστης Αγγελaráκης (Αdelphi)
Καθ. Σταύρος Περεντίδης (Βόλος)

ADVISORY EDITORIAL BOARD

Prof. Petros Themelis (Rethymnon)
Prof. Nikos Stampolidis (Rethymnon)
Dr. Alan W. Johnston (London)
Prof. François Lefèvre (Paris)
Prof. Angelos Chaniotis (Heidelberg)
Dr. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)
Dr. Ioannis Touratsoglou (Athens)
Dr. Nikos Litinas (Rethymnon)
Prof. Anagnostis Agelarakis (Adelphi)
Prof. Stavros Perentidis (Volos)

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ είναι μία επιστημονική περιοδική έκδοση με κριτές που περιλαμβάνει μελέτες στην Κλασική Αρχαιολογία, την Επιγραφική, τη Νομισματική και την Παπυρολογία εστιάζοντας στον Ελληνικό και Ρωμαϊκό κόσμο της Μεσογείου από την Υστερομινωϊκή / Υπομινωϊκή / Μυκηναϊκή εποχή (12^{ος} / 11^{ος} αι. π.Χ.) έως και την ύστερη αρχαιότητα (5^{ος} / 6^{ος} αι. μ.Χ.).

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ περιλαμβάνει επίσης μελέτες στην Ανθρωπολογία, Παλαιοδημογραφία, Παλαιοπεριβάλλον, Παλαιοβοτανολογία, Ζωοαρχαιολογία, Αρχαία Οικονομία και Ιστορία των Επιστημών, εφόσον αυτές εμπίπτουν στα προαναφερθέντα γεωγραφικά και χρονικά όρια. Ευρύτερες μελέτες στην Κλασική Φιλολογία και Αρχαία Ιστορία θα γίνονται δεκτές, εφόσον συνδέονται άμεσα με μία από τις παραπάνω επιστήμες.

Παρακαλούνται οι συγγραφείς να λαμβάνουν υπόψη τους τις παρακάτω οδηγίες:

1. Οι εργασίες υποβάλλονται στην Ελληνική, Αγγλική, Γερμανική, Γαλλική ή Ιταλική γλώσσα. Κάθε εργασία συνοδεύεται από μια περίληψη περίπου 250 λέξεων σε γλώσσα άλλη από εκείνη της εργασίας.
2. Συνομογραφίες δεκτές σύμφωνα με το *American Journal of Archaeology, Numismatic Literature, J.F. Oates et al., Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP.*
3. Τα γραμμικά σχέδια γίνονται με μαύρο μελάνι σε καλής ποιότητας χαρτί με ξεκάθαρους χαρακτήρες, ώστε να επιδέχονται σμίκρυνση. Οι φωτογραφίες είναι ασπρόμαυρες, τυπωμένες σε γυαλιστερό χαρτί. Όλα τα εικονογραφικά στοιχεία είναι αριθμημένα σε απλή σειρά.
4. Οι εργασίες στέλνονται σε δύο εκτυπωμένα αντίτυπα συνοδευόμενα από το κείμενο σε δισκέτα ηλεκτρονικού υπολογιστή.

Είναι υποχρέωση του κάθε συγγραφέα να εξασφαλίζει γραπτή άδεια για την αναπαραγωγή υλικού που έχει δημοσιευτεί αλλού ή είναι αδημοσίευτο.

Οι συγγραφείς θα λαμβάνουν δέκα αντίτυπα και έναν τόμο του περιοδικού. Επιπλέον αντίτυπα θα μπορούν να αγοραστούν.

Συνδρομές – Συνεργασίες – Πληροφορίες:

Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία, Π. Μανουσάκη 5 – Β. Χάλη 8, Ρέθυμνο – GR 74100

Δρ. Νίκος Λιτinas, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Φιλολογίας, Ρέθυμνο – GR 74100

Δρ. Μανώλης Ι. Στεφανάκης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Ρόδος – GR 85100

EULIMENE is a refereed academic periodical which contains studies in Classical Archaeology, Epigraphy, Numismatics, and Papyrology, with particular interest in the Greek and Roman Mediterranean world. The time span covered by EULIMENE runs from the Late Minoan / Sub Minoan / Mycenaean period (12th / 11th cent. BC) through to the late Antiquity (5th / 6th cent. AD).

EULIMENE will also welcome studies on anthropology, palaeodemography, palaeo-environmental, botanical and faunal archaeology, the ancient economy and the history of science, so long as they conform to the geographical and chronological boundaries noted. Broader studies on Classics or Ancient History will be welcome, though they should be strictly linked with one or more of the areas mentioned above.

It will be very much appreciated if contributors consider the following guidelines:

1. Contributions should be in either of the following languages: Greek, English, German, French or Italian. Each paper should be accompanied by a summary of about 250 words in one of the above languages, other than that of the paper.
2. Accepted abbreviations are those of *American Journal of Archaeology, Numismatic Literature, J.F. Oates et al., Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP.*
3. Line drawings should be in black ink on good quality paper with clear lettering, suitable for reduction. Photographs should be glossy black-and-white prints. All illustrations should be numbered in a single sequence.
4. Please send two hard copies of your text and one version on computer disc.

It is the author's responsibility to obtain written permission to quote or reproduce material which has appeared in another publication or is still unpublished.

Ten offprints of each paper, and a volume of the journal will be provided to the contributors free of charge. Additional offprints may be purchased.

Subscriptions – Contributions – Information:

Mediterranean Archaeological Society, P. Manousaki 5 – V. Chali 8, Rethymnon – GR 74100

Dr. Nikos Litinas, University of Crete, Department of Philology, Rethymnon – GR 74100

Dr. Manolis I. Stefanakis, University of the Aegean, Department of Mediterranean Studies, Rhodes – GR 85100

web: <http://www.phl.uoc.gr/eulimene/>

mail: eulimene@mail.com

Περιεχόμενα
ΕΥΛΙΜΕΝΗ 5 (2004)

List of contents
EULIMENE 5 (2004)

Περίληψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti	7
Antonio Corso , The position of portraiture in early Hellenistic art criticism	11
Γιάννος Κουράγιος , Δεσποτικό: Ένα νέο ιερό σε μία ακατοίκητη νησίδα των Κυκλάδων	27
Σταυρούλα Οικονόμου , Νεκρικά κοσμήματα: Τα ελάσματα κάλυψης του στόματος	91
Sophia Kremydi-Sicilianou , Patterns of monetary circulation in Roman Macedonia: The hoard evidence	135
Fragkiska Megaloudi , Agriculture in mainland Greece at the Protogeometric period: A view from the archaeobotanical remains	151

Περίληψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti

Antonio Corso, The Position of Portraiture in early Hellenistic Art Criticism, EYAIMENH 5 (2004), 11-25

La posizione del ritratto nella critica d'arte del primo ellenismo. L'autore cerca di delineare quale sia stato lo svolgimento della ritrattistica delineato dai critici d'arte del primo ellenismo e in particolare da Senocrate di Atene, un allievo della scuola sicionia attivo nei decenni centrali del III sec. a.C. Notizie desunte dai due trattati di Senocrate sulla bronzistica e sulla pittura sembrano infatti esser confluite nella trattazione sulle arti antiche di Plinio il Vecchio cosiccome in altre opere letterarie di età ellenistica o romana imperiale. L'inizio dell'arte di rappresentare un individuo in particolare sarebbe stato attribuito a Butade di Sicione, che avrebbe fatto un primo ritratto coroplastico del fidanzato della figlia. Meno certa è invece l'eventualità che Senocrate avesse incluso nella sua sequenza storica le immagini iconiche di Cleobi e Bitone, erette a Delfi e replicate ad Argo, ad opera di scultori argivi. Invece, la caricatura di Ipponatte ad opera di Bupalò e Atenide e l'autoritratto di Teodoro di Samo dovevano aver costituito momenti salienti nella dinamica storica ricostruita da Senocrate. Altri momenti importanti della medesima ricostruzione sembrano esser state statue di Olimpionici, il gruppo di Armodio e Aristogitone di Antenore e le raffigurazioni dei generali Greci e Persiani nella battaglia di Maratona dipinta nella *Stoa Poikile*. L'età di Pericle potrebbe aver costituito –nella teoria senocratea– una battuta d'arresto nel processo di affermazione del ritratto realistico. La compiuta espressione del ritratto fisiognomico sarebbe stata attribuita a Demetrio di Alopeke. Infine, il culmine di quest' arte sarebbe stato posto nell'età di Alessandro e dei primi diadochi e sarebbe stato segnato dalle personalità di Lisippo, Lisistrato, Apelle e Protogene.

Γιάννος Κουράγιος, Δεσποτικό: Ένα νέο ιερό σε μια ακατοίκητη νησίδα των Κυκλάδων, EYAIMENH 5 (2004), 27-89

Despotiko: a newly discovered sanctuary at an uninhabited isle of the Cyclades. Despotiko lies to the west of Paros and Antiparos, in a strategic position, in the centre of Cyclades. The site of Mandra is located at the island's north-east corner. The island has been identified with ancient Prepesinthos, mentioned by Strabo and Pliny. The archaeological remains of Despotiko were first explored in the late nineteenth century by Ch. Tsountas, who excavated early Cycladic cemeteries at Livadi and Zoumbaria and identified remains of a prehistoric settlement at the site Chiromilos. Rescue excavations were initiated in 1997 under the auspices of the Ministry of Culture. Short annual campaigns of excavation continued through 2000, focused on the site at Mandra, where a large sanctuary dedicated to Apollo has been located. Up to date eight large buildings have been found. Apart from the Archaic building of the sixth century BC, Classical and Hellenistic buildings have been unearthed. Although the temple has not been located yet, many parts of the temple's upper structure, built in later walls, have been identified. The

excavation has yielded a great number of finds, many of which are of prime importance as to the interpretation of the site, its role in the Aegean and its relations with the Near East, from the Archaic to the Roman period.

Σταυρούλα Οικονόμου, Νεκρικά κοσμήματα: Τα ελάσματα κάλυψης του στόματος, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 5 (2004), 91-133

Burial jewels: the custom of mouth bands. Mouth bands made of gold, or rarely of silver, appear in different types of burials mostly in the area of the south Balkans as early as the Neolithic period until the early Christian era. The custom seems to apply especially to regions under direct or indirect Mycenaean influence, such as Cyprus of the Late Bronze Age and Macedonia of the archaic and classical periods. Some of these bands are decorated with floral, geometrical or pictorial patterns whereas others bare no decoration.

The few inscribed gold bands, usually in the shape of a leaf, mention either the name of the deceased or a dedication to the underworld deities and date from the fourth c. B.C. to the first c. A.D. These are associated to the gold «dionysiac-orphic» sheets and to the mystery cults of Dionysus and Persephone.

Sophia Kremydi-Sicilianou, Patterns of monetary circulation in Roman Macedonia: The hoard evidence, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 5 (2004), 135-149

Νομισματική κυκλοφορία στη Ρωμαϊκή Μακεδονία: Η μαρτυρία των θησαυρών. Στο άρθρο αυτό παρουσιάζονται οι «θησαυροί» που έχουν βρεθεί στην περιοχή της Μακεδονίας κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους με ιδιαίτερη έμφαση στα πρόσφατα ευρήματα. Συζητείται η διάδοση του ρωμαϊκού νομίσματος στην περιοχή και αντιδιαστέλλεται η σχετικά συχνή εμφάνιση των αργυρών υποδιαιρέσεων, κυρίως των δηναρίων, με την εξαιρετικά σπάνια εμφάνιση των χαλκών και την πλήρη απουσία των χρυσών.

Οι «θησαυροί» που περιέχουν χάλκινες κοπές των επαρχιακών νομισματοκοπειών ταξινομούνται σε τέσσερεις γεωγραφικές ενότητες που αντιστοιχούν στις τέσσερεις μερίδες. Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από το υλικό είναι τα ακόλουθα: Η συντριπτική πλειονότητα των χάλκινων κοπών που κυκλοφορούσαν στη περιοχή ανήκαν στα μακεδονικά νομισματοκοπεία ενώ, εντελώς εξαιρετικά, εμφανίζονται νομίσματα από τη Μικρά Ασία. Επιπλέον, παρόλο που οι «θησαυροί» του πρώτου αιώνα είναι ελάχιστοι, φαίνεται πως την περίοδο αυτή τα νομίσματα δεν απομακρύνονταν σχεδόν καθόλου από την περιοχή που κόπηκαν. Κατά τον δεύτερο αλλά κυρίως κατά τον τρίτο αιώνα, οι επαρχιακές κοπές κυκλοφορούσαν ευρύτερα μέσα στη Μακεδονία· οι κοπές της πρώτης μερίδας ωστόσο εξακολουθούσαν να μετακινούνται λιγότερο, τουλάχιστον προς δυσμάς. Η ευρύτερη κυκλοφορία των νομισμάτων του τρίτου αιώνα θα πρέπει να συνδέεται με την παρατηρημένη μετρολογική αλλά και τεχνολογική τους ομοιομορφία.

Τέλος προτείνεται πως, αντίθετα με ότι συνέβαινε σε παλαιότερες περιόδους, οι κοπές των επαρχιακών πόλεων στους αυτοκρατορικούς χρόνους μπορούσαν να γίνουν αμοιβαία αποδεκτές ως νόμιμο μέσο συναλλαγής από γειτονικές πόλεις. Εάν η υπόθεση είναι ορθή, τότε η πρακτική αυτή αποτελεί ένα πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση της

νομισματικής ενοποίησης της αυτοκρατορίας που επεβλήθη με τις μεταρρυθμίσεις του Διοκλητιανού.

Fragkiska Megaloudi, Agriculture in mainland Greece at the Protogeometric period: A view from the archaeobotanical remains, *EYΛΙΜΕΝΗ* 5 (2004), 151-160

Agriculture et alimentation en Grèce Proto-géométrique: les restes carpologiques. La présente étude réalise la première synthèse des données archéo-botaniques disponibles en Grèce concernant la période proto-géométrique. Cinq sites situés dans la partie continentale de la Grèce et datés de la première phase de la période proto-géométrique ont été analysés de manière descriptive. Leur étude a permis d'attester la présence de céréales (orge, engrain, amidonnier, froment, épeautre, millet), de légumes (lentilles, pois, gesses, fèves, ers), d'oléagineux (pavot, cameline, lin) et d'espèces fruitières (figue, vigne).

ΔΕΣΠΟΤΙΚΟ: ΕΝΑ ΝΕΟ ΙΕΡΟ ΣΕ ΜΙΑ ΑΚΑΤΟΙΚΗΤΗ ΝΗΣΙΔΑ ΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ¹

Στην Αντίπαρο βρίσκεται το ακατοίκητο νησί Δεσποτικό² (εικ. 1), το οποίο έχει ταυτιστεί με την αρχαία Πρεπέσινθο, σύμφωνα με τον Στράβωνα³ και τον Πλίνιο.⁴ Ανασκάφηκε για πρώτη φορά τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα από τον Χρήστο Τσουντα, ο οποίος αποκάλυψε δυο πρωτοκυκλαδικά νεκροταφεία στη θέση Ζουμπάρια και έναν προϊστορικό οικισμό στη θέση «Χειρόμυλος».⁵ Στα Ζουμπάρια, ένα ψηλό λόφο στη δυτική πλευρά του νησιού, ανέσκαψε 14 κιβωτιόσχημους τάφους, ενώ στη θέση «Λιβιάδι», χαμηλότερα, ο ίδιος ανέσκαψε άλλους 18 τάφους της ίδιας περιόδου.

Ο Ζαφειρόπουλος διενήργησε ανασκαφική έρευνα και πάλι στα Ζουμπάρια το 1959,⁶ όπου αποκαλύφθηκαν ταφές πρωτοκυκλαδικής περιόδου. Ο ίδιος πραγματοποίησε στη βορειοανατολική πλευρά του νησιού στη θέση «Μάντρα», θέση γνωστή από παλαιότερες έρευνες,⁷ ανασκαφή για λίγες μέρες. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι κατά την ανασκαφική έρευνα «*αποκαλύφθηκε τμήμα οικίας ρωμαϊκών πιθανώς χρόνων, δια την οικοδομήν της οποίας είχαν χρησιμοποιηθεί μαρμάρيني πλίνθοι κτιρίου καλής εποχής*». Εντός της οικίας και γύρω από αυτή, κατά τη διάρκεια της σύντομης αυτής ανασκαφής, βρέθηκαν διάφορα αρχιτεκτονικά μέλη –τριγλυφα, γείσα, τεμάχια κιονοκράνων και μέγα κατώφλι–τα οποία προέρχονται από δωρικό ναό αρχαϊκών χρόνων. Τα αρχιτεκτονικά μέλη του δωρικού κτιρίου, που αποκάλυψε ο Ζαφειρόπουλος,⁸ μελετήθηκαν από τον Schuller.⁹

---

¹ Θερμές ευχαριστίες απευθύνονται στην πρόεδρο του ιδρύματος Ν.Π. Γουλανδρή, κα. Ντόλη Γουλανδρή, στην αμέριστη υποστήριξη της οποίας οφείλεται το ξεκίνημα των ανασκαφικών εργασιών στο Δεσποτικό και η συνέχισή τους όλα αυτά τα χρόνια. Επίσης, στα μέλη της ανασκαφικής ομάδας του Δεσποτικού για τη βοήθεια τους: Σοφία Δετοράτου, Bryan Burns, Robert Sutton, Eleni Hasaki, Μαρίνα Γερουλάνου, Αθηνά Πήττα (βοηθός αρχαιολόγος 2004), Βασιλή Γαλανάκο, Νταϊφά Κορνηλία, Χρυσούλα Κονιδάρη (τις οποίες ευχαριστώ και για την συμβολή τους στην ολοκλήρωση αυτού του κειμένου), Νίκο Παπανδρέου (2001), Ευθυμία Χατζή (2002), Γεώργιο Γαβαλά (2003), Μαίρη Ρέστου, Τατιάνα Πούλου Κώστα Αθανασίου και Ευάγγελο Κύρτσο (αρχιτεκτονικό σχέδιο 2004). Τέλος, ευχαριστίες απευθύνονται στην Α. Ohnesorg, καθηγήτρια στο Πολυτεχνείο του Μονάχου, για τις πολύτιμες συμβουλές της όσον αφορά στους πιθανούς τρόπους στέγασης του Κτιρίου Α, στην καθηγήτρια Κλαίρη Παλυβού, για τη συμβολή της στην αναπαράσταση του κτιρίου Α και τους καθηγητές F. Croissant και Νίκο Σταμπολίδη, για την ανταλλαγή των σκέψεων, των προβληματισμών και των γνώσεών τους.

² Για τη γεωγραφική περιγραφή του Δεσποτικού βλ. Philippson 1959, 118.

³ Στράβων, *Γεωγραφικά* 10.5.3.

⁴ Πλίνιος, *Nat. Hist.* 6.66. *RE*, Suppl X, 666.

⁵ Τσουντας 1898, 136-211. Για την προϊστορική κατοίκηση των Κυκλάδων βλ. Renfrew 1972, 517. Leekley and Noyes 1975, 41.

⁶ Ζαφειρόπουλος 1960, 246-247.

⁷ Bursian 1868-1872, 482.

⁸ Ζαφειρόπουλος 1960. Συγκεκριμένα, τα μέλη αυτά είναι: α) Τρία τριγλυφα με στρογγυλεμένες γλυφές. β) Δύο τμήματα γείσων με προμόχθους και οδοούς, για τα οποία δεν ξέρουμε εάν προέρχονται από τις στενές ή τις μακρές πλευρές του οικοδομήματος. Ο ναός της Άρτεμης στο Δήλιο της Πάρου, που είναι

Σύμφωνα με το μελετητή τα μέλη αυτά, κιονόκρανα, γείσα και τρίγλυφα, προέρχονται από το ίδιο κτίριο.¹⁰ Η χρονολόγηση των αρχιτεκτονικών μελών από τον Schuller, στο τέλος της αρχαϊκής περιόδου, βασίστηκε κυρίως στη διάπλαση του κιονοκράνου, το οποίο αντιπροσωπεύει εξελικτικά έναν τύπο μεταξύ του κιονόκρανου από το Ηραίο της Δήλου¹¹ και του αντίστοιχου από τον ναό της Άρτεμης στην Πάρο (γύρω στο 500 π.Χ).

Το 1996 εντοπίστηκαν στο Δεσποτικό και άλλες πρωτοκυκλαδικές θέσεις.¹² Στη θέση «Μάντρα»,¹³ εκτός από τους αρχαίους μαρμάρινους δόμους που είχαν χρησιμοποιηθεί ως οικοδομικό υλικό σε δεύτερη χρήση στη μάντρα (στάνη), υπήρχαν και πολλά άλλα μαρμάρινα θραύσματα στον εσωτερικό χώρο της σύγχρονης αυτής κατασκευής μάντρας για τις κατοίκες, από όπου και πήρε το όνομα της η θέση αυτή. Από το 1997 η ΚΑ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Κυκλάδων πραγματοποίησε ανασκαφική έρευνα με χρηματοδοτήσεις του Υπουργείου Αιγαίου.¹⁴ Η θέση αυτή βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του Δεσποτικού ακριβώς απέναντι από την δυτική πλευρά της Αντιπάρου, σε μια περιοπτη τοποθεσία στη χερσόνησο που δημιουργείται στο στενό διάυλο μεταξύ των δύο αυτών νησιών. Μια στενή λωρίδα θάλασσας χωρίζει τη χερσόνησο από την Αντίπαρο και ανάμεσά τους μεσολαβεί ένα πολύ μικρό νησί, το Τσιμνητήρι, δημιουργώντας ένα πορθμό, ο οποίος ενώνει το πέλαγος, ανατολικά με τη Σίφνο και νότια με την Πάρο.

Την περίοδο αυτή μπορούσε κανείς εύκολα να διακρίνει ένα μεγάλο τμήμα μαρμάρινου κατωφλιού διαστάσεων 1,57x0,74 μ. –το ίδιο που είχε ανακαλύψει ο Ζαφειρόπουλος¹⁵– καθώς και ένα μεγάλο γείσο διαστάσεων 1,43x0,73 μ. Τα μέλη αυτά μας οδήγησαν με βεβαιότητα πως πρόκειται για το ίδιο σημείο το οποίο είχε ανασκάψει και ο Ζαφειρόπουλος το 1959. Με την πάροδο όμως των ετών η περιοχή είχε καλυφθεί από χώματα και περιπτώματα ζώων, ενώ παράλληλα ο λίθινος τοίχος της στάνης είχε επεκταθεί, χρησιμοποιώντας οικοδομικό υλικό προερχόμενο από τις αρχαίες κατασκευές.

Το 1997, στην ίδια αυτή θέση, αποκαλύφθηκαν οι τοίχοι ενός μεγάλου δωματίου, διαστάσεων περίπου 8x8 μ., το οποίο αποτελούσε τμήμα ενός μεγάλου οικοδομικού συγκροτήματος (**εικ. 2**). Η πρόσοψη του δωματίου αυτού είναι πολύ καλά διατηρημένη, αποτελούμενη από μαρμάρινους πλίνθους τοποθετημένους κατά το ισοδομικό σύστημα.

περίπου σύγχρονος με το κτίριο του Δεσποτικού, δεν έχει σταγόνες στις προμήχους των γείσων. γ) Δύο μεγάλα θραύσματα δωρικών κιονοκράνων, με μέγ. διάμετρο 40 εκ. και πλάτος άβακα 71 εκ. Καθώς δε σώζεται το κάτω τμήμα του κιονόκρανου, δε γνωρίζουμε αν οι κίονες που στήριζαν το κιονόκρανο ήταν ραβδωμένοι ή αράβδωτοι.

δ) Ένας αράβδωτος σπόνδυλος κίονα με διάμετρο 49 εκ. και σωζόμενο ύψος 52 εκ.

ε) Μικρό θραύσμα μαρμάρινου δόμου που φέρει λάξευση για σύνδεσμο σε σχήμα χελιδονουράς, τύπος πολύ συνηθισμένος στην αρχαϊκή Πάρο.

⁹ Βλ. Schuller 1985, 319-398, ειδ., 353-358.

¹⁰ Το κτίριο αυτό θα πρέπει να είναι το ίδιο κτίριο στο οποίο αναφέρεται και ο Ζαφειρόπουλος (1960).

¹¹ Βλ. Schuller 1985, 340 κ.ε.

¹² Kourayos et Detoratos 1998, 27.

¹³ Κουράγιος και Δετοράτου 2000, 47-49.

¹⁴ Κουράγιος 1999 και 2000. Κουράγιος 2001, 108. Κουράγιος, Δετοράτου και Burns 2003, 32-49. Kourayos et Burns 2001, 988.

¹⁵ Ζαφειρόπουλος 1960, 246-247.

Στη ΒΑ πλευρά του χώρου βρέθηκαν συσσωρευμένα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη. Τα μέλη αυτά μεταφέρθηκαν στο δωμάτιο αυτό του κτιρίου σε μεταγενέστερη εποχή από άλλα κτίρια του χώρου, για να επαναχρησιμοποιηθούν ως οικοδομικό υλικό.

Το 2001 οργανώθηκε ένα πρόγραμμα εθελοντικής εργασίας φοιτητών ξένων πανεπιστημίων με σκοπό την ανασκαφή του χώρου. Το αποτέλεσμα αυτής της συστηματικότερης ανασκαφής ήταν η αποκάλυψη ενός μεγάλου κτιρίου αρχαϊκών χρόνων,¹⁶ του κτιρίου Α (**εικ. 3**). Συγκεκριμένα βρέθηκε ένα επίμηκες οικοδόμημα με κατεύθυνση Β-Ν, το οποίο αποτελείται από πέντε συνεχόμενα, παράλληλα δωμάτια. Τα δωμάτια αυτά, διαφορετικών διαστάσεων, ονομάστηκαν, αρχίζοντας από το βορειότερο, Α1, Α2, Α3, Α4 και Α5. Και τα πέντε έχουν έναν κοινό δυτικό τοίχο μήκους 30 μ. και πλάτους 0,40 μ., με μέγιστο σωζόμενο ύψος 1,70 μ. Από τον τοίχο αυτό σώζονται τρεις σειρές από καλοδουλεμένους ανισομεγέθεις δόμους τοπικού πετρώματος επάνω σε ισχυρή θεμελίωση. Το δωμάτιο Α5, το οποίο βρίσκεται στα νότια του μεγάλου αυτού οικοδομήματος είχε διαταραχθεί από σειρά νεώτερων κατασκευών, οι οποίες σε ορισμένες περιπτώσεις επαναχρησιμοποίησαν τους αρχαϊκούς τοίχους (**εικ. 4**). Υπάρχει νεώτερος τοίχος, θεμελιωμένος επάνω στο μαρμάρινο αρχαϊκό κατώφλι, ο οποίος χωρίζει το μεγάλο δωμάτιο Α5 σε δύο μικρότερα. Βορείως του δωματίου Α5 ήρθαν στην επιφάνεια τα αντίστοιχα δωμάτια Α4 και Α3 με διαστάσεις (6x7 μ. και 5x7 μ.).

Και τα τρία αυτά δωμάτια αποτελούν μια αυτοτελή οικοδομική ενότητα με ένα επίμηκες προστώο μήκους 18 μ., που υπάρχει στην ανατολική πλευρά του οικοδομήματος. Ανατολικά υπάρχει στυλοβάτης, μήκους 18 μ., ο οποίος ανήκει στο προστώο, κατασκευασμένος από μεγάλες πλάκες θεμελιωμένες σε καλοδουλεμένους, ανισομεγέθεις μαρμάρινους δόμους (**εικ. 5**). Το μετακίονιο διάστημα είναι 1,45 μ., γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη οκτώ κίωνων στο στυλοβάτη της στοάς. Στο βόρειο τμήμα λείπουν ορισμένες από τις μεγάλες πλάκες, ενώ διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση η θεμελίωσή του. Στην άνω επιφάνεια των πλακών διακρίνονται τρία ίχνη για την έδραση αντίστοιχων δωρικών κίωνων. Όλος ο χώρος είχε διαταραχθεί από νεώτερες κατασκευές. Κάτω από τις νεώτερες αυτές κατασκευές εντοπίστηκε το δάπεδο του αρχαϊκού προστώου, το οποίο είναι κατασκευασμένο από μεγάλου μεγέθους ορθογωνισμένες σχιστόπλακες (**εικ. 6**). Στο χώρο του προστώου ήρθαν στο φως νεώτερες κατασκευές με εντοιχισμένα αρχαία μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, όπως δωρικό κιονόκρανο, προερχόμενα από διάφορα κτίρια. Το δωρικό κιονόκρανο όμως αντιστοιχεί σε έναν από τους κίονες του στυλοβάτη. Στη βόρεια πλευρά του προστώου υπάρχει πλακόστρωτο σε δύο επίπεδα, από μαρμάρινα μέλη σε δεύτερη χρήση, το οποίο, λόγω της ανεύρεσης οκτώ χάλκινων ρωμαϊκών νομισμάτων, χρονολογείται με βεβαιότητα στα ρωμαϊκά χρόνια.¹⁷

Οι χώροι Α4 και Α3 έχουν θυραία ανοίγματα στην ανατολική και στη δυτική πλευρά. Τα μαρμάρινα κατώφλια σώζονται ακέραια στη δυτική πλευρά των δωματίων Α4 και Α3 με διαστάσεις 2,10x0,72 μ. και 1,60x0,58 μ. αντίστοιχα, ενώ λείπουν στην ανατολική. Στην είσοδο του δωματίου Α5 του κτιρίου Α, η ανασκαφή αποκάλυψε άλλο ένα μαρμάρινο κατώφλι διαστάσεων 1,66x0,40 μ. στη δυτική πλευρά (**εικ. 7**). Το συγκεκριμένο είναι σπασμένο σε δύο τμήματα και συγκολλημένο, κατά την αρχαιότητα,

¹⁶ Κουράγιος 2001-2003. Cevoli 2002, 34-37.

¹⁷ Δυστυχώς δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη η συντήρησή τους ώστε να χρονολογηθεί με βεβαιότητα το δάπεδο.

με δύο μολύβδινους συνδέσμους σε σχήμα χελιδονοουράς, στοιχείο που παραπέμπει στην αρχαϊκή περίοδο. Η άνω επιφάνειά του είναι αδρά κατεργασμένη και φαίνεται ότι επάνω σε αυτήν εδραζόταν δεύτερος μαρμάρινος λίθος, ο οποίος και θα αποτελούσε το κύριο επίπεδο κυκλοφορίας.

Στα δωμάτια A5 και A4 σώζονται σε πολύ καλή κατάσταση τα δάπεδά, κατασκευασμένα από μικρούς, ακανόνιστου σχήματος λίθους, συνδεδεμένους με παχύ στρώμα ασβεστοκονιάματος, τα οποία πιθανότατα ανήκουν στην αρχαϊκή εποχή (**εικ. 8**).

Οι χώροι A1 και A2 είναι κτισμένοι σε χαμηλότερο επίπεδο. Πρόκειται για δύο μεγάλα τετράγωνα δωμάτια,¹⁸ περίπου ίδιων διαστάσεων, 8x8 μ., με εισόδους μόνο στην ανατολική πλευρά και ένα είδος κλειστού προδόμου στην ίδια πλευρά, μήκους περίπου 17 μ. και πλάτους 3 μ. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η θεμελίωση του προδόμου είναι κατασκευασμένη από μεγάλες ανόμοιες σχιστολιθικές πλάκες, διαφορετικών διαστάσεων, με μήκος πολλές φορές που φτάνει το 1 μ., επάνω στις οποίες σώζονται τμήματα ύστερων τοίχων, κατασκευασμένων από επαναχρησιμοποιημένους μαρμάρινους δόμους.

Η είσοδος του προδόμου κατά πάσα πιθανότητα θα βρισκόταν στο κέντρο, ανάμεσα στις εισόδους των δύο δωματίων A1 και A2, τουλάχιστον όπως μαρτυρά η ύπαρξη κεντρικού θυραίου ανοίγματος στον άξονα του κοινού μεσαίου τοίχου που υπάρχει μεταξύ του προδόμου και του δυτικού τοίχου των δύο δωματίων. Οι προσόψεις σώζουν δύο σειρές μαρμάρινων δόμων που φέρουν περιτένεια και είναι κτισμένοι κατά το ισοδομικό σύστημα, επάνω σε ευθυνηρία αποτελούμενη από πλατιές, ισομήκεις σχιστολιθικές πλάκες (**εικ. 9**).

Τα δωμάτια A1 και A2 έχουν πρόσβαση στον κλειστό αυτό πρόδομο με τις εισόδους τους τοποθετημένες συμμετρικά ως προς την κύρια είσοδό του. Η είσοδος του δωματίου A2 βρίσκεται στην ανατολική πλευρά, όπου ένα κενό στην πρόσοψη του αντιστοιχεί ακριβώς στις διαστάσεις ενός πολύ μεγάλου, μονολιθικού μαρμάρινου κατώφλιού, το οποίο βρέθηκε σε δύο τμήματα κοντά στην αρχική του θέση. Η είσοδος του δωματίου A1 δεν διατηρεί το κατώφλι και έχει κλεισθεί πολύ πρόχειρα σε μεταγενέστερη περίοδο, ίσως στα ρωμαϊκά χρόνια, όταν ξαναχρησιμοποιείται όλο το κτίριο. Η ανασκαφή στο εσωτερικό του προδόμου, κατά μήκος όλης της ισχυρής θεμελίωσης της ανατολικής πλευράς, έφερε στην επιφάνεια έναν ακέραιο κορινθιακό αρύβαλλο και δύο άθικτα αλάβαστρα τοποθετημένα στα θεμέλια του κτιρίου, όπως συνηθιζόταν στην αρχαϊκή εποχή.

Στον ίδιο ακριβώς χώρο αποκαλύφθηκε τμήμα μαρμάρινου περιρραντηρίου¹⁹ διαστάσεων 0,25x0,15 μ. που φέρει στο χείλος του αποσπασματικά σωζόμενη την επιγραφή «...ΜΑΡΔΙΣ ΑΝΕΘΗΚΕΝ...», με γράμματα αρχαϊκού τύπου (**εικ. 10**). Το όνομα Μάρδης είναι πιθανότατα ανατολικής προέλευσης, παρόμοιο με το όνομα Μαρδόνιος, του Πέρση στρατηγού που πολέμησε στην μάχη των Θερμοπυλών. Το όνομα Αμάρδης, που πρέπει να είναι παρεμφερές, εμφανίζεται σε ένα ποίημα της Λέσβου. Παρόμοια ανδρικά ονόματα μαρτυρούνται σε νεώτερες επιγραφές όπως Μαρδύλης²⁰ και

¹⁸ Κουράγιος 2004α, 68-69.

¹⁹ Ηρόδοτος 6.43, 7, 8, 9 *passim*. Οι πληροφορίες για τις επιγραφές προέρχονται από τον Άγγελο Ματθαίου στον οποίο έχει δοθεί η άδεια της τελικής δημοσίευσης.

²⁰ IG IX 2, 332, 6.

Μαρδόνιος.²¹ Δυστυχώς δε σώζεται το υπόλοιπο τμήμα της επιγραφής, στο οποίο κατά πάσα πιθανότητα θα αναφερόταν το όνομα της θεότητας στην οποία ήταν αφιερωμένο το ιερό. Στο χώρο της ανασκαφής περιουελλέγη επίσης άλλο ένα μικρό θράσμα περιρραντηρίου που σώζει αποσπασματικά τρία γράμματα «...KEN...», τα οποία χρονολογούνται στην ίδια περίοδο και προέρχονται από την λέξη «[ANEΘΗ]KEN».

Στα βορειανατολικά του δωματίου Α2, από όπου και άρχισε η ανασκαφή το 1997, υπάρχουν πολλά διαφορετικά μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη.²² Πολλά από αυτά έχουν ξαναδουλευτεί επί τόπου, όπως υποδηλώνει η λατύπη που εντοπίζεται κάτω από αυτά.

Αρκετές κεραμίδες οροφής αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας σε ένα μεγάλο στρώμα καταστροφής, που δημιουργήθηκε μετά την κατάρρευση του κτιρίου σε νεώτερη περίοδο, κατά μήκος του μεγάλου δυτικού τοίχου, υποδεικνύοντας πως ο χώρος ήταν στεγασμένος με πήλινες κεραμίδες οροφής. Οι κεραμίδες ανήκουν στους δύο γνωστούς τύπους της ελληνικής αρχαιότητας, το λακωνικό και τον κορινθιακό.

Το κτίριο Α θα πρέπει να ήταν στεγασμένο με μεγάλες δίρριχτες οροφές (**εικ. 11**), κατά την άποψη της Aenne Ohnesorg. Λόγω της ύπαρξης της στοάς και των οκτώ κιόνων με πιθανό ύψος τα 3,50-4 μ. το κτίριο αυτό δεν θα μπορούσε να είχε αετωματική επίστεψη, γιατί το ύψος του θριγκού θα ήταν υπερβολικό. Επίσης δε γνωρίζουμε –και είναι πολύ δύσκολο να υποθέσουμε– το ακριβές ύψος του κτιρίου. Άλλωστε η μελέτη των αρχιτεκτονικών ευρημάτων είναι σε εξέλιξη και δεν είναι δυνατόν να εξαχθούν ακόμη ασφαλή συμπεράσματα.²³ Μια προσπάθεια υποθετικής αναπαράστασης του κτιρίου Α συνολικά, με τον τρόπο στέγασης του, μας δίνει μια πρώτη γενική εικόνα της μορφής του.²⁴

Η ανασκαφή του δωματίου Α1 αποκάλυψε σειρά κινητών ευρημάτων αρχαϊκών χρόνων²⁵ από διάφορα υλικά, ανατολικο-ιωνικής, ροδιακής, κυπριακής και αιγυπτιακής προέλευσης.²⁶ Τα ευρήματα αυτά ανακαλύφθηκαν ανάμεσα στα κατάλοιπα παλαιότερου δαπέδου από μεγάλες σχιστόπλακες, που σώζονται σε διάφορα σημεία του δωματίου και κυρίως στη δυτική πλευρά (**εικ. 12**). Τα περισσότερα από αυτά συγκεντρώθηκαν και τοποθετήθηκαν σκόπιμα κάτω από το δάπεδο της κατασκευής. Τέτοιου είδους συγκέντρωση ποικίλων αντικειμένων δηλώνει πιθανότατα την λατρευτική τους ιδιότητα (προσφορές) προς το ιερό, προγενέστερης εποχής.

Πρόκειται για μια πλούσια και ποικίλη συλλογή αντικειμένων. Χαρακτηριστικά, ήρθαν στην επιφάνεια πρωτοκορινθιακοί και κορινθιακοί αρύβαλλοι (δακτυλιόσχημοι και σφαιρικοί), αλάβαστρα, κοτύλες, πήλινα ειδώλια, διάφορα μικροαντικείμενα και αγαλματίδια από φαγεντιανή, σφραγιδόλιθοι από ημιπολύτιμες πέτρες, χάλκινες και ελεφαντοστέινες οκτώσχημες πόρπες, μια χρυσή κεφαλή περόνης σε σχήμα ροδιού, ένα

²¹ *IG* II 2, 10252. *IG* XII 8, 309, A 6.

²² Κουράγιος 2002, 3.

²³ Η Μαρίνα Γερουλάνου είναι υπεύθυνη για το συντονισμό της ομάδας μελέτης για την αρχιτεκτονική του Δεσποτικού.

²⁴ Η αναπαράσταση έγινε από τους φοιτητές του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Κώστα Αθανασίου και Ευάγγελο Κύρτσο με την βοήθεια της καθηγήτριας Κλαίρης Παλυβού.

²⁵ Μασουρίδη 2002, 6-8.

²⁶ Από την πλούσια βιβλιογραφία, βλ. ενδεικτικά, Σταμπολίδης και Καρέτσου 1998. Ducat 1996. Webb 1978. Boardman and Hayes 1966. Astruk 1957, 47-112. Jacobsthal 1956. Payne 1940. Blinkenberg 1931. Dawkins 1929. Blinkenberg 1926.

αυγό στρουθοκαμήλου, λίθινες, γυάλινες και χρυσές χάντρες, σιδερένια, αργυρά, χάλκινα και μολύβδινα αντικείμενα, όπως εγχειρίδια, ξίφη και πολλά γεωργικά εργαλεία, αλλά και αρκετά δυσδιάγνωστα σιδερένια.

Τα κορινθιακά αγγεία, ανάμεσα στα οποία πολλοί άθικτοι αρύβαλλοι και αρκετές μικρές κοτύλες, καλύπτουν το μεγαλύτερο ποσοστό της κεραμικής που συνολικά ήρθε στο φως. Ορισμένα από τα αγγεία αυτά χρονολογούνται στα μέσα του 7^{ου} αι. π.Χ., δηλαδή στη μετάβαση της πρωτοκορινθιακής-κορινθιακής περιόδου, ενώ τα περισσότερα χρονολογούνται στην ύστερη αρχαϊκή περίοδο.²⁷ Πολλά απ' αυτά ανήκουν σε συνήθεις τύπους αγγείων κορινθιακών εργαστηρίων και έχουν ανακαλυφθεί σε πολλά γνωστά ιερά στις Κυκλάδες, αλλά και εκτός Ελλάδος.²⁸

Αναλυτικότερα ανάμεσα στα ευρήματα εντοπίστηκαν δυο πανομοιότυποι αρύβαλλοι με παράσταση αντωπών ταύρων²⁹ που αποδίδονται στον αποκαλούμενο ζωγράφο Ardea³⁰ (**εικ. 13**), τρεις αρύβαλλοι με πολεμιστές³¹ (**εικ. 14**) καθώς επίσης και δυο κορινθιακοί αρύβαλλοι με το γνωστό μοτίβο των σκύλων σε διασκελισμό³² (**εικ. 15**). Παράλληλα εντοπίστηκαν αρύβαλλοι με εγχάρακτες φολίδες διπλού περιγράμματος που φέρουν ένστιγμο κέντρο αποδοσμένο με λευκή επίθετη βαφή (**εικ. 16**) και χρονολογούνται περίπου στα 640-625 π.Χ.,³³ καθώς και αρύβαλλοι οι οποίοι φέρουν διακόσμηση γραπτών ταινιών³⁴ (**εικ. 17**). Επίσης σφαιρικοί αρύβαλλοι, στο σώμα των οποίων διακρίνεται η αναπειταμένη πέρυγα ενός πτηνού (σφιγγα ή σειρήνα, αντωπές κουκουβάγιες κ.ά.)³⁵ (**εικ. 18**), καθώς και αρύβαλλος³⁶ του γνωστού τύπου των τετράφυλλων αρυβάλλων (**εικ. 19**), που είναι ένα από τα χαρακτηριστικότερα και πιο διαδεδομένα αγγεία της ύστερης κορινθιακής εποχής.³⁷ Αποκαλύφθηκαν ακέραια αλάβαστρα με αντωπές οκλάζουσες σφιγγες ή άλλα πτηνά, αλλά και λέοντες ή πετεινούς, που εντάσσονται στην κεραμική παραγωγή της μεταβατικής περιόδου 630-620 π.Χ.³⁸ Χαρακτηριστικοί είναι οι αρύβαλλοι σε διάφορα σχήματα, μερικοί εκ των οποίων με μορφή ζώων, όπως σε σχήμα λαγού³⁹ (**εικ. 20**) ή πετεινού⁴⁰ (**εικ. 21**), προερχόμενοι από

²⁷ Payne 1931.

²⁸ Dunbabin *et al.* 1962. Dugas 1928. Rubensohn 1962. Boardman and Hayes, 1966.

²⁹ Σταμπολίδης 2003, 2003, 344, λ. 440.

³⁰ Amyx 1988, 52, πιν. 17, αρ. 4.

³¹ Payne 1940, αρ. 1244, 320, πιν. 160. Dugas 1928, αρ. 295-298, 107, πιν. XXIV. Σταμπολίδης 2003, 336, λ. 407.

³² Dugas 1935, αρ. 18-20, 23-25, 82-82, πιν. LIII, LIV. Σταμπολίδης και Καρέτσου 1998, 186-187, 198-201. Σταμπολίδης 2003, 335, λ. 405.

³³ Σταμπολίδης 2003, 334, λ. 398.

³⁴ Σταμπολίδης 2003, 336, λ. 406.

³⁵ Σταμπολίδης 2003, 341, λ. 424.

³⁶ Σταμπολίδης 2003, 336, λ. 408.

³⁷ Σταμπολίδης 2003, 336, λ. 409, 338, λ. 414-415.

³⁸ Σταμπολίδης 2003, 336, λ. 409, 344, λ. 441, 345 λ. 442-445.

³⁹ Deonna 1938, αρ. 183, 87, πιν. 21, αρ. 214, 92, πιν. 21. Richter 1930, 29, πιν. L.

⁴⁰ Boardman 1998, 107, 119. Higgins 1967, αρ. 78-79, 97, πιν. 34, αρ. 187, πιν. 35, αρ. 188-190, πιν. 47, αρ. 276-279. Higgins 1954, 22, πιν. 13, αρ. 1629. Dunbabin *et al.* 1962, 234, αρ. 195, πιν. 101. Maximova 1927, 95, αρ. 2, πιν. XII, αρ. 47.

κορινθιακά ή ροδιακά εργαστήρια. Ο τελευταίος αυτός αρύβαλλος,⁴¹ φέρει πολύχρωμη διακόσμηση και δύο οπές ανάρτησης –μία στο κεφάλι και μία στην ουρά– και στο μέσον της πλάτης φέρει το στόμιο του αγγείου. Το κοντινότερο εικονογραφικό παράλληλο είναι ένα αγγείο του μουσείου Ερμιτάζ,⁴² προερχόμενο από το Μπερεζάν της Μαύρης Θάλασσας. Σπανιότατο είναι το ληκύθιο με μορφή κεφαλιού λέαινας ή πάνθηρα⁴³ (**εικ. 22**). Πρόκειται για λεοντοκεφαλή με πλαστική απόδοση του ρύγχους, ενώ έξεργα δηλώνονται τα ημικυκλικής διατομής αυτιά. Παρόμοιο αγγείο προέρχεται από την σικελική Νάξο. Πρόκειται για εισηγμένο αντικείμενο ανατολικο-ιωνικής παραγωγής.⁴⁴ Επίσης, βρέθηκε αρύβαλλος του λεγόμενου «ροδιοκρητικού τύπου», ένας τύπος αγγείου, κυπριακής προέλευσης, που απαντά συχνά στο νοτιοανατολικό Αιγαίο, κυρίως στην Κρήτη, τη Ρόδο και τα μικρασιατικά παράλια.⁴⁵

Επιπλέον βρέθηκαν πήλινα ειδώλια γυναικείων καθιστών και όρθιων μορφών φέροντα ψηλό πόλο (**εικ. 23**), αντίστοιχα των οποίων έχουν ανακαλυφθεί σε γνωστά ιερά των Κυκλάδων⁴⁶ και τα οποία κατά πάσα πιθανότητα προέρχονται από σαμιακά εργαστήρια, καθώς και ένα ζωόμορφο ειδώλιο που παριστάνει λέοντα σε στάση ανάπαυσης (**εικ. 24**). Ο τύπος των ένθρονων θεοτήτων με πόλο είναι από τους πλέον διαδεδομένους τύπους ειδωλίων κατά την αρχαϊκή εποχή, ιδιαίτερα στη Σάμο, τη Μίλητο, τη Ρόδο.⁴⁷ Χαρακτηριστικό είναι το αγγείο σε μορφή όρθιου γυναικείου ειδωλίου,⁴⁸ που κρατά πτηνό στο στήθος με το ένα χέρι και τον χιτώνα της με το άλλο και προέρχεται από τη Ρόδο.⁴⁹ Πιο συγκεκριμένα η μορφή είναι ενδεδυμένη με ποδήρη χιτώνα και μάτιο και με το λυγισμένο αριστερό χέρι ακουμπά στο στήθος πουλί, ενώ στο κεφάλι της αναπτύσσεται το χείλος του αγγείου σαν ένα είδος καλάθου.

Βρέθηκαν επίσης πήλινα προσωπεία, παρόμοια με αυτά της Δήλου από το Ηραίο⁵⁰ αλλά και από το Δήλιο της Πάρου.⁵¹ Στον ίδιο χώρο βρέθηκαν επίσης αντικείμενα από φαγεντιανή, εισηγμένα από την Αίγυπτο, καθώς και μικροαντικείμενα που μιμούνται αντίστοιχα αιγυπτιακά αντικείμενα, όπως οι σκαραβαίοι,⁵² το ανθρωπόμορφο διπλό αγγείο από φαγεντιανή,⁵³ όπως επίσης και το περίαπτο σε σχήμα γερακιού⁵⁴ (**εικ. 25**). Το

⁴¹ Κουράγιος 2004α, 70.

⁴² Maximova 1927, 95, σημ. 2, πιν. XII, αρ. 47.

⁴³ Ducat 1996, 95-100, 116-120, πιν. XIII, XVII. Maximova 1927, πιν. XV. Σταμπολίδης 2003, 316, λ. 342.

⁴⁴ Σταμπολίδης 2003, 316, λ. 343. Παρόμοιος αρύβαλλος εμφανίστηκε στον κατάλογο δημοπρασιών του οίκου *Christie's* 101, 2003 (The Heidi Vollmöller Collection), 9722.

⁴⁵ Σταμπολίδης 2003, 297, λ. 275.

⁴⁶ Rubensohn 1962, σημ. 27, 131, πιν., 33. Σταμπολίδης 2003, 338, λ. 592.

⁴⁷ Σταμπολίδης 2003, 388, λλ. 590-595.

⁴⁸ Rubensohn 1962, 165-166, πιν. 25, 32. Higgins 1954, 44-49, πιν. 9, 12, 13. Maximova 1927, 127-128. Blinkenberg 1931, 508, πιν. 2112-2118.

⁴⁹ Σταμπολίδης 2003, 313, λ. 332.

⁵⁰ Laumonier 1956, 73, αρ. 103, πιν. 9.

⁵¹ Deonna 1938, 73-80, πιν. 9-18.

⁵² Dawkins 1929, πιν. CCV, αρ. 6. Σταμπολίδης 2003, 580, λ. 1076.

⁵³ Webb 1978, 11-18, πιν. I. Sarpouna-Sakelaraki 2002, 130-131, εικ. 8c, πιν. 33b. Σταμπολίδης 2003, 496, λ. 930.

γεράκι στην Αιγυπτιακή εικονογραφία παρουσιάζεται ως βασιλικό έμβλημα και αποτελεί σύμβολο του θεού Ώρου, ενώ έχει αποτροπαϊκό αλλά και αναθηματικό χαρακτήρα. Παρόμοια έχουν εντοπιστεί στο Ηραίο της Σάμου, στη Ναύκρατη της Αιγύπτου, στη Χίο και αλλού.⁵⁵

Το ανθρωπόμορφο διπλό αγγείο από φαγεντιανή (**εικ. 26**) αποτελεί γνωστό τύπο αγγείου, ανατολιζουσας τεχνοτροπίας και αποδίδεται σε ροδιακό εργαστήριο. Αποτελείται από έναν μικρό πίθο μπροστά στον οποίο γονατίζει ανθρωποειδής μορφή (η γονατιστή μορφή μπορεί να είναι σε στάση ικεσίας ή στάση γέννας).⁵⁶ Σε παραλλαγές αυτού του τύπου αγγείων παρουσιάζεται είτε ανδρική γενειοφόρος μορφή ή γυναικεία, φέρουσα μωρό στην πλάτη. Το αγγείο αυτό συνδέεται με τη γονιμότητα και τον τοκετό.⁵⁷ Κάποια άλλα αντίστοιχα παραδείγματα έχουν επιπλέον λεπτομέρειες, όπως για παράδειγμα παράσταση βατράχου που κάθεται επάνω στο πιθάρι. Ανάλογα ευρήματα έχουν εντοπιστεί σε ολόκληρη την περιοχή του Αιγαίου, στη Μικρά Ασία, στη Βόρεια Αφρική, τη Σικελία και την Ετρουρία και εκτίθενται σήμερα στις συλλογές του Λούβρου.

Ήρθαν επίσης στην επιφάνεια μικροαντικείμενα από φαγεντιανή, όπως χάνδρες,⁵⁸ δισκοειδείς αλλά και κυλινδρικές με διαμπερείς οπές, ένας σκαραβαίος εισηγμένος από την Αίγυπτο⁵⁹ (**εικ. 27**), στη σφραγιστική επιφάνεια του οποίου αποδίδεται εγχάρακτος δεξιόστροφος λέων, ένα μικρό άωτο αγγείο,⁶⁰ καθώς και τμήματα αρυβάλλων από φαγεντιανή, τα οποία μιμούνται πιστά αρυβάλλους της μέσης κορινθιακής περιόδου, έχοντας το σώμα διακοσμημένο με δίχτυ εγχάρακτων ρόμβων και λευκή εφύαλωση.⁶¹ Επιπλέον, βρέθηκε ακέραιο ένα μικροσκοπικό ειδώλιο του αιγυπτίου θεού Bes,⁶² εισηγμένο από την Αίγυπτο, απεικονίσεις του οποίου σε περιαιπτα είναι γνωστές ήδη από τον 16^ο αι. π.Χ. Η μορφή στέκεται σε ημικυκλική βάση κρατώντας και με τα δυο χέρια τα γόνατα. Η παρουσία του νανόμορφου αυτού θεού ήταν συχνά συνυφασμένη με αυτή της θεάς του τοκετού Θεουρίδος, αφού θεωρείτο προστάτης των μητέρων και των νεογνών. Η αιγυπτιακή αυτή θεότητα είναι προστάτιδα δύναμη και παρουσιάζεται με έντονη δυσμορφία και αποτροπαϊκό χαρακτήρα, ώστε να εξασφαλιστεί η επιτυχής έκβαση σε δύσκολες στιγμές, όπως είναι ο τοκετός, ο πόλεμος, ή η αποτροπή ενός κακού.⁶³

Ένα άλλο ιδιαίτερο, αλλά σύνθητες για τα ιερά του αιγιακού χώρου, εύρημα, που υπογραμμίζει την σχέση ανάμεσα στο Δεσποτικό και την Βόρεια Αφρική, είναι το αυγό στρουθοκαμήλου⁶⁴ (**εικ. 28**), το οποίο εντοπίστηκε κομματιασμένο ανάμεσα στις

⁵⁴ Σταμπολίδης και Καρέτσου 1998, 223, αρ. 263, Webb 1978, 96, αρ. 513, πιν. XIV. Blinkenberg 1931, 346, αρ. 1244, πιν. 55. Σταμπολίδης 2003, 520, λ. 1013.

⁵⁵ Σταμπολίδης 2003, 519-520, λλ. 1007-1014.

⁵⁶ Webb 1978, 11-18, πιν. I.

⁵⁷ Σταμπολίδης 2003, 72.

⁵⁸ Σταμπολίδης 2003, 522, λ. 1020.

⁵⁹ Σταμπολίδης 2003, 580, λ. 1176.

⁶⁰ Σταμπολίδης και Καρέτσου 1998, αρ. 240-241, 214.

⁶¹ Σταμπολίδης 2003, 589, λ. 899-903.

⁶² Rubensohn 1962, 169, πιν. 35. Σταμπολίδης και Καρέτσου 1998, 222-223, αρ. 259-261. Σταμπολίδης 2003, 504, λ. 955.

⁶³ Σταμπολίδης 2003, 72.

⁶⁴ Astruk 1957, 47-112. Σταμπολίδης και Καρέτσου 1998, αρ. 249, 218. Σταμπολίδης 2003, 499, λ. 941.

σχιστόπλακες του δαπέδου. Ανάλογα κελύφη αυτών μας είναι γνωστά ήδη από την 3^η χιλιετία π.Χ. και κατά τον 7^ο αι. συναντώνται σε όλο το Αιγαίο στην Κω, στη Σάμο, στη Ρόδο, στη Σμύρνη και στην Αίγινα.⁶⁵ Πολλά από αυτά έχουν υποστεί επεξεργασία και έχουν χρησιμοποιηθεί ως διακοσμητικά στοιχεία σε κάποια σύνθεση.⁶⁶ Εκτός από το Δεσποτικό αντίστοιχα ευρήματα έχουν εντοπιστεί και σε άλλα ιερά των Κυκλάδων, όπου λατρευόταν η Αφροδίτη Ειλείθια, αλλά και η Δήμητρα.⁶⁷ Επιπλέον, βρέθηκαν μικροαντικείμενα από ελεφαντόδοντο ή οστό. Μεταξύ των ευρημάτων συγκαταλέγονται άθικτες οκτώσχημες πόρπες του γνωστού τύπου (Spectacle type)⁶⁸ (**εικ. 29**), με διακόσμηση από ζεύγη εγχάρακτων ομόκεντρων κύκλων, ένστιγμων κυκλίσκων ή εγχάρακτων πλοχμών, με την χάλκινη βελόνη στο πίσω μέρος τους. Πολλές από τις πόρπες αυτές φέρουν σειρές μικρών κύκλων, σύνηθες διακοσμητικό θέμα των οστέινων αντικειμένων. Ως υλικά για την ένθετη διακόσμηση τους έχουν χρησιμοποιηθεί μόλυβδος ή ακόμη και ασήμι⁶⁹ και χρονολογούνται από τα τέλη του 8^{ου} ως τις αρχές του 6^{ου} αι. π.Χ. Παρόμοιες προέρχονται από πολλά ιερά, μεταξύ των οποίων και το Δήλιο της Πάρου που έχει δώσει μία μεγάλη ποσότητα από αυτόν τον τύπο πόρπης.⁷⁰ Επίσης εντοπίστηκαν ελεφαντοστέινες πόρπες που αποτελούνται από έναν μόνο κυκλικό δίσκο και οι οποίες συγκριτικά με τις οκτώσχημες είναι πολύ πιο σπάνιες. Στην επιφάνεια του δίσκου αυτού φέρουν τρεις εγχάρακτες ομόκεντρες ζώνες πανομοιότυπη διακόσμηση πόρπης που προέρχεται από τη Θήρα.⁷¹

Ιδιαίτερα ευρήματα είναι και οι ελεφαντοστέινοι δίσκοι (**εικ. 30**), παρόμοιοι με αυτόν από το Δήλιο⁷² της Πάρου. Οι δίσκοι του Δεσποτικού είναι ιδιαίτερα λεπτοί και η εγχάρακτη διακόσμησή τους χωρίζεται σε τρεις ζώνες εναλλάξ με κύκλους και τετράγωνα. Στο εσωτερικό πιθανότατα θα έφεραν ένθετα τμήματα από ήλεκτρο ή άργυρο.

Περιοιούσαν διάφορες ψήφοι⁷³ ποικίλων σχημάτων, κυρίως όμως σφαιρικές, κατασκευασμένες ως επί το πλείστον από χυτό γυαλί. Η κατασκευή τους αποδίδεται σε εργαστήρια της Βόρειας Συρίας, της Φοινίκης, της Δυτικής Ασίας και της βόρειας Μεσοποταμίας.⁷⁴ Χαρακτηριστικές είναι και οι ψήφοι⁷⁵ που έχουν εισαχθεί από τη Φοινίκη. Είναι τριγωνικές, αμφίκυρτες με μαστοειδείς αποφύσεις, οι οποίες διακοσμούνται με κτρινωπές σπείρες από ένθετο γυαλί. Μεγάλος αριθμός παρόμοιων ψήφων προέρχεται από το Δήλιον της Πάρου και χρονολογούνται στον 8^ο-7^ο αι. π.Χ.⁷⁶

⁶⁵ Σταμπολίδης 2003, 73.

⁶⁶ Σταμπολίδης και Καρέτσου 1998, 1998, 218, αρ. 249.

⁶⁷ Σταμπολίδης 2003, 499, λ. 942.

⁶⁸ Blinkenberg 1926, 266. Σταμπολίδης 2003, 544, λλ. 1074-1079.

⁶⁹ Blinkenberg 1926, 268. Βοκοτοπούλου 1990, 190 αρ. 11, σχεδ. 59.

⁷⁰ Rubensohn 1962, 72-73, πιν. 13, αρ. 2-3, 11 b, c. Dunbabin *et al.*, 435-437, αρ. 181-183, πιν. 185c. Blinkenberg 1931, 90-91, αρ. 133, πιν. 9. Deonna 1938, 285-286, πιν. LXXXVI.

⁷¹ Σταμπολίδης 2003, 545, λ. 1080.

⁷² Rubensohn 1962, 72-73, πιν. 11a. Deonna 1938, 288, αρ. 731, πιν. LXXXVI. Σταμπολίδης 2003, 544, λ. 1077.

⁷³ Σταμπολίδης 2003, 522, λ. 119, 524, λ. 1025.

⁷⁴ Σταμπολίδης 2003, 73.

⁷⁵ Σταμπολίδης 2003, 522, λ. 119, 526, λ. 1030.

⁷⁶ Σταμπολίδης 2003, 524, λ. 1026.

Χαρακτηριστικές είναι δύο ψήφοι⁷⁷ από ήλεκτρο ερυθρής απόχρωσης με ευρύ τμήμα κυκλικής διατομής στο κέντρο. Η σπανιότητα ανάλογων αντικειμένων έγκειται στο γεγονός ότι το ήλεκτρο αποτελούσε πολύτιμο υλικό, προερχόμενο κυρίως από την Βορειοδυτική Ευρώπη. Ανάλογες ψήφοι από ήλεκτρο έχουν επίσης βρεθεί στο Ηραίο της Σάμου, αλλά και στις Μυκήνες.⁷⁸

Οι σφραγιδολίθοι (**εικ. 31**) του Δεσποτικού αποτελούν τυπικά δείγματα παραγωγής του αιγιακού χώρου κατά την αρχαϊκή περίοδο. Είναι κατασκευασμένοι από στεατίτη, ίαση και άλλες μαλακές πέτρες και συχνά φέρουν παραστάσεις ζώων κατά τομή. Ξεχωρίζει ένας σκαραβοειδής σφραγιδολίθος⁷⁹ από μαύρο στεατίτη, με εγχάρακτο λέοντα σε όρθια στάση και διακοσμητικά θέματα, όπως λογχοειδές φύλλο και αστέρι, ο οποίος είναι ακριβώς ίδιος με τον σφραγιδολίθο με αρ. ευρ. 1539 από το Δήλιον⁸⁰ της Πάρου και μερικούς προερχόμενους από τη Φοινίκη, οι οποίοι εκτίθενται στο Εθνικό Μουσείο της Κοπεγχάγης και στο Ashmolean της Οξφόρδης.⁸¹

Αποκαλύφθηκαν επίσης πολλά μεταλλικά αντικείμενα από χαλκό, σίδηρο και μολύβδο (περίπου 200). Πρόκειται για αγροτικά εργαλεία,⁸² πελέκειες, δρεπάνια, λόγχεις, εγχειρίδια, σπαθιά, όπως και πολλά δυσδιάγνωστα αντικείμενα (**εικ. 32**). Χαρακτηριστικός είναι ένας μεταλλικός αρυβάλλος (**εικ. 33**), που αποτελεί μεταφορά σε χαλκό των πήλινων λακωνικών αρυβάλλων. Λείπει το χείλος του αγγείου αλλά σώζεται η λαβή και είναι παρόμοιος με αρυβάλλο που προέρχεται από τον Ακράγαντα της Ιταλίας.⁸³

Επίσης ήρθαν στην επιφάνεια μεταλλικές πόρπες, μεταξύ των οποίων μια μεγάλη χάλκινη σπειροειδής πόρπη,⁸⁴ που ανήκει σε πολύ γνωστό τύπο (**εικ. 34**), ιδιαίτερα διαδεδομένο στη βόρεια Ελλάδα και την Ιταλία.⁸⁵ Η πόρπη αυτή έχει τη μορφή ενός ελάσματος που ελίσσεται και δημιουργεί δύο όμοιες σπείρες από οκτώ δακτυλίους, με τη βελόνη στο πίσω μέρος του. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια μικρότερη οκτώσχημη χάλκινη πόρπη,⁸⁶ εισηγμένη από τη Βόρεια Ελλάδα, η οποία αποτελείται από δύο ομόκεντρους κύκλους, οριοθετημένους από έκτυπες στιγμές. Σπάνιο είναι επίσης ένα χάλκινο πιτηνό (**εικ. 35**), πιθανότατα εξάρτημα από μια σπειροειδή πόρπη.⁸⁷ Βρέθηκαν επίσης αρκετές πόρπες του λεγόμενου φρυγικού τύπου, με τοξωτό στέλεχος κυκλικής διατομής και ευθεία βελόνη (**εικ. 36**), ένα είδος χορδής τόξου.⁸⁸ Ο τύπος αυτός

⁷⁷ Σταμπολίδης 2003, 558, λ. 1005.

⁷⁸ Σταμπολίδης 2003, 559, λλ. 1009, 1111, 1112.

⁷⁹ Σταμπολίδης 2003, 580, λλ. 1173, 1174.

⁸⁰ Ζαφειρόπουλος 1960, 246-247.

⁸¹ Blinkenberg 1931, 162, πιν. 18.

⁸² Ρωμαίος 1929, 181-223, 213-217, εικ. 20-23.

⁸³ Σταμπολίδης 2003, 453, λ. 790.

⁸⁴ Σταμπολίδης 2003, 565, λ. 1135.

⁸⁵ Blinkenberg 1926, 256, τύπος XIV, 2d. Sapouna-Sakelaraki 2002, 126, εικ. 7α. Χρυσοστόμου 1998, 320-321, σχ. 2, εικ. 11. Σταμπολίδης 2003, 566, λ. 1139.

⁸⁶ Blinkenberg 1926, 273-274. Blinkenberg 1931, 90, αρ. 132, πιν. 9. Σταμπολίδης 2003, 566, λ. 1136.

⁸⁷ Comstock and Vermeule 1971, 12, 232.

⁸⁸ Σταμπολίδης 2003, 565, λλ. 1133-1134.

της περόνης⁸⁹ με σφαιρικό στέλεχος είναι ανατολικο-ιωνικός. Εκτός από τα χάλκινα βρέθηκαν και τέσσερα χρυσά αντικείμενα: δύο σφαιρικές χάντρες,⁹⁰ ένας πηνιόσχημος κύλινδρος⁹¹ από περιδέραιο, με λεπτές και πυκνές αυλακώσεις κι ένα ρόδι⁹² (κεφαλή περόνης), κατασκευασμένο από ένα σφυρήλατο έλασμα με κοκκίδωση που σώζει τμήμα της βελόνης του (εικ. 37).

Τέλος ένα από τα σπανιότερα ευρήματα είναι το άνω τμήμα δαιδαλικού ειδώλιου γυναικείας θεότητας⁹³ (εικ. 38). Διατηρείται μόνο το άνω μέρος του κορμού από τη μέση και πάνω με το κεφάλι, ύψους 0,25 μ. Λείπει τμήμα του αριστερού χεριού και ολόκληρο το δεξιό χέρι. Φέρει υπόλευκο επίχρυσμα, ενώ με καστανόμαυρο χρώμα έχουν αποδοθεί τα χαρακτηριστικά του προσώπου, η κόμη, η διακόσμηση του ενδύματος, καθώς και το πίσω μέρος του εξ ολοκλήρου. Το ειδώλιο φέρει στο κεφάλι πόλο, ο οποίος όμως δεν διατηρείται ακέραιος. Έχει μακριά κόμη, η οποία διαχωρίζει το κεφάλι σε δυο τρίγωνα. Με γραπτή διακόσμηση αποδίδονται οι επτά κυκλικοί βόστρυχοι, που φέρουν φαρδιά ταινία στο ύψος του μετώπου, καθώς και τα αυτιά της μορφής. Ο χιτώνας που φοράει είναι διακοσμημένος με ρόμβους. Το αριστερό χέρι, το οποίο σώζεται ως το μέσον του βραχίονα είναι προτεταμένο, ενώ λείπει το δεξί. Κατά πάσα πιθανότητα η μορφή ήταν κυλινδρική και το κάτω μέρος της είναι παρόμοιο με το σωζόμενο κυλινδρικό κάτω μέρος δύο πήλινων ειδωλίων, που βρέθηκαν στο Κάστρο της Σίφνου⁹⁴ (εικ. 39) και προέρχονται αντίστοιχα από την Πάρο⁹⁵ και την Νάξο.⁹⁶

Από τα δυο αυτά ειδώλια το ένα μεγάλο πήλινο αγαλμάτιο με τροχήλατο σώμα, το οποίο με βάση τη γραπτή διακόσμηση χρονολογείται περί το 680-670 π.Χ. είναι ναξιακό,⁹⁷ ενώ το δεύτερο, το οποίο είναι περίπου σύγχρονο, είναι μικρότερο, επίσης τροχήλατο, αλλά με γραπτή διακόσμηση εντελώς διαφορετική, που το κατατάσσει σε παριανό εργαστήριο.⁹⁸ Πρόκειται για δυο εξαιρετικές δημιουργίες με εικονογραφική και θρησκευτική σημασία⁹⁹ δυο αντιζηλών πόλεων που διαμόρφωσαν δυο διαφορετικές τεχνοτροπίες. Διακρίνονται δυο διαφορετικές μορφολογικές αντιλήψεις,¹⁰⁰ που θέλουν άκαμπτο και ψηλόλιγνο το Ναξιακό, κοντόχοντρο το παριανό. Πιθανόν τέτοια θα ήταν η μορφή του κατώτερου χαμένου τμήματος του ειδωλίου του Δεσποτικού, του οποίου οι διαστάσεις πλησιάζουν αυτές της «κυρίας της Auxerre», γύρω στα 0,70 μ. ύψος. Η

⁸⁹ Payne *et al.* 1940, 174, πιν. 76, 20-22, 30-32. Deonna 1938, 282, αρ. 726, πιν. LXXXV. Jacobsthal 1956, 38.

⁹⁰ Σταμπολίδης 2003, 201, εικ. 8.

⁹¹ Laffineur 1980, 394, αρ. 76-77, εικ. 81-83. Σταμπολίδης και Καρέτσου 1998, 263, αρ. 326.

⁹² Σταμπολίδης 2003, 566, λ. 1137.

⁹³ Κουράγιος 2004, 70. Κουράγιος 2004γ, 9, εικ. 11. Kourayos *et Burns* 2004 (υπό δημοσίευση). Kourayos (υπό δημοσίευση). Κουράγιος 2004β, 20-26. Detoratu and Kourayos 2004, 236. Cevoli 2002, 34-37. Croissant 2003-2004, 141-166, ειδ. 155-156.

⁹⁴ Brock and Mackworth-Young 1949, 1-92.

⁹⁵ Παπαδοπούλου 2002, 10.

⁹⁶ Παπαδοπούλου 2002, 8-9.

⁹⁷ Παπαδοπούλου 2002, 8.

⁹⁸ Brock and Mackworth-Young 1949, 1-92, πιν. 6-8.

⁹⁹ Κούρου 2000, 351-370.

¹⁰⁰ Croissant 2003-2004, 154.

δαιδαλική κόρη¹⁰¹ σε σύγκριση με τις γυναικείες προτομές στις «παριανές» υδρίες, που βρέθηκαν στον “βόθρο της καθάρσεως” στη Ρήνεια, ειδικότερα στις υδρίες 557 και 560¹⁰² (**εικ. 40**), φαίνεται να αποτελεί την μεταφορά τους σε τρισδιάστατη μορφή και να είναι άμεσα επηρεασμένη από αυτές, όπως πολύ σωστά υποστήριξε πρώτος ο F. Croissant. Υπάρχουν οι ίδιοι ελικωτοί βόστρυχοι πάνω στο μέτωπο, η ίδια κυματοειδής κόμη που πέφτει κατά μήκος του λαιμού, παρόμοια μεγάλα τοξωτά μάτια με ελαφρά πεσμένες γωνίες, με την διαφορά ότι οι λεπτομέρειες των ματιών και της κόμμωσης είναι πιο ακριβείς και ωραιότερα αποδοσμένες στο ειδώλιο του Δεσποτικού.¹⁰³

Το ειδώλιο αυτό ή αγαλμάτιο, όπως θα ήταν καλύτερα να ονομάζεται λόγω του ασυνήθιστα μεγάλου μεγέθους, δείχνει έναν πρωταρχικής σημασίας αναθηματικό προορισμό και θα πρέπει να ταυτιστεί με το λατρευτικό ειδώλιο¹⁰⁴ του αρχικού αρχαϊκού ναού του Δεσποτικού. Ένα άλλο στοιχείο που συνηγορεί στην υπόθεση αυτή είναι ο πόλος που ταιριάζει σε λατρευτικό άγαλμα. Το ειδώλιο αυτό του Δεσποτικού, που πιθανόν προέρχεται από παριανό εργαστήριο,¹⁰⁵ είναι η μεταφορά σε τρεις διαστάσεις μιας δυσδιάστατης ζωγραφικής απεικόνισης πριν την εμφάνιση της αγαλματοποιίας.¹⁰⁶ Οι κεραμείς αγγειογράφοι του Παριανού εργαστηρίου, συνδυάζοντας τον τροχό και το πλάσιμο, δημιούργησαν κάτι το ξεχωριστό στην τέχνη της πλαστικής. Την μέθοδο διακόσμησης των αγγείων την μετέφεραν με τον ίδιο ακριβώς τρόπο στο αγαλμάτιο του Δεσποτικού. Αυτή η σύγκριση και ερμηνεία ανάμεσα στις μορφές των υδριών της Ρήνειας και της μορφής του Δεσποτικού μας δίνει για πρώτη φορά το αποτέλεσμα αυτής της εξαιρετικής δημιουργικής διαδικασίας με έντονο δυναμισμό των Παριανών εργαστηρίων των μέσων του 7^{ου} αι. π.Χ., σύμφωνα με τον F. Croissant. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι τα δύο Σιφνιακά και το ειδώλιο του Δεσποτικού χρονολογούνται, τα πρώτα γύρω το 680 π.Χ. και το τελευταίο λίγο νωρίτερα, γύρω στο 660 π.Χ. και σηματοδοτεί την ύπαρξη, στο δεύτερο τέταρτο του 7^{ου} αι. π.Χ., μίας παριανής τεχνοτροπίας, άμεσα προερχόμενης από την υπογεωμετρική παράδοση της ομάδας Ad.¹⁰⁷ Συμπερασματικά το είδωλο αυτό προέρχεται από παριανό εργαστήριο.¹⁰⁸

Τα παραπάνω ευρήματα του δωματίου Α1 του κτιρίου Α, που χρονολογούνται στον 7^ο και 6^ο αι. π.Χ., τοποθετήθηκαν κάτω από τις πλάκες του νέου δαπέδου του δωματίου Α1, πιθανότατα κατά την ανακαίνιση του ιερού σε μια ύστερη φάση της αρχαϊκής περιόδου. Μια δεύτερη, πιθανή, ερμηνεία είναι ότι το δωμάτιο Α1 χρησίμευε ως «θησαυρός», όπου φυλάσσονταν τα αναθήματα και τα λατρευτικά αντικείμενα του ιερού.

Η γεωμετρική κεραμική η οποία βρέθηκε στα παλαιότερα στρώματα του δωματίου Α1 (**εικ. 41**) μας δηλώνει ότι η λατρευτική δραστηριότητα άρχισε στο χώρο αυτό τουλάχιστον κατά τη γεωμετρική περίοδο. Η έναρξη της λατρείας στο συγκεκριμένο χώρο υποδηλώνεται από ένα αρκετά αποσπασματικά σωζόμενο αγγείο με διακόσμηση από ζικ-ζακ και εναλλασσόμενα τρίγωνα παρόμοια με αγγεία που έχουν βρεθεί στη

¹⁰¹ *Mortals and Immortals*, 236.

¹⁰² Ζαφειροπούλου 1997, 38.

¹⁰³ *Mortals and Immortals*, 236.

¹⁰⁴ Kourou 1987, 3-53. Kourou 1998, 314-323. Kourou 2002, 11-38.

¹⁰⁵ Croissant 2003-2004, 155-156.

¹⁰⁶ Croissant 2003-2004, 159.

¹⁰⁷ Brock and Mackworth-Young 1949, 19-21, πιν. 6-8.

¹⁰⁸ Croissant 2003-2004, 155-156.

Δήλο.¹⁰⁹ Μέχρι τώρα σε κανένα στρώμα δεν έχει αναγνωριστεί αποκλειστικά γεωμετρική κεραμική ενώ απουσιάζει εντελώς η πρωτογεωμετρική.

Εκτός από τα προαναφερθέντα κορινθιακά, ροδιακά, χιακά και άλλα αιγιακά αγγεία ανακαλύφθηκε μεγάλος αριθμός αγγείων πόσεως όπως κοτύλες, κυκλαδικές φιάλες του λεγόμενου σιφνιακού τύπου, κρατήρες, μικροί αμφορίσκοι κ.ά. καθώς και ένα ακέραιο μικρό πινάκιο¹¹⁰ με οπές ανάρτησης, το οποίο είναι διακοσμημένο με πολύχρωμες ζώνες και ροζέτες σχεδιασμένες από σύνολο 7 λευκών στιγμών (**εικ. 42**). Ανάλογα ευρήματα έχουν εντοπιστεί στη Δήλο, την Πάρο, τη Θάσο και την Τόκρα.

Τέλος, εκτός από τα ακέραια αγγεία που βρέθηκαν στο δωμάτιο Α1 του κτιρίου Α περιουλεγήσαν επίσης και πολλά σε αποσπασματική κατάσταση, τμήματα των οποίων όμως συγκολλώνται. Από την μελέτη της κεραμικής έως τώρα δεν έχουν εντοπιστεί όστρακα από το συγκεκριμένο χώρο που να συνανήκουν με όστρακα άλλων δωματίων ή του προδόμου και της στοάς. Όστρακα από διάφορα αγγεία που βρέθηκαν σε διαφορετικά στρώματα του δωματίου Α1 επιβεβαιώνουν για άλλη μία φορά ότι όλο αυτό το υλικό τοποθετήθηκε σε μια ταυτόχρονη χρονική περίοδο, πιθανότατα στο δεύτερο τέταρτο του 6^{ου} αι. π.Χ. Αυτή η υπόθεση ενισχύεται από την ανακάλυψη, στον ίδιο χώρο, πρωτοκορινθιακών απόσχημων αρυβάλλων που χρονολογούνται στο τρίτο τέταρτο του 7^{ου} αι. καθώς και σφαιρικών αρυβάλλων πρωτοκορινθιακής έως ύστερης κορινθιακής εποχής οι οποίοι είχαν με πολύ προσοχή, όπως ήδη έχει αναφερθεί, τοποθετηθεί κάτω από το σχιστολιθικό δάπεδο του δωματίου Α1 του κτιρίου Α.

Η ανάγκη επέκτασης της ανασκαφής στο χώρο της σύγχρονης μάντρας (στάνης), η οποία σχεδόν υπερκάλυψε το χώρο της ανασκαφής κατέστησε απαραίτητη την απομάκρυνση μέρους της λιθόκτιστης περίφραξης (**εικ. 43**). Κατά τις εργασίες απομάκρυνσης και μεταφοράς της στα ανατολικά, μακριά από τον ανασκαπτόμενο χώρο, αποκαλύφθηκαν πολλά νέα αρχιτεκτονικά μέλη και δόμοι προερχόμενοι από διάφορα κτίρια αλλά και από τον ίδιο το δωρικό ναό. Τα ευρήματα που αποκαλύφθηκαν ήταν αρκετά διαβρωμένα και κατεστραμμένα λόγω της χρήσης τους στη μάντρα. Σε αυτά ανήκουν: τρίγλυφα διαφόρων μεγεθών, τμήματα γείσων δυο τουλάχιστον κτιρίων εκτός του ναού, σπόνδυλοι κιόνων που προέρχονται από το ναό και από τη στοά αλλά και από άλλα κτίρια. Επίσης αποκαλύφθηκαν και αρκετά γλυπτά, αναθήματα στο ιερό όπως θραύσμα υπερφυσικού μεγέθους από γυναικείο άγαλμα αρχαϊκής εποχής, βάσεις κούρων, τμήματα ανδρικών αγαλμάτων και πολλά τμήματα άλλων γλυπτών.

Η ανασκαφική έρευνα στην περιοχή γύρω από το κτιριακό συγκρότημα Α και συγκεκριμένα στη βόρεια πλευρά του δωματίου Α1 δίπλα στη βόρεια στενή πλευρά του προδόμου (**εικ. 3**) έφερε στο φως τα θεμέλια τριών ακόμη μικρότερων τετράγωνων δωματίων, διαστάσεων 4x4 μ., σε παράταξη,¹¹¹ τα οποία με βάση τα κινητά ευρήματα χρονολογούνται στο τέλος της αρχαϊκής εποχής και προσαρτήθηκαν σε κάποια ύστερη οικοδομική φάση στη βόρεια πλευρά του κτιρίου Α, πιθανόν σε μία προσπάθεια επέκτασης του ιερού.

Για τον καθορισμό των ακριβών ορίων του κτιρίου Α η ανασκαφική έρευνα επεκτάθηκε στην νοτιοανατολική πλευρά του κτιρίου, όπου αποκαλύφθηκε, σε ανώτερο επίπεδο, πληθώρα μεταγενέστερων κτιρίων. Τα ύστερα αυτά οικοδομήματα

¹⁰⁹ Dugas 1928, πίν. xvi-xvii. Dugas 1935, πίν. xlviii. Boardman and Hayes 1966, αρ. 1446, πίν. 91.

¹¹⁰ Bikakis 1985, 60, πίν. 6.

¹¹¹ Κουράγιος 2002 (υπό δημοσίευση).

αποτελούνταν από πολύ μικρούς χώρους και για το κτίσιμο τους είχαν χρησιμοποιηθεί μαζί με άλλο φερτό υλικό και πολλά αρχιτεκτονικά μέλη του δωρικού ναού και των άλλων αρχαίων οικοδομημάτων του ιερού. Η κατασκευή τους είναι πολύ πρόχειρη και σε πολλά σημεία στηρίζεται στους αρχαίους τοίχους. Η συνεχής αυτή χρήση του χώρου είχε σαν αποτέλεσμα την καταστροφή και την αποσπασματική διατήρηση των αρχαϊκών κτισμάτων που υπάρχουν στην ανατολική πλευρά και συγκεκριμένα μπροστά από τη στοά των δωματίων A5, A4 και A3 του κτιρίου A.

Η σταδιακή αποκάλυψη αυτών των ύστερων κτιρίων επιβεβαιώνει τη χρήση του χώρου στη Μεσαιωνική εποχή,¹¹² πράγμα που ήταν γνωστό από γκραβούρες του 15^{ου} και 17^{ου} αι., στις οποίες αναγράφεται το μεσαιωνικό όνομα του Δεσποτικού Sigilo (**εικ. 44**). Το 1756, καθώς οι κάτοικοι της γειτονικής Αντιπάρου δεν έχουν να πληρώσουν τους φόρους στους τότε ξένους Ενετούς ηγεμόνες, αλλά και Τούρκους, αναγκάζονται να πουλήσουν της νησίδες Φηρά (Διπλό) και Δεσποτικό στον Παριανό Δεσπότη Πέτρο Μαυρογένη και το Μυκονιάτη πλούσιο της εποχής Τζωρτζή Μπάο στην τιμή των 100 ριαλίων.¹¹³ Ίσως το σύγχρονο όνομα του νησιού (Δεσποτικό) να οφείλεται στους άρχοντες αυτούς που την εποχή εκείνη ονομάζονταν Δέσποτες. Το Δεσποτικό και τα άλλα νησιά ακόμη και σήμερα ανήκουν στους απόγονους των αγοραστών, εξ' αδιαιρέτου με το Ελληνικό Δημόσιο.

Το Δεσποτικό, όπως και τα άλλα νησιά, υπέφερε από τις επιδρομές των πειρατών. Το χρησιμοποιούσε ως ορμητήριο του ένας διαβόητος Γάλλος πειρατής ο Ντιανιέλ. Η παράδοση λέει ότι το 1675 έφθασε στο Δεσποτικό τουρκικός στόλος για να επιτεθεί στον πειρατή αυτόν. Βλέποντας ο Γάλλος ότι κινδυνεύει να αιχμαλωτιστεί από τους Τούρκους έβαλε φωτιά στο πλοίο του, ενώ αυτός και το πλήρωμα πρόσφεραν πολλά χρήματα στους κατοίκους του Δεσποτικού για να τους κρύψουν. Οι κάτοικοι όμως αντί να τους κρύψουν τους παρέδωσαν στους Τούρκους. Όταν έμαθαν τα γεγονότα οι Γάλλοι πειρατές Ούγος ντε Κρεβελιέ και Ονωρά Οράνζ, έφθασαν με τα πλοία τους στο νησί, κατέσφαξαν τους κατοίκους και το κατέστρεψαν,¹¹⁴ γεγονός που επιβεβαίωσε η ανασκαφή των μικρών αυτών μεσαιωνικών χώρων πάνω από τα αρχαϊκά κτίσματα.

Κάτω από τα ύστερα αυτά κτίσματα η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε τη συνέχεια του αρχαϊκού κτιρίου A. Ήρθε στο φως το υπόλοιπο τμήμα του νότιου αρχαϊκού τοίχου του συγκροτήματος, ο οποίος εκτείνεται σε μήκος 60 μ., με σωζόμενο ύψος 1,70 μ., διατηρημένος σε άριστη κατάσταση. Είναι κατασκευασμένος από μικρές και μεγάλες σχιστόπλακες, με ευθυνηρία από μεγάλες σχιστολιθικές πλάκες και ισχυρή θεμελίωση που «πατάει» στο φυσικό βράχο. Η προέκταση του νότιου τοίχου του αρχαϊκού κτιρίου A σχηματίζει ένα είδος περιβόλου για την προστασία του εσωτερικού χώρου που δημιουργείται.

¹¹² Όπως επιβεβαιώνεται από τους παλιούς Πορτολάνους και τις χαλκογραφίες των περιηγητών. Βλ. Dalli Sonetti 1485, 26-27. Bordone, 1534, 44. Boschini 1658, 36-37. Mallet 1683, τόμ. 3, 40-41. Piacenza 1688, 44-45. Γενικά για χάρτες, βλ. Ραγκούση-Κοντογιώργου 2000.

¹¹³ Κουράγιος 2004α, 66.

¹¹⁴ Κουράγιος 2004α, 69-70.

Η αποκάλυψη δύο αρχαϊκών μαρμάρινων κεφαλών κούρων,¹¹⁵ στην εξωτερική βόρεια πλευρά του νότιου τοίχου του κτιρίου Α, ήρθε να προστεθεί στον αριθμό των υπολοίπων ευρημάτων από το κτίριο Α. Το πρώτο κεφάλι¹¹⁶ (**εικ. 45**), σμιλεμένο σε παριανό μάρμαρο¹¹⁷ (λυχνίτη), βρέθηκε σε ένα λιθοσωρό και είχε χρησιμοποιηθεί ως οικοδομικό υλικό στην νότια πλευρά του κτιρίου Α. Η κατάσταση διατήρησης της εμπρόσθιας όψης δεν είναι καλή σε αντίθεση με την οπίσθια, η οποία αποκαλύπτει το ταλέντο του γλύπτη. Τα μακριά μαλλιά πέφτουν με κυματοειδείς βοστρύχους σ' όλο το πίσω μέρος της κεφαλής. Την κόμη συγκρατεί στενή ταινία που δένεται πίσω με το γνωστό «ηράκλειον άμμα». Οι βόστρυχοι πέφτουν στο πλάι του λαιμού και από τα δύο μέρη, ακριβώς με τον ίδιο τρόπο όπως στις κόρες γενικότερα, αλλά και πιο συγκεκριμένα όπως στην κόρη από το μουσείο της Δήλου (αρ. κατ. 4945).¹¹⁸ Επίσης, τεχνοτροπικά, θα μπορούσε να συγκριθεί με το κεφάλι κούρου από την Αθήνα (αρ. κατ. 4509),¹¹⁹ το οποίο χρονολογείται στα μέσα του 6ου αι. π.Χ. Το «ηράκλειον άμμα» είναι χαρακτηριστικό και συναντάται συχνά στους κούρους, ενώ το βρίσκουμε σπάνια σε αγάλματα κορών,¹²⁰ ο τρόπος όμως με τον οποίο έχουν αποδοθεί οι κυματοειδείς βόστρυχοι, οι οποίοι πέφτουν στους ώμους, είναι πολύ πιο κοντά σε ανάλογα κεφάλια κορών. Άλλα γυναικεία αγάλματα με κυματοειδείς βοστρύχους, παρόμοιους με αυτούς του κεφαλιού από το Δεσποτικό, είναι αυτά στο Μουσείο Ακροπόλεως (αρ. κατ. 659 και 661).¹²¹ Οπωσδήποτε, λόγω της κακής διατήρησης του προσώπου του είναι δύσκολη η ταύτισή του. Μια πιθανή ερμηνεία, λόγω και της απόδοσης της κόμης σε γυναικεία πρότυπα, θα ήταν ότι το κεφάλι αυτό ανήκει σε Σφιγγα.¹²² Η άποψη αυτή ενισχύεται από το ότι το «ηράκλειον άμμα» στο πίσω μέρος του κεφαλιού δεν είναι ακριβώς στο κέντρο αλλά προς τα δεξιά, στοιχείο που ίσως υποδηλώνει ένα ελαφρύ γύρισμα της κεφαλής προς τα αριστερά, παρόμοιο με αυτό των σφιγγών από την Αττική.¹²³ Το κεφάλι χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 6^{ου} αι. (520-530 π.Χ.).

Το δεύτερο κεφάλι¹²⁴ κούρου (**εικ. 46**) βρέθηκε και αυτό στη νότια πλευρά του νότιου τοίχου του κτιρίου Α σε μικρή απόσταση από ένα σπόνδυλο κίονα που προέρχεται από το ναό. Η κατάσταση διατήρησής του είναι εξαιρετική. Σώζεται ως την αρχή του λαιμού, ενώ λείπει ένα μεγάλο τμήμα των μαλλιών πίσω από το δεξί αυτί. Τα μάτια είναι μεγάλα και αμυγδαλωτά με κανθό που δηλώνεται έντονα, τα φρύδια λεπτά και τοξωτά, ενώ στο στόμα σχηματίζει το χαρακτηριστικό αρχαϊκό μειδίαμα. Τα αυτιά αποδίδονται

¹¹⁵ Για την συγγραφή αυτού του άρθρου και για την μελέτη των δύο κεφαλών υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική η δημοσίευση ενός ημίεργου κεφαλιού κούρου που εκτίθεται στο μουσείο Ν.Π. Γουλανδρή (Πετρόχειλος 1985).

¹¹⁶ Κουράγιος 2004γ, 10. Kourayos et Burns 2004 (υπό δημοσίευση). Kourayos 2004 (υπό δημοσίευση).

¹¹⁷ Σκιλάρνης και Κατσονοπούλου 2000.

¹¹⁸ Karakassi 2001, πιν. 215, όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία.

¹¹⁹ Richter 1970, 155, αρ. 86ς, εικ. 609-611.

¹²⁰ Karakassi 2001, πιν. 105 (Kopenhagen Nationalmuseum 12199), όπου απεικονίζεται μια αρχαϊκή κόρη με «ηράκλειον άμμα» στα μαλλιά της.

¹²¹ Karakassi 2001, πιν. 166, 170.

¹²² Sheedy 1988, 363-373. Sheedy 1992, 107-117. Walter-Karydi 2000, 315-324, εικ. 58, πιν. 97. Schuller 1991, 22.

¹²³ Boardman 1991, εικ. 225 και εικ. 226. Johansen 1994, αρ. 1203, 40.

¹²⁴ Κουράγιος 2004γ, 12.

με έντονη πλαστικότητα και η οπή της ακουστικής οδού έχει ανοιχθεί με τρυπάνι επάνω ακριβώς από τον λοβό. Μεγάλοι και παχείς βόστρυχοι στεφανώνουν το μέτωπό του. Οι σπειροειδείς πλόκαμοι έχουν μοιραστεί συμμετρικά από το κέντρο του μετώπου σε δύο ομάδες, από πέντε σε κάθε πλευρά, παρόμοιοι με αυτούς του κούρου αρ. 1558 από τη Μήλο.¹²⁵ Η φαρδιά ταινία που φέρει στα μαλλιά δένεται σε «ηράκλειον άμμα» στο πίσω μέρος της κεφαλής, όπου φέρει και άλλη ταινία, η οποία συγκρατεί την κόμη, ίδια με τη διπλή ταινία του κούρου αρ. 63 από την Επίδαυρο.¹²⁶ Το κεφάλι αυτό του κούρου του Δεσποτικού φέρει ίχνη πορφυρού χρώματος γύρω από τούς βοστρύχους του μετώπου και το δεξιό αυτί. Στην κορυφή των μαλλιών υπάρχει τόρμος για τη στερέωση του μηνίσκου, διακρίνονται τα ίχνη χάλκινου στελέχους. Το κεφάλι αυτό του κούρου του Δεσποτικού δεν παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τα γνωστά παριανά έργα, όπως ο κούρος από το Ασκληπιείο της Πάρου, που βρίσκεται στο Λούβρο,¹²⁷ ή την σφιγγα WIX (αρ. 2823) στη γλυπτοθήκη Ny Carlsberg της Κοπεγχάγης¹²⁸ –το μόνο τους κοινό γενικά είναι η διάταξη των βοστρύχων στο πίσω μέρος της κεφαλής. Θα μπορούσε όμως να συγκριθεί, ως προς την απόδοση της κόμης με διπλή ταινία, με το ναξιακό κεφάλι κούρου (αρ. 2821) στην Κοπεγχάγη,¹²⁹ το οποίο με τη σειρά του παρουσιάζει ομοιότητες με τη ναξιακή¹³⁰ σφιγγα στους Δελφούς, στην οποία αναγνωρίζονται άμεσες επιρροές από τον πρώιμο αττικό τύπο. Οπότε και το κεφάλι του Δεσποτικού βρίσκει το κοντινότερο παράλληλό του στα ναξιακά και όχι στα παριανά εργαστήρια. Ο Boardman χρονολογεί την σφιγγα των Ναξίων στο 560 π.Χ., ενώ το κεφάλι της Κοπεγχάγης είναι παλαιότερο, γύρω στο 580 π.Χ. Επομένως το κεφάλι του Δεσποτικού θα πρέπει να τοποθετηθεί χρονολογικά στην ίδια περίπου περίοδο. Είναι γνωστό ότι τα νησιωτικά εργαστήρια της εποχής –η Νάξος σ' αυτή την περίπτωση– μοιράζονταν με την Ιωνία τις απόψεις, για την ενδυμασία λόγω χάρη, αλλά έμεναν προσκολλημένοι σ' έναν ιδιαίτερο ντόπιό τύπο κεφαλιού που πλησιάζει πολύ τον αττικό.¹³¹ Επίσης, ως προς την τεχντροπία, το κεφάλι του Δεσποτικού παρουσιάζει αμυδρές ομοιότητες με δύο κεφάλια κούρων, το ένα από την Θήρα (αρ. 8)¹³² και το άλλο από την Μήλο (αρ. 1558),¹³³ που συμπίπτουν και χρονολογικά, γύρω στο 570-560 π.Χ., ο πρώτος και γύρω στο 550 π.Χ., ο δεύτερος. Τέλος, ως προς την κόμμωση με τους δακτυλιόσχημους βοστρύχους στο μέτωπο, θα μπορούσε να παραλληλισθεί με τους σχετικά νεότερους, αττικής προέλευσης, κούρους, όπως αυτόν από την Κέα (αρ. 3686)¹³⁴ και το Πτώο (αρ. 12).¹³⁵

Σημαντικό κινητό εύρημα που αποκαλύφθηκε κατά την ανασκαφική περίοδο του 2003 αποτέλεσε το κάτω τμήμα θώρακα έως την αρχή των μηρών, γυμνού ανδρικού

¹²⁵ Richter 1970, 96, αρ. 86, εικ. 273-274.

¹²⁶ Richter 1970, αρ. 91, εικ. 293-294.

¹²⁷ Richter 1970, αρ. 116, εικ. 356-358.

¹²⁸ Johansen 1994, 46, Richter 1970, αρ. 109, εικ. 328-329.

¹²⁹ Johansen 1994, αρ. 2821, 35.

¹³⁰ Boardman 1991, 87, εικ. 100.

¹³¹ Boardman 1991, 87.

¹³² Boardman 1991, 87, εικ. 101.

¹³³ Boardman 1991, 87, εικ. 102.

¹³⁴ Boardman 1991, 107, εικ. 144.

¹³⁵ Boardman 1991, 114, εικ. 179.

αγάλματος το οποίο βρέθηκε εντοιχισμένο στα ύστερα κτίσματα (**εικ. 47**). Το αντίστοιχο άνω είχε βρεθεί κατά την διάρκεια της ανασκαφικής περιόδου του 2002, χρησιμοποιημένο και αυτό ως οικοδομικό υλικό σε μεταγενέστερες κατασκευές. Ο κορμός αυτός συγκαταλέγεται στους γνωστούς παριανούς κορμούς της αυστηρορυθμικής περιόδου, όπως ο κορμός Arundel¹³⁶ και ο κορμός του Λούβρου (αρ. 862),¹³⁷ καθώς επίσης και τον κορμό από άγαλμα δισκοβόλου του μουσείου της Δήλου (αρ. κατ. 85).¹³⁸ Είναι γνωστή η επιρροή της Πάρου στον τότε ελληνικό χώρο, στο πρώτο μισό του 5^{ου} αι. π.Χ., όπου αναπτύχθηκε ένα από τα πιο δραστήρια καλλιτεχνικά κέντρα. Σχεδόν όλα τα γλυπτά ποιότητας του αυστηρού ρυθμού που βρέθηκαν στα κυκλαδικά νησιά, τώρα πλέον και στο Δεσποτικό, αλλά και αλλού, έχουν αποδοθεί σε παριανά εργαστήρια. Την καλλιτεχνική ακμή του νησιού της Πάρου την εποχή αυτή του αυστηρού ρυθμού ήρθε να επιβεβαιώσει το εύρημα του Δεσποτικού, αν και αρκετά κατεστραμμένο.¹³⁹ Χρονολογείται στο πρώτο μισό του 5^{ου} αι. π.Χ. Επιπλέον εντοπίστηκε άλλος ένας ώμος αγάλματος κούρου αρχαϊκής περιόδου καθώς και μία κνήμη κούρου.

Εκτός από την αρχαϊκή φάση χρήσης του χώρου, φαίνεται από την κεραμική που αποκαλύφθηκε γύρω και έξω από το χώρο του κτιρίου Α ότι το ιερό συνέχισε να λειτουργεί και κατά τη διάρκεια των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, αλλά με μικρότερη ισχύ. Από τη μέχρι τώρα μελετηθείσα κεραμική¹⁴⁰ και την αποκάλυψη φιαλών του 3^{ου} και 2^{ου} αι. π.Χ. αποδεικνύεται ότι το ιερό ήταν σε χρήση σίγουρα μέχρι τα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ. Ευρήματα της ρωμαϊκής εποχής και συγκεκριμένα του 1^{ου} και 2^{ου} αι. μ.Χ. εντοπίστηκαν σε όλο το χώρο του κτιρίου, χωρίς ωστόσο να αποτελούν ενδείξεις για τη λατρευτική χρήση του χώρου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο αέριος λύχνος¹⁴¹ με ερυθρό γάνωμα και διακόσμηση ροζετών, που στο εσωτερικό φέρει σφράγισμα, το οποίο προέρχεται πιθανότατα από την Κνίδα (**εικ. 48**) και χρονολογείται στον 1^ο-2^ο αι. μ.Χ. Ευρήματα όπως αμφορείς και χρηστικά αγγεία υποδηλώνουν κυρίως οικιακή και όχι λατρευτική χρήση του χώρου σε όλη τη διάρκεια της ρωμαϊκής περιόδου, της οποίας η υστερότερη φάση μαρτυρείται καλύτερα από τα χρηστικά, τα αποθηκευτικά αγγεία και τους λύχνους από τη βόρεια Αφρική¹⁴² με ερυθρό επίχρισμα¹⁴³ της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου.

Η θέση κατοικήθηκε ως τον 6^ο αι. μ.Χ. ενώ κατόπιν εγκαταλείφθηκε για αιώνες. Η απουσία μεσοβυζαντινών «γκράφιτο» και γραπτής κεραμικής, τριγωνικών μεσοβυζαντινών χρηστικών σκευών ή χειλών, που σε άλλες θέσεις είναι ιδιαίτερα συχνά, καθώς και αμαυρόχρωμης διακοσμημένης κεραμικής, υποδεικνύει πως δεν πρέπει να κατοικήθηκε ο χώρος κατά την Μεσοβυζαντινή περίοδο. Κάποια χείλη χρηστικών αγγείων πιθανόν να ανήκουν σε σκεύη της Φραγκικής περιόδου και χρονολογούνται μετά το 1204, ενώ κάποια άλλα πιθανόν μετά το 1453. Λιγοστά σκεύη της Οθωμανικής περιόδου, όπως πήλινες πίπες (**εικ. 49**), και ακόμα και αντικείμενα νεωτέρων περιόδων,

¹³⁶ Haynes 1975, 20, πιν. 10a-b.

¹³⁷ Κώστογλου-Δεσποίνη 1979, 203, πιν. 41β.

¹³⁸ Ζαφειροπούλου 1998, 99.

¹³⁹ Κώστογλου-Δεσποίνη 1979, 203.

¹⁴⁰ Η κεραμική μελετάται από τους συνεργάτες της ανασκαφής Ελένη Χασακή και Robert Sutton.

¹⁴¹ Perlzweig 1961, αρ. 129, πιν. 5. 5, 52-30, πιν. 5.

¹⁴² Perlzweig 1961, 39.

¹⁴³ Hayes 1972, 329-338.

δειχνουν πως ο χώρος είχε επαναχρησιμοποιηθεί ως μάντρα κατά περιόδους έως το 2002, οπότε και απομακρύνθηκε η υπάρχουσα μάντρα που λειτουργούσε ως τότε δίπλα και πάνω στον χώρο της ανασκαφής, καταστρέφοντας και αλλοιώνοντας όλο το χώρο. Η μάντρα συνεχίζει να λειτουργεί μακριά πλέον από τον αρχαιολογικό χώρο και ο βοσκός, που περιστασιακά μένει εκεί, αποτελεί ένα είδος φύλακα για όλο το χώρο.

Με τα μέχρι στιγμής στοιχεία το κτίριο Α μπορεί να ταυτιστεί με τους βοηθητικούς χώρους ενός μεγάλου ιερού. Η κάτοψη του παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με το ιερό του Ηρακλέους στη Θάσο, αποικία της Πάρου (**εικ. 50**). Το ιερό του Ηρακλέους έχει και αυτό πέντε συνεχόμενους «οίκους» που χρονολογούνται στα μέσα του 5ου αι. π.Χ.,¹⁴⁴ οι είσοδοι των οποίων βρίσκονται στη δυτική πλευρά του συγκροτήματος, όπου υπάρχει στοά. Το συγκρότημα της Θάσου από τους μελετητές έχει ερμηνευτεί ως εστιατόριο¹⁴⁵ του ιερού, με μια σειρά δωματίων που χρησιμοποιούνταν ως τραπεζαρίες. Οπότε και το κτίριο του Δεσποτικού θα μπορούσε να έχει παρόμοια χρήση. Η λατρευόμενη θεότητα ήταν ο Απόλλων, όπως πιστοποιείται από τα πολλά ενεπίγραφα όστρακα με την επιγραφή «ΑΠΟΛ» ή «ΑΠ» (**εικ. 51**).

Η συνεχής επέκταση της ανασκαφής αποκάλυψε ότι στη θέση Μάντρα βρίσκεται ένα εκτεταμένο ιερό με πολλά κτίσματα και βοηθητικούς χώρους για το ίδιο το ιερό, όπως αναμφίβολα υποδεικνύουν άλλα έξι κτίρια μεγάλων διαστάσεων, διασκορπισμένα στο χώρο, που ανατολικά οριοθετείται από το κτίριο Α και καλύπτουν μια μεγάλη έκταση στη χερσόνησο. Τα κτίρια αυτά ονομάστηκαν με βάση το ελληνικό αλφάβητο.

Το κτίριο Β στην ΒΑ πλευρά της χερσονήσου είναι ένα πολύ μεγάλο ορθογώνιο κτίριο μήκους 30 μ. περίπου του οποίου διακρίνεται η θεμελίωση στο ύψος της επιφάνειας του εδάφους. Κατέχει κυρίαρχη θέση στον χώρο. Το κτίριο δεν έχει ανασκαφεί ακόμα, ωστόσο ο επαρκής καθαρισμός της χαμηλής και πυκνής βλάστησης που πραγματοποιήθηκε κατέστησε ευδιάκριτο το περιγράμμα του πάνω στο φυσικό έδαφος. Στο εσωτερικό του διακρίνονται και άλλοι κάθετοι τοίχοι. Δυστυχώς λόγω της θέσης του είναι πολύ εκτεθειμένο έχει χαθεί σχεδόν όλη η ανωδομή.

Στα δυτικά η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως τα θεμέλια ενός άλλου αρχαϊκού κτιρίου, του κτιρίου Γ (**εικ. 52**), το οποίο δεν διασώζει τίποτα από την ανωδομή του. Το κτίριο αυτό είναι σε περίοπτη θέση της χερσονήσου και είναι ιδιαίτερα εκτεθειμένο στους βόρειους ανέμους, ενώ και η βαθιά άροση τόσων ετών έχει συμβάλει αισθητά στην καταστροφή του. Πρόκειται για ένα τετράγωνο οικοδόμημα διαστάσεων 10,39x11,35 μ., χωρισμένο σε δυο ισομεγέθη παράλληλα δωμάτια που φέρουν τέσσερα ανοίγματα-εισόδους, αντίστοιχα από ένα στη βόρεια και νότια πλευρά του κάθε δωματίου. Η κεραμική που περιουλλέχτηκε εντός των δωματίων ήταν ελάχιστη, χωρίς διαγνωστικά δείγματα. Ανάμεσα στο μικρό αριθμό κατεργασμένων μαρμάρινων θραυσμάτων που ήρθαν στην επιφάνεια ξεχωρίζει μια μαρμάρινη, αδρά δουλεμένη λεκανίδα αρχαϊκών χρόνων, πιθανότατα προερχόμενη από περιρραντήριο, σωζόμενης διαμέτρου 0,22 μ. Πιθανότατα είναι ένας διπλός οίκος αφιερωμένος στις διδυμες θεότητες Απόλλωνα και Άρτεμη, όπως υποδηλώνεται από το ενεπίγραφο τμήμα βάσης αττικού σκύφου που φέρει αναθηματική επιγραφή με το όνομα της Άρτεμης (**εικ. 53**). Στον ίδιο χώρο βρέθηκαν λύχνοι υστεροαρχαϊκής περιόδου που βοηθούν στη χρονολόγηση του κτιρίου. Στο κτίριο αυτό με τα μέχρι στιγμής δεδομένα δεν φαίνεται να έγιναν προσθήκες ή μετατροπές σε

¹⁴⁴ Launey 1944, 85. Daux 1962, 946. Daux 1963, 846.

¹⁴⁵ Bergquist 1967, 49-50. Bergquist 1973.

μεταγενέστερες περιόδους. Το διπλό αυτό κτίριο είναι προσανατολισμένο προς την γενέτειρα των δυο αυτών θεοτήτων, τη Δήλο.

Στα βορειοδυτικά και σε απόσταση περίπου 40 μ. εντοπίστηκε και άλλο κτίριο πιθανότατα κλασικών ή ελληνοιστικών χρόνων, το κτίριο Z (εικ. 54). Αν και δεν επεκτάθηκε η ανασκαφή σε πολύ μεγάλο βάθος, αποδείχτηκε ότι το κτίριο Z αποτελείται από τέσσερα μεσαίου μεγέθους δωμάτια, με κεντρική είσοδο στη νότια πλευρά και πλακόστρωτο αίθριο, αποτελούμενο από μεγάλες σχιστολιθικές πλάκες. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη συγκεκριμένη περιοχή –και μάλιστα νοτιώς του κτιρίου Z– περιουελλέγησαν αρκετά όστρακα εξαιρετικής ποιότητας αττικού ερυθρόμορφου κρατήρα του 5^{ου} αι. με γραπτή διακόσμηση.

Νοτιοδυτικά του κτιρίου Z και στο χώρο έξω από τη σύγχρονη μάντρα, όπου διερευνήθηκαν τέσσερα όμορα τετράγωνα, αποκαλύφθηκε άλλο ένα κτίριο, το Κτίριο E, το οποίο αποτελείται από δύο τουλάχιστον δωμάτια. Έχει κατεύθυνση Α-Δ και τα δωμάτιά του χωρίζονται στο μέσον με μεσοτοιχία πλάτους 0,50 μ. και ορατού μήκους 10 μ., ενώ διατηρούν δάπεδα από κονίαμα. Τα δάπεδα καλύπτονταν από στρώμα επιχρισμάτων ερυθρού χρώματος, προερχόμενο από τους τοίχους που είχαν καταρρεύσει. Σε απόσταση 35 μ. δυτικά αποκαλύφθηκε το 2003 το κτίριο Δ. Και τα δυο αυτά κτίρια διερευνήθηκαν διεξοδικότερα κατά την επόμενη ανασκαφική περίοδο του 2004.

Σπουδαιότατο εύρημα αποτελεί κτιστός τετράγωνος βωμός ο οποίος αποτελείται από τέσσερις κατεργασμένους μαρμάρινους λίθους ίδιων διαστάσεων (0,45x0,50 μ.), που βρέθηκε τοποθετημένος στην αρχική του θέση και ήταν θεμελιωμένος ακριβώς στο ίδιο επίπεδο με το προστώο του κτιρίου Α (εικ. 55). Ο βωμός είχε καλυφθεί προσεκτικά από λίθους σε οριζόντια θέση οι οποίοι κάλυπταν με τη σειρά τους τις τελευταίες προσφορές, πιθανότατα θαλάσσια όστρακα και τμήματα σκύφων, καθώς και ορισμένα οστά ενώ δεν παρατηρήθηκαν ίχνη καύσης. Πρόκειται για ιδιαίτερο τύπο βωμού, λόγω του σχήματος, του μεγέθους και της κατασκευής του, χωρίς εσχάρα. Στην άνω όψη της δυτικής μαρμάρινης πλάκας του βωμού διακρίνεται η επιγραφή «ΕΣΤΙΑΣ ΙΣΘΜΙΑΣ» που, από τον τύπο των γραμμάτων, χρονολογείται στους ύστερους κλασικούς χρόνους, γεγονός που αποτελεί σημαντικότερη μαρτυρία για μία από τις λατρευόμενες θεότητες του ιερού κατά την εποχή αυτή (κλασική-ελληνοιστική). Η Εστία θεωρείται προστάτιδα των ναυτικών και έτσι εξηγείται και η λατρεία της στο Δεσποτικό.

Είναι η πρώτη φορά που η θεά Εστία αναφέρεται με το επίθετο Ισθμία ενώ πολλά είναι τα επίθετα της Εστίας με τα οποία είναι γνωστή σε όλη την Ελλάδα. Από επιγραφικές μαρτυρίες γνωρίζουμε ότι στην Πάρο υπήρχε λατρεία της Εστίας με το επίθετο «*Βουλαίη*». Στο φράγκικο κάστρο της Παροικιάς της Πάρου βρίσκονται εντοιχισμένα τα μέλη του ιωνικού ναού της Εστίας του τέλους του 5^{ου} αι. π.Χ. Επίσης για πρώτη φορά παραδίδεται και το τοπωνύμιο του ακρωτηρίου όπου βρίσκεται το ιερό του Δεσποτικού.

Το ακρωτήριο αυτό κατά πάσα πιθανότητα ονομαζόταν «Ισθμός» από την ύπαρξη ισθμού που συνέδεε την Αντίπαρο με το Δεσποτικό, ο οποίος διαβρώθηκε και μετατράπηκε σε αβαθή πόρο. Ο ισθμός αυτός κάποτε θα έπρεπε να ένωνε το νησάκι Τσιμηνητήρι με τη θέση Μάντρα του Δεσποτικού, τουλάχιστον μέχρι τους κλασικούς χρόνους που χρονολογείται ο βωμός. Το Τσιμηνητήρι θα πρέπει να ήταν τότε χερσόνησος του Δεσποτικού και το ιερό της Μάντρας θα πρέπει να βρισκόταν στο μυχό της στενής λωρίδας γης που ένωνε την χερσόνησο με το κυρίως νησί. Μετά τα κλασικά χρόνια ο

ισθμός θα πρέπει να καταβυθίστηκε και, όπως αποδεικνύουν φωτογραφίες από δορυφόρο, διακρίνεται καθαρά στα αβαθή νερά, ανάμεσα στο Τσιμνητήρι και στη Μάντρα, η στενή ράχη γης που στο πέταλό της δημιουργούσε ένα απάνεμο λιμάνι. Η ύπαρξη του ισθμού κατά την αρχαιότητα θα άλλαζε την γεωμορφολογία της περιοχής και το Δεσποτικό με τη χερσόνησο του, σήμερα μικρή νησίδα Τσιμνητήρι, θα δημιουργούσε ένα πολύ καλά προστατευμένο και απάνεμο λιμάνι. Δε γνωρίζουμε εάν η σημερινή νησίδα Τσιμνητήρι ήταν και αυτή ενωμένη με την Αντίπαρο κατά την αρχαιότητα. Εάν όχι τότε η στενή λωρίδα θάλασσας που χωρίζει την χερσόνησο από την Αντίπαρο θα δημιουργούσε έναν διάυλο, δηλαδή έναν πορθμό, που θα πρέπει να ήταν πολυσύχναστος στην αρχαιότητα, καθώς ένωνε το πέλαγος ανατολικά της Σίφνου με το πέλαγος νότια της Πάρου. Ο πορθμός, ο ισθμός και ένα ασφαλές και απάνεμο λιμάνι που μπορούσε να φιλοξενεί έναν μεγάλο αριθμό πλοίων (άλλωστε αυτό συμβαίνει μέχρι και σήμερα) δικαιώνουν την ύπαρξη ενός πολύ σημαντικού ιερού και τοποθετούν το Δεσποτικό σε μια στρατηγική θέση, που ελέγχει το κεντρικό και νότιο Αιγαίο κατά την αρχαϊκή εποχή, σε μια περίοδο που χαρακτηρίζεται από διενέξεις ανάμεσα στις ισχυρές δυνάμεις, όπως ήταν τότε η Σίφνος, η Πάρος και η Νάξος.

Κατά την ανασκαφική περίοδο του 2004 οι εργασίες επικεντρώθηκαν στην απομάκρυνση των ύστερων κατασκευών. Συγκεκριμένα απομακρύνθηκαν οι τέσσερις ύστεροι και πρόχειρα κατασκευασμένοι τοίχοι που έτεμναν κάθετα το προστώο των τριών διαδοχικών δωματίων Α5, Α4 και Α3 αντίστοιχα. Η απομάκρυνση αυτή των ύστερων κατασκευών είχε σαν σκοπό την πλήρη αποκάλυψη του αρχικού αρχαϊκού δαπέδου, κατασκευασμένου από τετραγωνισμένες σχιστολιθικές πλάκες, το οποίο σωζόταν ακέραιο κάτω από τους τοίχους αυτούς.

Απομακρύνθηκαν και τοίχοι που ήταν πολύ πρόχειρα κατασκευασμένοι κατά την ύστερη αρχαιότητα και οι οποίοι εδράζονταν επάνω στο εντυπωσιακά μεγάλο μαρμάρينو κατώφλι του Δωματίου και στο δάπεδο του δωματίου Α5 (εικ. 56). Αποκαλύφθηκε ανέπαφο το δάπεδο του δωματίου αυτού, κατασκευασμένο κατά τον γνωστό τρόπο από πέτρες οι οποίες έχουν σαν συνδετικό υλικό μεταξύ τους χοντρό κονίαμα. Πιθανότατα το δάπεδο αυτό να είναι το αρχικό αρχαϊκό δάπεδο με κάποιες επιδιορθώσεις σε μεταγενέστερη φάση χρήσης του κτιρίου.

Τέλος απομακρύνθηκε πάνω από τον στυλοβάτη ύστερος τοίχος που όριζε ένα μικρό δωμάτιο μέσα στο χώρο του προστώου. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την αποκάλυψη της συνέχειας των σχιστολιθικών πλακών του στυλοβάτη κάτω από αυτόν. Στις πλάκες αυτές του στυλοβάτη αποκαλύφθηκαν ακόμα δυο κυκλικά αποτυπώματα έδρασης κίωνων της στοάς. Επομένως τα σωζόμενα αποτυπώματα κίωνων ανέρχονται στα πέντε, ενώ οι κίονες που θα υπήρχαν στο στυλοβάτη όπως ήδη προαναφέρθηκε, θα πρέπει να ήταν οκτώ, λαμβάνοντας υπόψη πάντα το μετακίονιο διάστημα, το οποίο είναι 1,45 μ. Νοτίως του δωματίου Α5 και κάθετα στον στυλοβάτη, στο ίδιο βάθος με τη θεμελίωση του, αποκαλύφθηκε αρχαϊκή θεμελίωση, πιθανότατα κάποιας άλλης κατασκευής. Στο σημείο όμως αυτό η ανασκαφή δεν επεκτάθηκε σε πλάτος και βάθος λόγω της ύπαρξης πολλαπλών νεότερων κατασκευών.

Στην προσπάθεια αυτή επαναφοράς του κτιρίου στην αρχική αρχαϊκή του φάση, ήταν αναγκαίο να απομακρυνθούν και δυο πολύ πρόχειρα κατασκευασμένοι ύστεροι τοίχοι που εδράζονταν επάνω στον μεγάλο νότιο τοίχο του αρχαϊκού κτιρίου Α, χωρίς όμως να τον έχουν καταστρέψει (εικ. 57). Οι τοίχοι αυτοί κτισμένοι πολύ πρόχειρα από λίθους μικρού και μεσαίου μεγέθους απέδωσαν ποικίλα αρχιτεκτονικά μέλη

προερχόμενα από τα προγενέστερα αρχαϊκά κτίρια. Η συγκέντρωση των αρχαϊκών αρχιτεκτονικών μελών στη συγκεκριμένη περιοχή δεν πρέπει να θεωρηθεί τυχαία. Τόσο ο μεγάλος αριθμός αυτών όσο και η ποιότητα και το μέγεθός τους υποδεικνύουν την ύπαρξη της πηγής «άντλησής» τους –στη συγκεκριμένη περίπτωση ίσως και του ναού– σε κοντινή απόσταση. Εκτός των αρχιτεκτονικών μελών που προέρχονται από τον ίδιο το ναό αλλά και από άλλα κτίρια του χώρου στην ίδια περιοχή ανακαλύφθηκαν επίσης: δεξι χέρι αγάλματος σωζόμενο στο ύψος του καρπού μέχρι τις άκρες των δακτύλων, ημίεργο στην εσωτερική πλευρά, αριστερός αστραγάλος μικρού κούρου, από τον οποίο σώζεται και τμήμα της πλίνθου, τμήμα δεξιού αστραγάλου μικρού μεγέθους κούρου, δεξι κάτω άκρο κούρου από το γόνατο μέχρι την κνήμη, καθώς επίσης και δεξι κάτω άκρο κούρου σε φυσικό μέγεθος και τέλος κνήμη αριστερού κάτω άκρου κούρου σε φυσικό μέγεθος. Πολλά από αυτά τα τμήματα μικρών κούρων βρίσκουν παράλληλα με τους αντίστοιχα μικρού μεγέθους κούρους που αποκαλύφθηκαν στο ιερό της Δήμητρας στο Σαγκρί της Νάξου.

Κατά την διάρκεια των ανασκαφικών εργασιών στην πρόσοψη του προδόμου του κτιρίου Α (ανατολική πλευρά), αποκαλύφθηκε ανθεμωτή επίστεψη αναθηματικής στήλης ή ανθέμιο (0,50x0,40x0,7 μ.) (εικ. 58), το οποίο θα μπορούσε να ταυτιστεί και με κεντρικό ακρωτήριο και να ανήκει σε κάποιο από τα κτίρια ή ακόμη και στον ίδιο το ναό του Δεσποτικού. Συγκεκριμένα η βάση του ανθεμίου αποτελείται από ένα είδος ιωνικού κυματίου που φέρει περί τα 10 κοίλα φύλλα με ανάγλυφα έκτυπα περιγράμματα, ενώ οι σπείρες του ανθεμίου φέρουν από μια οπή.

Εκτός από το ανθέμιο αυτό, στην ανατολική πλευρά του προδόμου και στο ίδιο βάθος περίπου αποκαλύφθηκε, σε πολύ καλή κατάσταση, τμήμα αριστερού κάτω άκρου υπερφυσικού μεγέθους αγάλματος (0,26x0,17 μ.), πιθανότατα γυναικείου (εικ. 59). Το τμήμα του ποδιού αυτού σώζεται στο ύψος των σφυρών μέχρι και τις άκρες των δακτύλων και είναι εξαιρετικής ποιότητας και κατασκευής. Το συγκεκριμένο σώζεται σε εξαιρετική κατάσταση, εκτός από μικρές αποκρούσεις στο πρώτο και το τελευταίο δάκτυλο. Στο κάτω μέρος υπάρχει το κάττυμα με δυο οπές, από μια σε κάθε πλευρά, αντίστοιχα οι οποίες θα πρέπει να χρησιμοποιούν για την ένθεση των χάλκινων ιμάντων του καττύματος. Ένα άλλο εύρημα που πιθανότατα συνανήκει είναι το υπερμέγεθες δάκτυλο αγάλματος που βρέθηκε στην ίδια περιοχή.

Επίσης, οι εργασίες αποκάλυψης των θεμελίων του δυτικού μεγάλου τοίχου του κτιρίου Α έφεραν στην επιφάνεια άλλο ένα σημαντικό εύρημα. Πρόκειται για ένα μικρό μαρμάρινο κεφάλι κόρης¹⁴⁶ (εικ. 60), πολύ διαβρωμένο, από το οποίο σώζεται τμήμα του λαιμού και η μακριά κόμη μήκους 0,14 μ. Φέρει έξι οπές για την ένθεση στεφάνου, καθώς και κεντρική οπή για μηνίσκο, στην οποία σώζονται και ίχνη της χάλκινης ένθεσης. Δυστυχώς η κατάσταση διατήρησης του είναι πολύ κακή, οπότε δεν είναι δυνατόν να συγκριθεί με βεβαιότητα με κάποιο γνωστό σωζόμενο κεφάλι κόρης. Ωστόσο θα μπορούσε να συγκριθεί με ένα αντίστοιχα μικρό κεφάλι κόρης, που βρίσκεται εκτεθειμένο στο μουσείο Πάρου (αρ. ευρ. Α 164).¹⁴⁷

Η συνέχιση της ανασκαφής κατά μήκος του νότιου τοίχου του κτιρίου Α αποκάλυψε ένα πρόπυλο με κατώφλι μεγάλων διαστάσεων (περίπου 2,50x0,90 μ.) στο μέσον περίπου του περιβόλου (νότιος τοίχος). Η πυλίδα αυτή (εικ. 61) είναι αρκετά

¹⁴⁶ Karakassi 2003, 96-98. Για τις ενθέσεις στεφάνου, βλ. πίν. 169 και πίν. 86.

¹⁴⁷ Κουράγιος 2004α, 98.

μεγάλη και εντυπωσιακή και κατά πάσα πιθανότητα προσέφερε πρόσβαση στο τέμενος από τη νότια πλευρά.

Οι εργασίες επεκτάθηκαν επίσης στη βόρεια πλευρά του κτιρίου Α και συγκεκριμένα κατά μήκος των τριών δωματίων που είχαν αποκαλυφθεί ως συνέχεια του προδόμου του κτιρίου Α. Η ανασκαφή αποκάλυψε ότι το βορειότερο από αυτά δωμάτιο δεν ήταν τετράγωνο όπως αρχικά θεωρείτο εφόσον δεν είχε ολοκληρωθεί η ανασκαφική έρευνα στο σημείο αυτό, αλλά ήταν ορθογώνιο μήκους 8 μ. και σχημάτιζε ένα είδος Γ. Η συνέχιση της ανασκαφής στο σημείο αυτό¹⁴⁸ αποκάλυψε ότι το αρχαϊκό αυτό δωμάτιο συνδεόταν με το κτίριο Δ, που είχε έρθει στην επιφάνεια κατά τη διάρκεια των ανασκαφικών εργασιών της προηγούμενης περιόδου, μέσω ενός μακρόστενου προδόμου που υπάρχει στη νότια πλευρά του κτιρίου Δ. Οι διαστάσεις του προδόμου αυτού του κτιρίου Δ είναι 10x4 μ.

Το κτίριο Δ (εικ. 62) αποτελείται από τον πρόδομο και έναν πολύ μεγάλο χώρο (δωμάτιο) διαστάσεων 10x10 μ. Στο συγκεκριμένο δωμάτιο σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση το δάπεδο, το οποίο φέρει ως υπόστρωμα μικρού και μεσαίου μεγέθους λίθους οι οποίοι καλύπτονται από χοντρό κονίαμα (κουρασάνι). Στην ΝΑ γωνία του δωματίου σώζεται ένα είδος μωσαϊκού «opus tessellatum» κατασκευασμένο από λευκούς πεπλατυσμένους, μικρού μεγέθους θαλάσσιους λίθους, τοποθετημένους επάνω από το κονίαμα σαν τρίτο στρώμα, ίσως μια επιδιόρθωση του αρχικού δαπέδου σε μεταγενέστερη χρονική περίοδο. Η μελέτη των μέχρι τώρα ευρημάτων από τον συγκεκριμένο χώρο δεν επιτρέπει την αντιστοίχιση με βεβαιότητα κάθε στρώματος ξεχωριστά ή ολόκληρης της κατασκευής σε κάποια συγκεκριμένη χρονική περίοδο, αλλά κατά πάσα πιθανότητα το δάπεδο αυτό χρονολογείται στα ύστερα αρχαϊκά χρόνια, αφού η κεραμική που περισυνελέχθη ανήκει στην ίδια χρονική περίοδο. Στην ΒΑ γωνία του δωματίου αυτού, κάτω και από το υπόστρωμα του δαπέδου, υπάρχει μεγάλη ποσότητα λατύπης που προέρχεται από την επεξεργασία των μαρμάρινων δόμων της ανωδομής του κτιρίου. Μεγάλη συσσώρευση των δόμων αυτών που αποτελούσαν την μαρμάρινη ανωδομή του κτιρίου αποκαλύφθηκε σε ένα εκτεταμένο στρώμα καταστροφής, στη βορειοανατολική πλευρά του κτιρίου Δ και στο ύψος περίπου της θεμελίωσης. Η κατάρρευση αυτή της ανωδομής του κτιρίου θα πρέπει να οφείλεται σε φυσικά αίτια, όπως φαίνεται από τον τρόπο κατάρρευσης των μαρμάρινων μελών της ανωδομής του κτιρίου.

Η ανασκαφική έρευνα στο ύψος της θεμελίωσης του κτιρίου Δ, το οποίο αποτελείται, όπως προαναφέρθηκε, από τον πρόδομο και έναν κυρίως χώρο, απέδειξαν πως η τελευταία είναι πολύ ισχυρή. Συγκεκριμένα είναι κτισμένη από σχιστολιθικές πλάκες ποικίλων μεγεθών, σώζεται σε βάθος 1,5 μ. και είναι ο ίδιος τρόπος δόμησης με αυτόν του κτιρίου Α. Στο σημείο αυτό αποκαλύφθηκαν δυο μαρμάρινοι σπόνδυλοι κίωνων αρκετά διαβρωμένοι που θα πρέπει να προέρχονται από τον πρόδομο του κτιρίου Δ. Η παρουσία μικρού τμήματος ανωδομής *in situ* στον πρόδομο του κτιρίου Δ (δε σώζεται τίποτα από την ανωδομή του μεγάλου δωματίου), σε συνδυασμό με τους ανευρεθέντες στην περιοχή κατεργασμένους μαρμάρινους δόμους, παρέχει τις γενικές κατευθύνσεις για τον τρόπο κατασκευής του κτιρίου Δ στο σύνολο του, που είναι παρόμοιος με την κατασκευή του κτιρίου Α. Η ανωδομή του κτιρίου αποτελείται από

¹⁴⁸ Εκεί υπήρχε το παλαιό τυροκομείο της στάνης, του οποίου η απομάκρυνση πραγματοποιήθηκε το 2002 και έχει προκαλέσει μεγάλη καταστροφή στα αρχαία κτίσματα που υπήρχαν στο χώρο.

ισομεγέθεις μαρμαρίνους δόμους, εξαιρετικά δουλεμένους, οι οποίοι στην εμπρόσθια όψη φέρουν περιτένεια και ίχνη κατεργασίας από λεπτό βελόνι. Η εσωτερική όψη των τοίχων του κτιρίου αυτού ήταν κατασκευασμένη με μικρότερους λίθους τοπικού πετρώματος. Ο τρόπος κατασκευής του κτιρίου Δ παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τον αντίστοιχο τρόπο κατασκευής του κτιρίου Α. Παρόμοιο τρόπο δόμησης έχουν και οι προσόψεις των δωματίων Α2 και Α1 του κτιρίου Α, οι οποίες είναι κατασκευασμένες με μαρμαρίνους δόμους κατά το ισοδομικό σύστημα, ενώ για την κατασκευή της εσωτερικής όψης τους έχουν χρησιμοποιηθεί λίθοι τοπικού πετρώματος.

Κατά την ανασκαφή σε βάθος αποκαλύφθηκε στα θεμέλια του κτιρίου μια πληθώρα γραπτών οστράκων αρχαϊκής εποχής, που προέρχονται κυρίως από κοτύλες, σκύφους και φιάλες. Μεγάλος ήταν και ο αριθμός των ενεπίγραφων και εγχάρακτων οστράκων που ήρθαν στο φως καθώς και των ακέραιων λύχνων. Τα παραπάνω ευρήματα και ειδικότερα τα όστρακα που φέρουν εγχάρακτη επιγραφή «ΑΠ» ή «ΑΠΟΛ» παραπέμπουν για άλλη μία φορά στη λατρεία της συγκεκριμένης θεότητας, δηλαδή στον θεό του φωτός τον Απόλλωνα.

Από τα σπουδαιότερα κεραμικά ευρήματα της τελευταίας ανασκαφικής περιόδου αποτελούν τα 5 γραπτά όστρακα του λεγόμενου μηλιακού τύπου, που τώρα πλέον αποδίδονται σε παριανό εργαστήριο.¹⁴⁹ Τα όστρακα αυτά όλα συνανήκοντα, τέσσερα εκ των οποίων και συγκολλώμενα, προέρχονται από δίνο με παράσταση πολεμιστών. Στο ύψος της κεφαλής των πολεμιστών αυτών διακρίνονται οι γραπτές επιγραφές «ΜΕΝΕΛ[ΑΟΣ]» και πιθανότητα το όνομα «ΣΦΕΛ[ΛΑΣ]» (**εικ. 63**). Συγκεκριμένα σώζονται 3 κεφαλές πολεμιστών με περικεφαλαία, της οποίας το περίγραμμα είναι καστανού χρώματος και οι λεπτομέρειες τονίζονται με ερυθρή βαφή, ενώ στο όστρακο, το οποίο δεν συγκολλάται, αναγνωρίζεται σώμα πολεμιστή και τα μπροστινά πόδια ίππου. Κατά πάσα πιθανότητα παριστάνεται η προετοιμασία του Τρωϊκού πολέμου με παράταξη των πολεμιστών. Είναι η πρώτη φορά που ανακαλύπτεται αυτός ο τόσο σπάνιος τύπος αγγείου (δίνο), καθώς συνήθως το επικρατέστερο αγγείο στη συγκεκριμένη αυτή κατηγορία αγγείων του 7ου αι. π.Χ. (μηλιακά-παριανά) είναι ο αμφορέας. Πρόσφατα πολλά τμήματα από τους αμφορείς αυτούς, καθώς και δυο ακέραιοι, αποκαλύφθηκαν στο νεκροταφείο της Πάρου.¹⁵⁰ Επίσης στο ίδιο ακριβώς σημείο της θεμελίωσης του κτιρίου Δ ήρθαν στην επιφάνεια ποικίλα μικροαντικείμενα όπως εγχειρίδια, καρφιά, πόρπες, ελάσματα, δρεπάνια, ξίφη και πολλά δυοδιάγνωστα μεταλλικά αντικείμενα, των οποίων η συντήρηση δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμα.¹⁵¹

Η ανασκαφή των θεμελίων σε βάθος αποκάλυψε ισχυρή υποθεμελίωση, αποτελούμενη από επάλληλες ορθογωνισμένες σχιστολιθικές πλάκες, σχετικά μικρού πάχους, οι οποίες προεξέχουν από τους αντίστοιχους λίθους της θεμελίωσης περίπου 20 εκ. Στα σχετικά μεγάλου μεγέθους διαστήματα που δημιουργούνταν ανάμεσά τους, ανακαλύφθηκε μεγάλη συγκέντρωση καμένων οστών καθώς και ποικίλα κεραμικά ευρήματα, όπως ακέραιοι αποόσχημοι αρύβαλλοι γνωστών κορινθιακών εργαστηρίων.

¹⁴⁹ Κουράγιος 2004α, 81.

¹⁵⁰ Κουράγιος, 2004α, 82.

¹⁵¹ Η συντήρηση των μεταλλικών αντικειμένων γίνεται από τον συντηρητή της ΚΑ' ΕΠΚΑ Γιάννη Σταϊκόπουλο στο εργαστήριο συντήρησης μετάλλων που έχει δημιουργηθεί στο μουσείο της Άνδρου, ενώ τα κεραμικά ευρήματα συντηρούνται από τον συντηρητή μέλος της ανασκαφικής ομάδας Βασίλη Γαλανάκο, στο μουσείο της Πάρου.

Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελεί ο αρύβαλλος με παράσταση λέοντα και ρόδακες καθώς και εκείνος με υδρόβια πουλιά και τετράφυλλη διακόσμηση.¹⁵² Επίσης εντοπίστηκαν τμήματα ειδωλίου σαμιακού τύπου,¹⁵³ ορισμένα ελεφαντοστέινα καθώς και δυο διπλοί πέλεκεις (περίαπτα) – μικρού μεγέθους – από ημιπολύτιμους λίθους. Τα παραπάνω αυτά ποικίλα ευρήματα από τη θεμελίωση του κτιρίου Δ συνιστούν μια απόθεση θεμελίων, επιβεβαιώνοντας μία συνήθη πρακτική της αρχαιότητας που ανάγεται στα προϊστορικά χρόνια, συνδέεται με την ανέγερση ενός νέου κτιρίου και αποσκοπεί στην καλή θεμελίωσή του.

Η συνέχιση της ανασκαφής ανατολικότερα αποκάλυψε ότι ο εσωτερικός τοίχος του προδόμου που χωρίζει τον πρόδομο από το κυρίως δωμάτιο του κτιρίου Δ συνεχίζει με κατεύθυνση Δ-Α. Ο τρόπος δόμησής του παραπέμπει σε σύγχρονη κατασκευή με το κτίριο Δ και δημιουργεί ένα είδος περιβόλου του τεμένουσ παράλληλο προς τον μεγάλο νότιο τοίχο του κτιρίου Α. Ο τοίχος αυτός εκτείνεται σε μήκος 30 μ., όπου και γωνιάζει δημιουργώντας ένα είδος Π. Πολύ κοντά στο κτίριο Δ και στην ίδια ευθεία με την νότια πυλίδα (νότιος τοίχος κτιρίου Α) αποκαλύφθηκε η βόρεια πυλίδα του τεμένουσ (**εικ. 64**), μικρότερων διαστάσεων από την αντίστοιχη νότια (περίπου 1,60x0,55 μ.), η οποία σώζει ακέραιο το κατώφλι από μεγάλη σχιστόπλακα και εμφανείς τις εντορμές για διπλή θύρα, οι οποίες στο εσωτερικό τους σώζουν τα μολύβδινα ελάσματα. Κατά μήκος του αρχαϊκού αυτού περιβόλου, προς τη νότια πλευρά του, ανοίγεται ένα είδος στοάς με μικρούς, μακρόστενους χώρους που διατηρούν στη θέση τους τα σχιστολιθικά κατώφλια. Συγκεκριμένα κατά μήκος του βόρειου αυτού τείχους έχουν αποκαλυφθεί 6 στενόμακροι χώροι με ανοίγματα μόνον στη νότια πλευρά, που θα αποτελούσε και το εσωτερικό του τεμένουσ, σε αντίθεση με τη βόρεια, η οποία δεν έφερε καθόλου ανοίγματα λόγω του προστατευτικού της χαρακτήρα. Πιθανότατα οι χώροι αυτοί να χρησίμευαν ως αποθηκευτικοί ή ως χώροι άμεσα συνδεδεμένοι με τις λατρευτικές δραστηριότητες στο ιερό. Με τα κτίσματα αυτά και το τείχος δημιουργείται ένα είδος εσωτερικής αυλής, δημόσιου χαρακτήρα, με ανταπόκριση των δυο θυραίων ανοιγμάτων ένθεν και ένθεν (βόρεια και νότια). Σύμφωνα και με την άποψη του καθηγητή Νίκου Σταμπολίδη, πρόκειται για ένα είδος αγοράς με αναμφίβολα λατρευτικό χαρακτήρα, αφού μέχρι στιγμής στην γύρω περιοχή δεν έχουν αποκαλυφθεί οικίες.

Στην ανατολική εξωτερική πλευρά του τεμένουσ αποκαλύφθηκε ένα μικρό, δίχωρο τραπεζιόσχημο οικοδόμημα, με είσοδο στη νότια πλευρά και ένα είδος πλακόστρωτου, αποσπασματικά σωζόμενου, προδόμου (**εικ. 65**). Το οικοδόμημα αυτό σώζει το κατώφλι του κατασκευασμένο από μεγάλη σχιστόπλακα και φέρει στο εσωτερικό του σηκό και μικρών διαστάσεων οπισθόδομο. Η ανασκαφή στο εσωτερικό των δυο αυτών χώρων αποκάλυψε μια πληθώρα γραπτών οστράκων αρχαϊκής περιόδου, καθώς και αρκετά μολύβδινα και σιδερένια αντικείμενα. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ο δυτικός τοίχος του τραπεζιόσχημου αυτού οικοδομήματος δεν εφάπτεται με τον ανατολικό τοίχο του περιβόλου και αυτό υποδηλώνει πως είτε προϋπήρχε ή κατασκευάστηκε μεταγενέστερα ακολουθώντας αυτόν. Το ναόσχημο αυτό οικοδόμημα μπορεί χαρακτηριστεί ως θησαυρός ή ακόμη και ως ένας μικρός ναός, χωρίς αυτό βέβαια να μπορεί να επιβεβαιωθεί από τα μέχρι στιγμής ανασκαφικά δεδομένα.

¹⁵² Σταμπολίδης 2003, 344, λλ. 439, 345, 442.

¹⁵³ Σταμπολίδης 2003, 388, λλ. 590-591.

Η ανατολική πλευρά του μικρού αυτού οικοδομήματος αποτελεί μεσοτοιχία με το κτίριο Ε (15x6 μ.), το οποίο είχε ήδη αποκαλυφθεί από το 2003. Το κτίριο Ε (**εικ. 66**) αποτελείται από δύο μεγάλους μακρόστενους χώρους παράλληλους μεταξύ τους (διαστάσεων περίπου 5x5 μ.), που σώζονται στο ύψος της θεμελίωσης, ενώ δεν σώζεται σε κανένα σημείο η ανωδομή τους. Στο δωμάτιο 1 (δυτικό) του κτιρίου Ε διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση το δάπεδο, κατασκευασμένο και αυτό κατά τον ίδιο τρόπο με το αντίστοιχο του κτιρίου Δ και Α. Δυστυχώς λόγω της συνεχούς άρσης του χώρου από τον μοναδικό κάτοικο του νησιού, το βοσκό, έχει καταστραφεί σε ορισμένα σημεία, τόσο το δάπεδο του κτιρίου, όσο και τμήματα της θεμελίωσης των τοίχων. Μεγαλύτερης έκτασης καταστροφή παρατηρείται στη νότια πλευρά του ανατολικού δωματίου 2, στο σημείο ένωσης με το δωμάτιο 1, καθώς μόνο ένα μικρό μέρος του δαπέδου στον χώρο αυτό έχει διασωθεί.

Η ανασκαφή του 2004 έφερε στο φως πολλά νέα στοιχεία για την κάτοψη του ιερού (**εικ. 67**) και για την σχέση των κτιρίων που είχαν αποκαλυφθεί από το 2003 σε συνάρτηση με την χωροταξική τους διάταξη. Τα κτίρια Α, Δ και Ε και ο νότιος μεγάλος τοίχος του κτιρίου Α συνδέονται διαδοχικά μεταξύ τους σχηματίζοντας ένα είδος περιβόλου όπως προαναφέρθηκε. Συγκεκριμένα τα κτίρια Α και Δ αποτελούν μια ενότητα και συνδέονται με τα τρία αρχαϊκά δωμάτια σε σχήμα Γ που εντοπίζονται στη βόρεια πλευρά του κτιρίου Α και στη δυτική πλευρά του κτιρίου Δ αντίστοιχα. Τα δωμάτια αυτά βρίσκονται στην ίδια ευθεία και συνδέονται με το προστώο του κτιρίου Δ. Με τη σειρά τους τα κτίρια Δ και Ε συνδέονται μεταξύ τους με ένα ισχυρό τοίχο μήκους 27 μ., που στην εσωτερική νότια πλευρά του σχηματίζει ένα είδος στοάς με ανισομεγέθεις χώρους. Οι χώροι αυτοί, αν και δεν έχουν το ίδιο μήκος, έχουν το ίδιο πλάτος με το προστώο του κτιρίου Δ αλλά και με τα τρία αρχαϊκά δωμάτια που βρίσκονται στη βόρεια πλευρά του προδόμου του κτιρίου Α όπως προαναφέρθηκε.

Ο περιβόλος αυτός γωνιάζει περίπου στο σημείο ένωσης με το κτίριο Ε και το μικρό ναόσχημο οικοδόμημα που υπάρχει στη δυτική πλευρά του κτιρίου και έχει αποκαλυφθεί σε μήκος 13 μ. με κατεύθυνση Β-Ν, σχηματίζοντας ένα μεγάλο Π. Ο περιβόλος με τις δυο πυλίδες, τη βόρεια και τη νότια, χρονολογείται στην αρχαϊκή εποχή και θα πρέπει να κτίστηκε για να προστατέψει το χώρο που δημιουργείται μεταξύ των παραπάνω κτιρίων, ένα είδος εσωτερικής αυλής. Ο προστατευμένος αυτός μεγάλος εσωτερικός χώρος έχει διαστάσεις 40x40 μ. και είναι η θέση που, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις λόγω της ύπαρξης του περιβόλου, των προσόψεων των κτιρίων, των δυο πυλίδων (βόρειας και νότιας) θα ήταν η καταλληλότερη για την ανέγερση του ναού του Δεσποτικού.

Η ανασκαφική έρευνα όμως περίπου στο κέντρο του περιβόλου αντί για τα θεμέλια του ναού, όπως αναμενόταν, έφερε στο φως μια ημικυκλική κατασκευή μεγάλων διαστάσεων (**εικ. 68**). Η κατασκευή αυτή αποκαλύφθηκε ακριβώς μπροστά (ανατολικά) του προδόμου των δωματίων Α1 και Α2 του κτιρίου Α σε απόσταση περίπου 15 μ. και περίπου στο ύψος των δυο πυλίδων, βόρειας και νότιας. Η κατασκευή αυτή έχει διάμετρο 8 μ., είναι θεμελιωμένη στο φυσικό έδαφος και είναι κτισμένη από 3 επάλληλες σειρές από καλοδουλεμένους μαρμάρινους δόμους ημικυκλικής διατομής. Στη νότια πλευρά οι δόμοι αυτοί είναι μικρού μεγέθους ενώ στη βόρεια είναι πολύ μεγαλύτεροι. Το ημικύκλιο βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του χώρου, ενώ στα δυτικά κλείνει με ένα μικρό τοίχιο μήκους περίπου 1,80 μ. Το εσωτερικό της ημικυκλικής αυτής κατασκευής, κατά πάσα πιθανότητα εξέδρας ή βάσης αναθημάτων, δεν σώζεται σε καλή κατάσταση και

πιθανότητα είχε επαναχρησιμοποιηθεί σε μεταγενέστερη εποχή, όπως δηλώνει μια σειρά μεγάλων πόρινων δόμων, οι οποίοι βρίσκονται εντοιχισμένοι στη νότια πλευρά του ημικυκλίου. Το εσωτερικό της ιδιόμορφης αυτής κατασκευής είναι γεμισμένο με ανισομεγέθεις λίθους μικρού και μεγάλου μεγέθους και χώμα. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής στο εσωτερικό περισυλλέχτηκαν γραπτά όστρακα γεωμετρικής περιόδου, όπως επίσης και αρχαϊκά όστρακα, καθώς και ελεφαντοστέινο περίαπτο. Η ημικυκλική αυτή κατασκευή¹⁵⁴ θα μπορούσε να συγκριθεί, αν και είναι πολύ διαφορετικός ο τρόπος κατασκευής και το μέγεθος της, με δυο εξέδρες που υπάρχουν στο ιερό των Δελφών.¹⁵⁵

Τα πολλά νέα αρχιτεκτονικά μέλη που ήλθαν στο φως, ανήκουν στο ναό, που πρώτος επεσήμανε ο Schuller¹⁵⁶ και επιχείρησε τη σχεδιαστική του αποκατάσταση, ενώ II απ' αυτά, που ταυτίζονται με σιγουριά, προστίθενται και συμπληρώνουν την αρχική υποθετική αναπαράστασή του (**εικ. 69**). Έως τώρα δεν στάθηκε δυνατό να προσδιοριστεί η θέση του ναού, ο οποίος με τα μέχρι στιγμής ανασκαφικά δεδομένα θα πρέπει να βρίσκεται έξω από τον μεγάλο περίβολο που σχηματίζεται από τα κτίρια Α, Δ, Ε και συγκεκριμένα στη νότια πλευρά του, αφού στη βόρεια και ανατολική πλευρά υπάρχουν ήδη άλλα κτίρια που δεν αφήνουν αρκετό χώρο για την οικοδόμηση ενός τόσο μεγάλου κτιρίου.

Ο ναός του Δεσποτικού, όπως φαίνεται από την μέχρι τώρα μελέτη των αρχιτεκτονικών μελών του, είναι περίπου σύγχρονος με το ναό του Δηλίου της Πάρου (**εικ. 70**). Οι δύο ναοί χρονολογούνται περίπου στην ίδια χρονική περίοδο, με πολύ μικρή διαφορά, με το θησαυρό των Αθηναίων στους Δελφούς (**εικ. 71**),¹⁵⁷ με τον οποίο ο ναός του Δηλίου έχει την ίδια κάτοψη, τον ίδιο ρυθμό και είναι ελάχιστα μικρότερος. Το Δήλιον της Πάρου¹⁵⁸ βρίσκεται σε λόφο, κοντά στην πόλη με θέα προς τη Δήλο, από όπου προφανώς δινόταν η φωτεινή ειδοποίηση για να αρχίσει η μεγάλη θρησκευτική γιορτή των Ελλήνων νησιωτών. Η λατρεία του Απόλλωνα, θεού του φωτός και της μουσικής, ήταν μία από τις κυριότερες λατρείες στις Κυκλάδες. Στη Δήλο, ιερό νησί του Απόλλωνα, συμμετείχαν πρεσβείες από όλες τις πόλεις. Εκείνοι που έμεναν στα νησιά τους έπαιρναν μέρος σε γιορτές σε δευτερεύοντα ιερά του Δηλίου Απόλλωνα. Κατά την παράδοση υπήρχαν συνολικά 22 τέτοια μικρότερα και πιο λιτά ιερά.¹⁵⁹ Ένα από αυτά ήταν όπως φαίνεται και το ιερό του Δεσποτικού.

Βέβαια, πολλά από τα κινητά ευρήματα υποδεικνύουν αφενός τη λατρεία γυναικείας θεότητας στο ιερό του Δεσποτικού. Από την άλλη πλευρά όμως η παρουσία εγχειριδίων, λογχών και πλήθους αγροτικών εργαλείων μας παραπέμπει και σε ανδρική θεότητα. Το καταλληλότερο συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι στο ιερό στη θέση Μάντρα του Δεσποτικού, οι δυο συλλατρευόμενες θεότητες ήταν η Άρτεμη και ο Απόλλωνας, όπως άλλωστε και στο Δήλιο της Πάρου, που ήταν μεν αφιερωμένο στον Δήλιο Απόλλωνα, αλλά το λατρευτικό άγαλμα στο εσωτερικό του ναού ανήκε στην Άρτεμη.¹⁶⁰ Η θεωρία αυτή για τις συλλατρευόμενες θεότητες στο ιερό του Δεσποτικού

¹⁵⁴ Γενικά για εξέδρες, βλ. Thongen 1987, 40-50.

¹⁵⁵ Gruben 2000, 85.

¹⁵⁶ Schuller 1985, 353-357, **εικ. 28**.

¹⁵⁷ De La Coste-Masselière 1957, πιν. 95-110.

¹⁵⁸ Schuller 1991, 22.

¹⁵⁹ Gruben 2000, 376.

¹⁶⁰ Κώστογλου-Δεσποίνη 1979, 3-62.

επιβεβαιώνεται από την ανακάλυψη ενεπίγραφων οστράκων που χρονολογούνται στον 6^ο και 5^ο αι. π.Χ., κοτύλων και σκύφων, στα οποία αναγράφεται, με εγχάραξη που προηγείται της όπτησης, το όνομα του Απόλλωνα ή τα αρχικά «ΑΠ» ή το όνομα της Άρτεμης, όπως αναφέρεται σε ένα μοναδικό όστρακο από το κτίριο Γ. Άλλωστε η υποψία ότι μια από τις θεότητες, στην οποία το ιερό ήταν αφιερωμένο, ήταν ο Απόλλωνας υπήρχε ήδη από τις πρώτες ανασκαφικές περιόδους, εξαιτίας της τυχαίας ανακάλυψης μιας ενεπίγραφης βάσης αττικού σκύφου με την χάραξη «ΑΠΟΛ», η οποία περιυλλέχτηκε ως επιφανειακό εύρημα, σχετικά κοντά στο κτίριο Α.

Όσον αφορά τον ιδρυτή ενός τόσο μεγάλου και σημαντικού ιερού, όλες οι έως τώρα ενδείξεις στρέφονται στο πλέον κοντινό και ισχυρό εκείνη την εποχή νησί, την Πάρο. Εκτός από την εισηγμένη κεραμική από την ανατολική Μεσόγειο, βρέθηκε και παριανή, που αντιπροσωπεύεται στο Δεσποτικό με τα ως τώρα λεγόμενα «μηλιακά» αγγεία, τα οποία πλέον αναγνωρίζονται ως παριανά, καθώς επίσης και πλήθος γλυπτών, όπως κεφάλια κούρων και κόρης, κορμοί κούρων κλπ. Άλλωστε, είναι γνωστή η καλλιτεχνική δραστηριότητα των παριανών εργαστηρίων, όπως αυτή συνάγεται από ενυπόγραφα έργα, αλλά και άλλα μνημεία που βρέθηκαν εκτός της Πάρου –στη συγκεκριμένη περίπτωση και στο Δεσποτικό.

Από τη μελέτη των ευρημάτων συνάγεται ότι η σχέση της Πάρου με τις ανατολικο-ιωνικές περιοχές ήταν σταθερή και μεγάλης χρονικής διάρκειας, με εμφανείς επιρροές στην καλλιτεχνική δημιουργία, γεγονός που επανειλημμένα είχε τονίσει και ο Κοντολέων.¹⁶¹ Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται και από τα έως τώρα αποκαλυφθέντα εισηγμένα ευρήματα του Δεσποτικού από τις περιοχές αυτές. Την ίδια άποψη για τις στενές σχέσεις της Πάρου και κατά συνέπεια, τώρα πλέον, και του Δεσποτικού με τις ανατολικο-ιωνικές περιοχές υποστηρίζει και η Αικ. Κώστογλου-Δεσποίνη,¹⁶² η οποία αναφέρεται στη συνεχιζόμενη παρουσία των ανατολικο-ιωνικών τάσεων στην παριανή τέχνη έως και το πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ.

Η πρωτοκορινθιακή και κορινθιακή κεραμική και τα ποικίλα εισηγμένα αντικείμενα, ανατολικο-ιωνικής, ροδιακής, κυπριακής και αιγυπτιακής προέλευσης, αποδεικνύουν τις σχέσεις του Δεσποτικού με τα πολύ σημαντικά κέντρα της αρχαϊκής εποχής, την Κόρινθο, τα νησιά του Αιγαίου και γενικά την περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Φαίνεται ότι στο μικρό νησί του Δεσποτικού, το οποίο βρίσκεται μεταξύ δύο πολύ σημαντικών από οικονομική και καλλιτεχνική άποψη κέντρων, της Πάρου και της Σίφνου, βρισκόταν ένα ιερό με πανελλήνια ακτινοβολία, που συγκέντρωνε πιστούς απ' όλο τον ελλαδικό χώρο. Άλλος ένας λόγος που συνηγορεί στη δημιουργία του και στην προσέλευση πιστών είναι και η ιδιαίτερη θέση του στο κέντρο των Κυκλάδων με ένα πολύ καλά προστατευμένο αλλά και απάνεμο λιμάνι ακόμα και σήμερα, που βρίσκεται στο διάυλο μεταξύ Πάρου και Δεσποτικού. Η επιγραφή αφιερωμένη στην Εστία Ισθμία, όπως ήδη αναφέρθηκε, επιβεβαιώνει την άποψη αυτή.

Ελπίζουμε ότι η μελλοντική ανασκαφική έρευνα θα αποκαλύψει τα θεμέλια του ναού και θα δώσει επαρκή στοιχεία που θα επιτρέψουν την πλήρη σχεδιαστική αποκατάστασή του, αν και με τα μέχρι στιγμής ανασκαφικά δεδομένα υποθέτουμε ότι η καταστροφή που έχει υποστεί θα είναι πολύ μεγάλη, αφού σχεδόν όλα τα αρχιτεκτονικά μέλη του έχουν ξαναχρησιμοποιηθεί σε μεταγενέστερη εποχή. Προσωρινά τα ποικίλα

¹⁶¹ Κοντολέων 1974, 15, αρ. 3, όπου παραπέμπει και σε προηγούμενες σχετικές μελέτες του.

¹⁶² Κώστογλου-Δεσποίνη 1979, 199.

ευρήματα του Δεσποτικού εκτίθενται σε μια μικρή αίθουσα του Μουσείου Πάρου, εξαιτίας του περιορισμένου χώρου του Μουσείου, το οποίο ασφυκτιά από τα νέα ευρήματα, τόσο του Δεσποτικού όσο και του ίδιου του νησιού της Πάρου. Η έκθεση πραγματοποιήθηκε χάρη στην ευγενή δωρεά της προέδρου του ιδρύματος Ν.Π. Γουλανδρή, κας Ντόλης Γουλανδρή.

Συνομογραφίες-Βιβλιογραφία

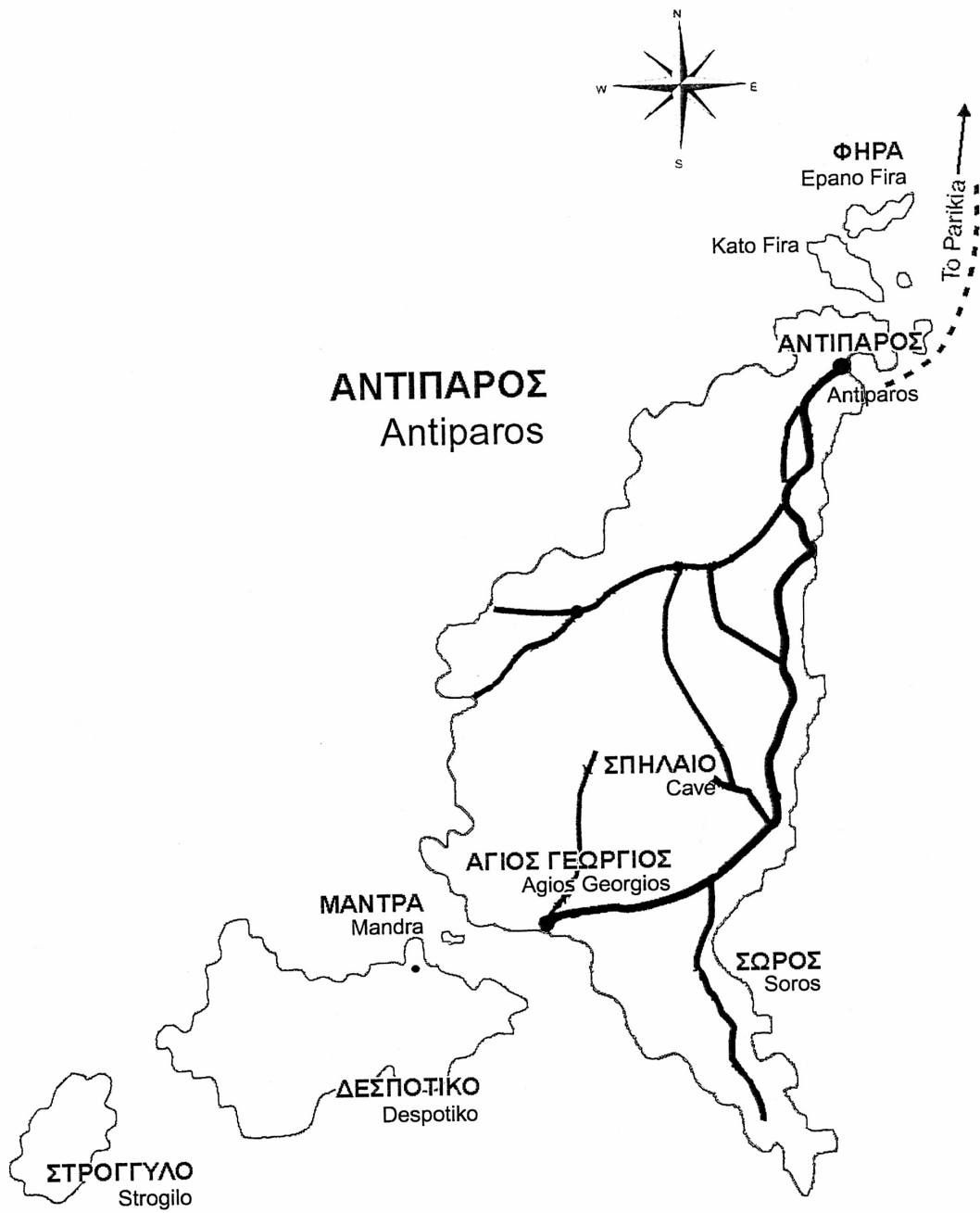
- Βοκοτοπούλου, Ι. 1990. *Οι Ταφικοί Τύμβοι της Ανεΐας*, Αθήνα.
- Ζαφειρόπουλος Ν. 1960. «Πάρος», *ΑΔ* 16, Χρονικά, 245-247.
- Ζαφειροπούλου, Φ. 1985. *Προβλήματα της Μηλιακής Αγγειογραφίας*, Αθήνα.
- Ζαφειροπούλου, Φ. 1997. *Πάρος*, Αθήνα.
- Ζαφειροπούλου, Φ. 1998. *Δήλος. Μαρτυρίες από τα Μουσειακά Εκθέματα*, Αθήνα.
- Κοντολέων, Ν.Μ. 1974. «Η στήλη της Ικαρίας», *ΑΕ*, 13-25.
- Κουράγιος, Γ. 1999. «Πάρος», *ΑΔ*, Χρονικά (υπό δημοσίευση).
- Κουράγιος, Γ. 2000. «Πάρος», *ΑΔ*, Χρονικά (υπό δημοσίευση).
- Κουράγιος, Γ. 2001-2003. «Πάρος», *ΑΔ*, Χρονικά (υπό δημοσίευση).
- Κουράγιος, Γ. 2001. «Ανάδειξη Αρχ/κών Χώρων της Πάρου και των μικρών νησίδων Δεσποτικό, Τσιμιντήρι, Στρογγυλό», στο *Η συμβολή του Υπουργείου Αιγαίου στην έρευνα και ανάδειξη του πολιτισμού του Αρχιπελάγους*, Αθήνα (ΥΠΑΙ), 104-109.
- Κουράγιος, Γ. 2002. *ΑΔ*, Χρονικά (υπό δημοσίευση).
- Κουράγιος, Γ. 2004α. *Πάρος-Αντίπαρος. Ιστορία, Μνημεία, Μουσεία. Αρχαιολογικός Οδηγός*, Αθήνα.
- Κουράγιος, Γ. 2004β. «Δεσποτικό Πάρου. Νέες Αρχαιολογικές έρευνες», *Corpus* 57, 20-26.
- Κουράγιος, Γ. 2004γ. «Δεσποτικό. Η ανακάλυψη ενός Νέου ιερού», στο Σταμπολίδης, Ν.Χρ. και Γιαννικουρή, Α. (επιμ.), *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου «Το Αιγαίο στην πρώιμη Εποχή του Σιδήρου (Ρόδος 1-4 Νοεμβρίου 2002)*, Αθήνα, 437-452.
- Κουράγιος, Γ., Δετοράτου, Σ. 2000. «Πάρος, η αρχαιολογική έρευνα των τελευταίων δεκαετιών», *Περίπλο*, 47-49.
- Κουράγιος, Γ., Δετοράτου, Σ., Burns, Β. 2003, «Δεσποτικό, Η ανακάλυψη ενός Ιερού με πανελλήνια ακτινοβολία στο μικρό νησί των Κυκλάδων», *Corpus* 47, 32-49.
- Κούρου, Ν. 2000. «Τα ειδώλια της Σίφνου», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Σιφνιακού Συμποσίου 1998*, 351-370.
- Κώστογλου-Δεσποίνη, Αικ. 1979. *Προβλήματα της Παριανής Πλαστικής του 5^{ου} αι. π.Χ.*, Θεσσαλονίκη.
- Mortals and Immortals: Ancient Greece: Mortals and Immortals. Έκθεση Εθνικού Μουσείου Κίνας και Ελληνικού Υπουργείου Πολιτισμού*, Κίνα 2004.
- Μασουρίδη, Σ. 2002. «Αρχαιολογικές ανακαλύψεις στο Δεσποτικό», *Corpus* 36, 6-8.
- Παπαδοπούλου, Ζ. 2002. *Σιφνίων Άστυ. Φιλολογικές, Αρχαιολογικές και Τοπογραφικές μαρτυρίες για την αρχαία πόλη της Σίφνου*, Αθήνα (ΥΠΠΟ).
- Πετρόχειλος, Ι.Ε. 1985. «Αρχαϊκό κεφάλι από το Δεσποτικό», *Δωδώνη* 14, 115-123.
- Ραγκούση-Κοντογιώργου, Κ. 2000. *Πάρος-Αντίπαρος, με τα Μάτια των Χαρτογράφων και Περιηγητών 15^{ου}-19^{ου} αι.*, Πάρος.
- Ρωμαίος, Κ.Α. 1929. «Η Κάθαρος της Δήλου και το Εύρημα του Σταυρόπουλου», *ΑΔ*, 181-224.
- Σκιλάρντης, Δ. και Κατσονοπούλου, Ν. (επιμ.) 2000. *Παρία Λίθος: λατομεία, μάρμαρο και εργαστήρια γλυπτικής της Πάρου*, Αθήνα.
- Σταμπολίδης, Ν. και Καρέτσου, Α. (επιμ.) 1998. *Ανατολική Μεσόγειος. Κύπρος-Δωδεκάνησα-Κρήνη, 16^{ου}-6^{ου} αι. π.Χ.*, Ηράκλειο.

- Σταμπολίδης, Ν.Χρ. (επιμ.) 2003. *Πλόες... Από τη Σιδώνα στη Χονέλβα. Σχέσεις λαών της Μεσογείου 16ος-6ος αιώνας π.Χ.*, Αθήνα (Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης).
- Τσοούντας, Χ. 1898. «Κυκλαδικά», *ΑΕ*, 136-211.
- Χρυσστόμου, Α. 1998. «Ταφικά έθιμα από τον αρχαϊκό οικισμό στη Νέα Ζωή του νομού Πέλλας», στο Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ. και Τσάκαλου-Τζαναβάρη Κ. (επιμ.), *Μνείας Χάρη. Τόμος στη μνήμη της Μαίρης Σιγαλίδου*, Θεσσαλονίκη.
- Amyx, D.A. 1988. *Corinthian Vase-Painting of the Archaic Period*, Berkley/Los Angeles/ London.
- Astruk, M. 1957. «Exotism and localism. Étude sur coquilles d'oeufs d'autruche décorées d'Ibiza», *ArchPrehistLev*, 47-112.
- Bergquist, B. 1967. *The Archaic Greek Temenos. A Study of Structure and Function*, Lund.
- Bergquist, B. 1973. *Herakles on Thasos, The archaeological, Literary and Epigraphic Evidence for his Sanctuary, Status and Cult Reconsidered*, Lund.
- Bikakis, M.H. 1985. *Archaic and Classical Imported Pottery in the Museums of Paros and Naxos*, (Diss.) Cincinnati.
- Blinkenberg, C. 1926. *Fibules Grecques et Orientales*, Kopenhagen.
- Blinkenberg, C. 1931. *Lindos. Fouilles et Recherches 1902-1914 I. Les petits objets*, Berlin.
- Boardman, J. 1991. *Greek Sculpture. The Archaic Period*, London.
- Boardman, J. 1998. *Early Greek Vase Painting*, London.
- Boardman, J. and Hayes, J. 1966. *Excavations at Tocra 1963-1965: The Archaic Deposits I*, London.
- Bordone, B. 1534. *Isolario nel qual se ragiona de tutte l'isole del mondo*, Venezia.
- Boschini M. 1658. *L'Arcipelago con tutte le isole, scogli, seche e fondi bassi*, Venezia.
- Brock, J.K. and Mackworth Young C. 1949. «Excavations in Siphnos», *BSA* 44, 1-92.
- Bursian C. 1868-1872. *Geographie von Griechenland II*, Leipzig.
- Cevoli, T.T. 2002. «Cercando il Tempio di Apollo», *Archeo* 6 (208), giugno, 34-37.
- Comstock, M. and Vermeule, C. 1971. *Greek, Etruscan and Roman Bronzes in the Museum of Fine Arts in Boston*, Boston.
- Croissant, F. 2003-2004. «Παρατηρήσεις για τη γένεση και την ανάπτυξη των τοπικών τεχνολογιών στη νησιώτικη πλαστική της πρώιμης αρχαϊκής περιόδου», *Αρχαιογνωσία* 12, 141-166.
- Dalli Sonetti, B. 1485. *Isolario, o sia Cosmografia del mar Egeo*, Venezia.
- Daux G. 1963, «Chronique des fouilles et decouvertes archeologiques en Grèce en 1962. (Thasos, Delos)», *BCH* 87, 844-878.
- Daux, G. 1962. «Chronique des fouilles et decouvertes archeologiques en Grèce en 1961 (Thasos)», *BCH* 86, 933-959.
- Dawkins, R.M. 1929. *The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta*, *JHS Suppl.* 5, London.
- De La Coste-Masselière, Y.P. 1957. *Delphes*, Paris.
- Deonna W. 1938. *Le Mobilier Delien, Exploration Archéologique de Délos XVIII*, Paris.
- Detoratos, S. and Kourayos, G. 2004. «A daedalic female figurine» in *Ancient Greece. Mortals and Immortals. Exhibition of the National Museum of China, Hellenic Republic-Ministry of Culture*, Κίνα, 236-237.
- Ducat, J. 1996. *Les Vases Plastiques Rhodiens Archaiques en Terre Cuite*, Paris.
- Dugas, C. 1928. *Les Vases d' l'Heraion, Exploration Archéologique de Délos X*, Paris.

- Dugas, C. 1935. *Les Vases Orientalisants du Style non Mélien, Exploration Archéologique de Délos XVII*, Paris.
- Dunbabin, T.J. et al. 1962. *Perachora II. Pottery, Ivories, Scarabs and Other Objects from the Votive Deposit of Hera Limenia*, Oxford.
- Gruben, G. 2000. *Ιερά και Ναοί της Αρχαίας Ελλάδας*, Αθήνα (Καρδαμίτσα).
- Hayes, J.W. 1972. *Late Roman Pottery. A Catalogue of Fine Wares*, London.
- Haynes, D.E.L. 1975. *The Arundel Marbles*, Oxford.
- Higgins, R.A. 1954. *Catalogue of Terracotas in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum*, London.
- Higgins, R.A. 1967. *Greek Terracotas*, London.
- Jacobsthal, P. 1956. *Greek Pins*, Oxford.
- Johansen, F. 1994. *Greece in the Archaic Period*, Copenhagen (Ny Carlsberg Glyptotek).
- Karakassi, K. 2003. *Archaic Korai*, Los Angeles.
- Karakassi, K. 2001. *Archaische Koren*, München
- Kourayos Y. et Burns B. 2001. «Chroniques des fouilles en Grèce en 2000», *BCH* 125, 988.
- Kourayos, Y. et Detoratos S. 1998. «Au cœur des Cyclades le marbre de Paros», *Archeologia* 347, 22-27.
- Kourayos, Y. (υπό έκδοση). «Fouilles du sanctuaire de Despotiko, 2001-2003», *Colloque de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 30-31 Janvier 2004. Corpus Vasorum Antiquorum. Les Clients de la céramique grecque*.
- Kourayos, Y. and Burns, B. 2004. «Exploration of the archaic sanctuary at Mandra on Despotiko». *BCH* 128.1 (υπό έκδοση).
- Kourou, N. 2002. «Aegean and Cypriot Wheel-made Terracotta figures of the Early Iron Age Continuity and Disjunction», στο *Die nahöstlichen kulturen und Griechenland an der Wende vom 2. zum 1. Jahrtausend v. Chr., Kontinuität und Wandel von Strukturen und Mechanismen kultureller Interaktion, Kolloquium des Sonderforschungsbereiches 295 «Kulturelle und sprachliche Kontakte» der Johannes Gutenberg- Universität Mainz, 11. -12. Dezember 1998, Mainz, 11-38*.
- Kourou, N. 1987. «À propos de quelques ateliers de céramique fine, non tournée dy type «argien monochrome», *BCH* 111, 3-53.
- Kourou, N. 1998. «Hand made pottery and trade: the case of the Argive monochrome ware», στο: *Proceedings of the 3rd Symposium on Ancient Greek and Related Pottery, Copenhagen August 31-September 4 1987*, Copenhagen (National Museet, Ny Carlsberg Glyptotek, Thorvaldsens Museum), 314-323.
- Laffineur, R. 1980. «Collection Paul Canellopoulos (XV). Bijoux en or Grecs et Romains». *BCH* 104, 345-457.
- Laumonier, A. 1956. *Les figurines de terre cuite*, , *Exploration Archéologique de Délos XXIII*, Paris.
- Launey, M. 1944. *Le sanctuaire et le culte d' Héraklès à Thasos, Études Thasiennes I*, Paris
- Leekley, D. and Noyes, R. 1975. *Archaeological Excavations in the Greek Islands*, Park Ridge.
- Mallet, Alain Manesson 1683. *Description de l'Univers III*, Paris.
- Maximova, M.L. 1927. *Les Vases Plastiques dans l'Antiquité*, Paris.
- Payne, H.G.G. et al. 1940. *Perachora I. The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia. Architecture, Bronzes, Terracotas*, Oxford.
- Payne, H.G.G. 1931. *Necrocorinthia. A Study of Corinthian Art in the Archaic Period*, Oxford.
- Perlzweig, J. 1961. *The Athenian Agora VII. Lamps of the Roman Period*, Princeton.
- Philippson, A. 1959. *Die griechischen Landschaften IV: Das aegaeische Meer und seine Inseln*, Frankfurt.

- Piacenza, Francesco 1688. *L' Egeo Redivivo o sia Chorographia dell' Archipelago*, Modena.
- Renfrew, C. 1972. *The Emergence of Civilisation. The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium BC*, London.
- Richter, G.M.A. 1930. *Animals in Greek Sculpture*, Oxford.
- Richter, G.M.A. 1970. *Kouroi*, London.
- Rubensohn, O. 1962. *Das Delion von Paros*, Wiesbaden.
- Sapouna-Sakelarakis, E. 2002. «Skyros in the Early Iron Age: New Evidence», στο Stamatopoulou, M., Geroulanou, M. (επιμ.), 2002. *Excavating Classical Culture. Recent Archaeological Discoveries in Greece*, Oxford, 117-148.
- Schuller, M. 1991. *Der Tempel der Artemis im Delion auf Paros: Der Artemis-Tempel im Umfeld der dorischen Architektur auf den Kykladen*, Berlin/New York.
- Schuller, M. 1985. «Dorische Architektur der Kykladen», *JDL* 100, 319-398.
- Sheedy, K. 1988. «An Archaic Sphinx from Siphnos», *BSA* 83, 363-373.
- Sheedy, K. 1992. «Archaic sculpture found on Siphnos», *AM* 107, 107-117.
- Thongen, V. Freifrau S., 1987. *Die freistehende griechische Exedra*, *JHS* 107, 40-50.
- Walter-Karydi, E. 2000. «Αναζητώντας την φυσιογνωμία της αρχαϊκής Σιφνιακής τέχνης, στο Πρακτικά Α' Σιφνιακού Συμποσίου 1998, Αθήνα, 315-324.
- Webb, V. 1978. *Archaic Greek Faience: Miniature Scent Bottles and Related Objects from East Greece, 650-500 B.C.*, Warminster.

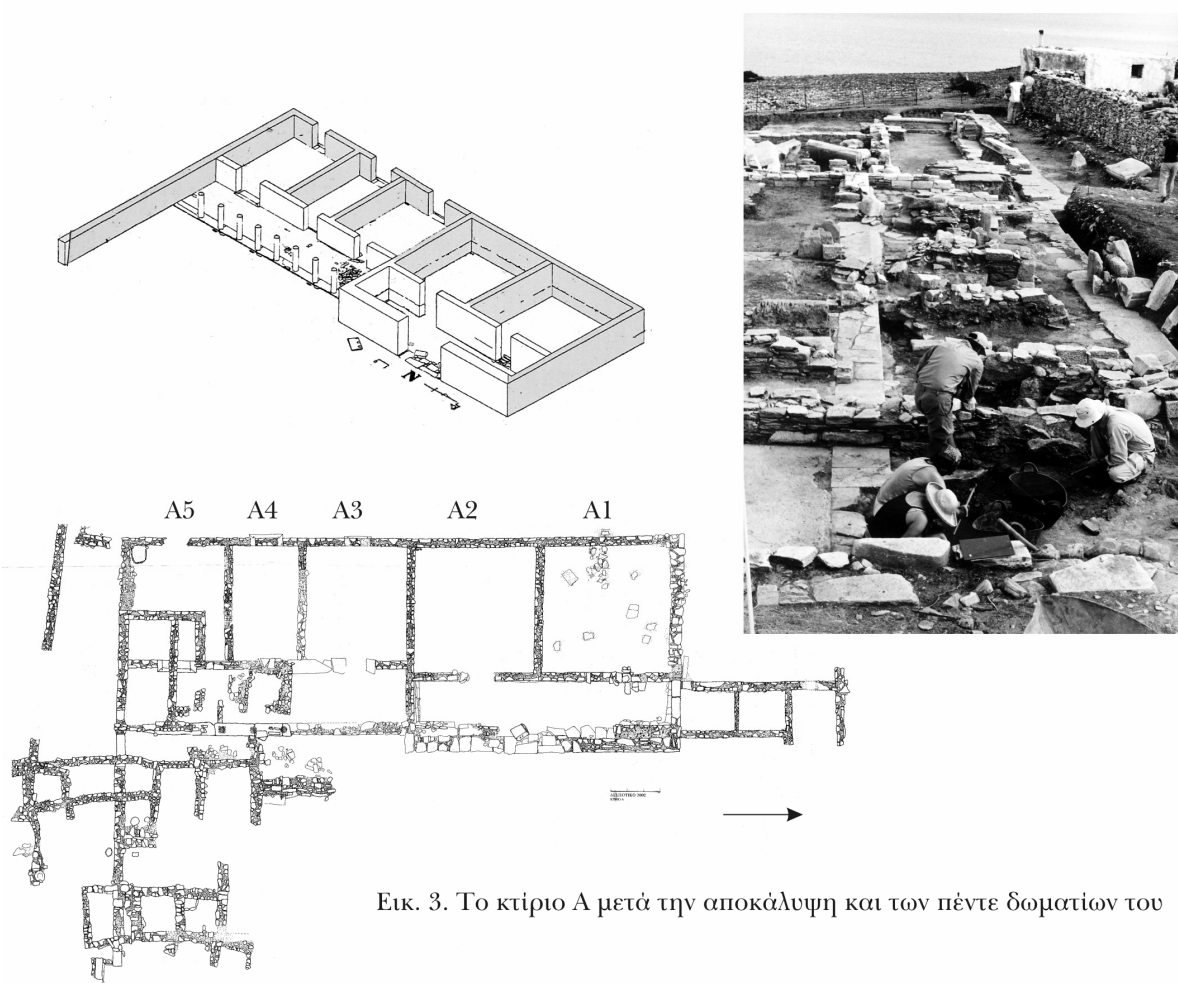
Γιάννος Κουράγιος,
 Αρχαιολόγος,
 ΚΑ' ΕΠΚΑ, Αθήνα

Εικ. 1. Χάρτης του Δεσποτικού και της Αντιπάρου

Εικ. 2. Κτίριο Α. Αρχικά στάδια ανασκαφής

Εικ. 3. Το κτίριο Α μετά την αποκάλυψη και των πέντε δωματίων του

Εικ. 4. Ύστερες κατασκευές στην νότια πλευρά του κτιρίου Α

Εικ. 5. Ο στυλοβάτης του προστώου του κτιρίου Α

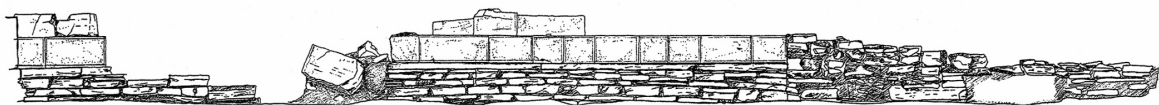
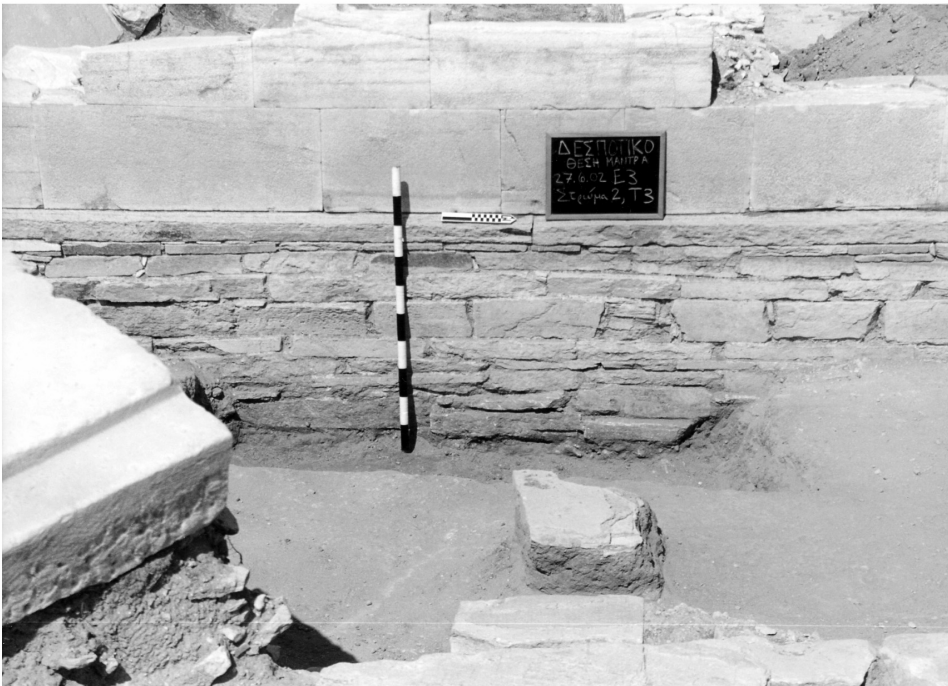
Εικ. 6. Το δάπεδο του προστώου

Εικ. 7. Το κατώφλι του δωματίου Α5

Εικ. 8. Το δάπεδο του δωματίου Α5

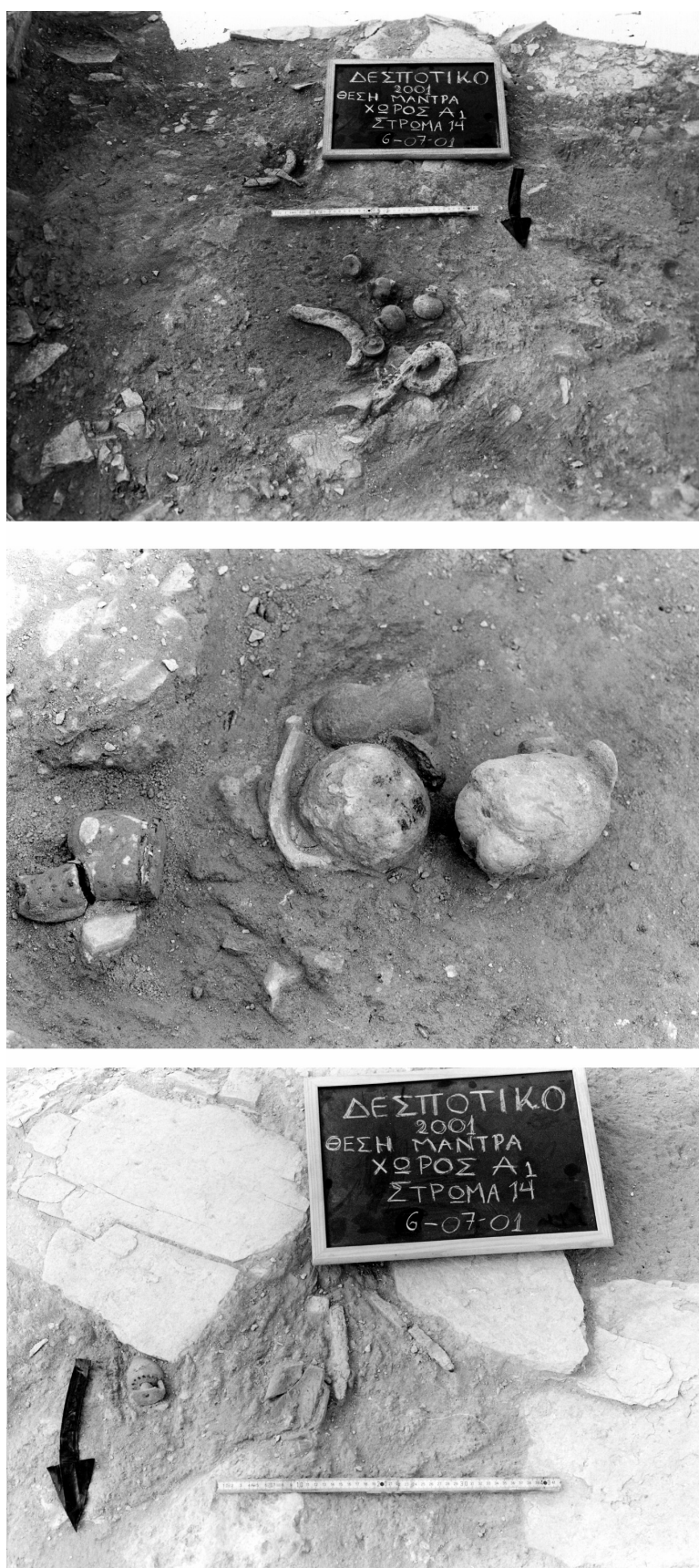
Εικ. 9. Εξωτερική όψη του ανατολικού τοίχου του δωματίου Α2. Διακρίνεται ο ισοδομικός τρόπος δόμησης

Εικ. 10. Τμήμα μαρμάρινου περιρραντηρίου που φέρει την επιγραφή "ΜΑΡΔΙΣ ΑΝΕΘΗΚΕΝ"

Εικ. 11. Σχεδιαστική αναπαράσταση του κτιρίου Α

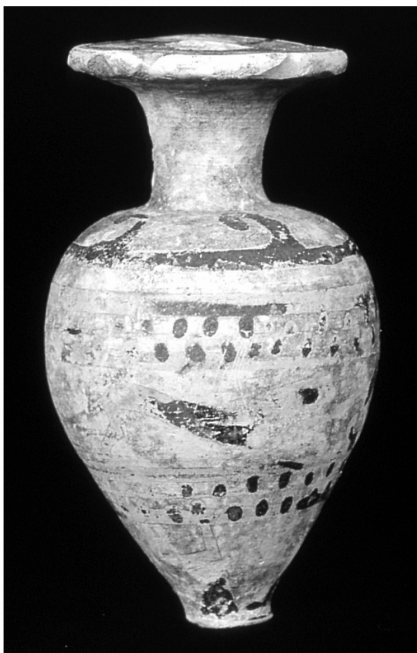
Εικ. 12. Αποκάλυψη διαφόρων ευρημάτων στο δωμάτιο Α1

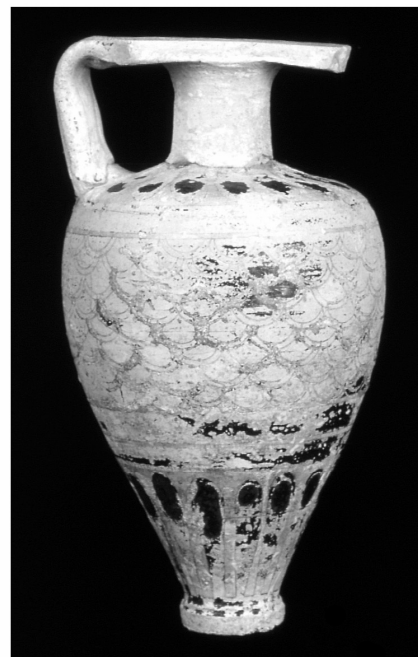
Εικ. 13. Κορινθιακός αρύβαλλος με παράσταση αντωπών ταύρων

Εικ. 14. Κορινθιακός σφαιρικός αρύβαλλος με παράσταση πολεμιστών

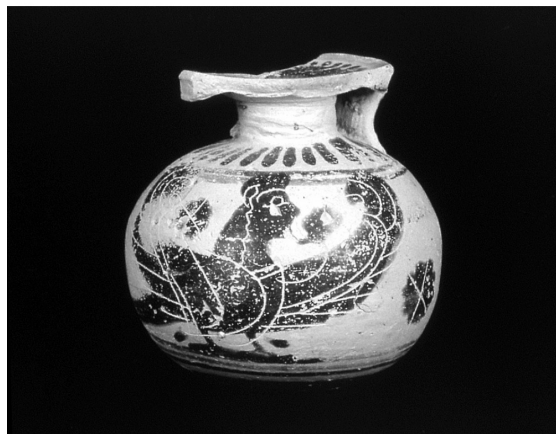
Εικ. 15. Κορινθιακός αρύβαλλος με παράσταση σκύλων σε διασκελισμό

Εικ. 16. Κορινθιακός αρύβαλλος με διακόσμηση εγχάρακτων φολίδων

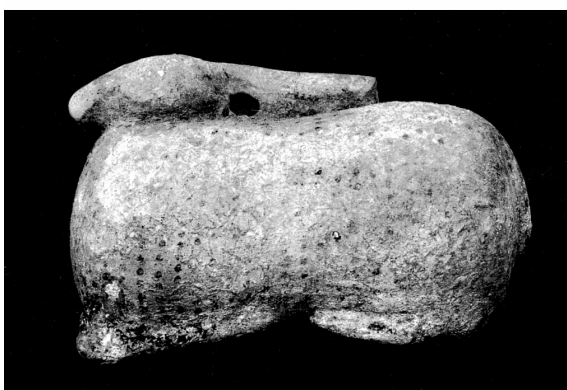
Εικ. 17. Κορινθιακός αρύβαλλος με ταινιωτή διακόσμηση

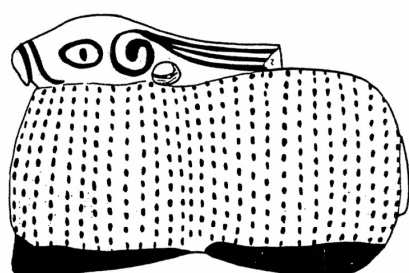
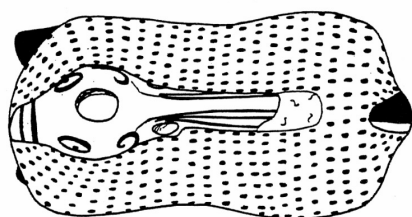
Εικ. 18. Κορινθιακός αρύβαλλος με παράσταση αναπεπταμένης πτέρυγας πτηνού

Εικ. 19. Κορινθιακός τετράφυλλος αρύβαλλος

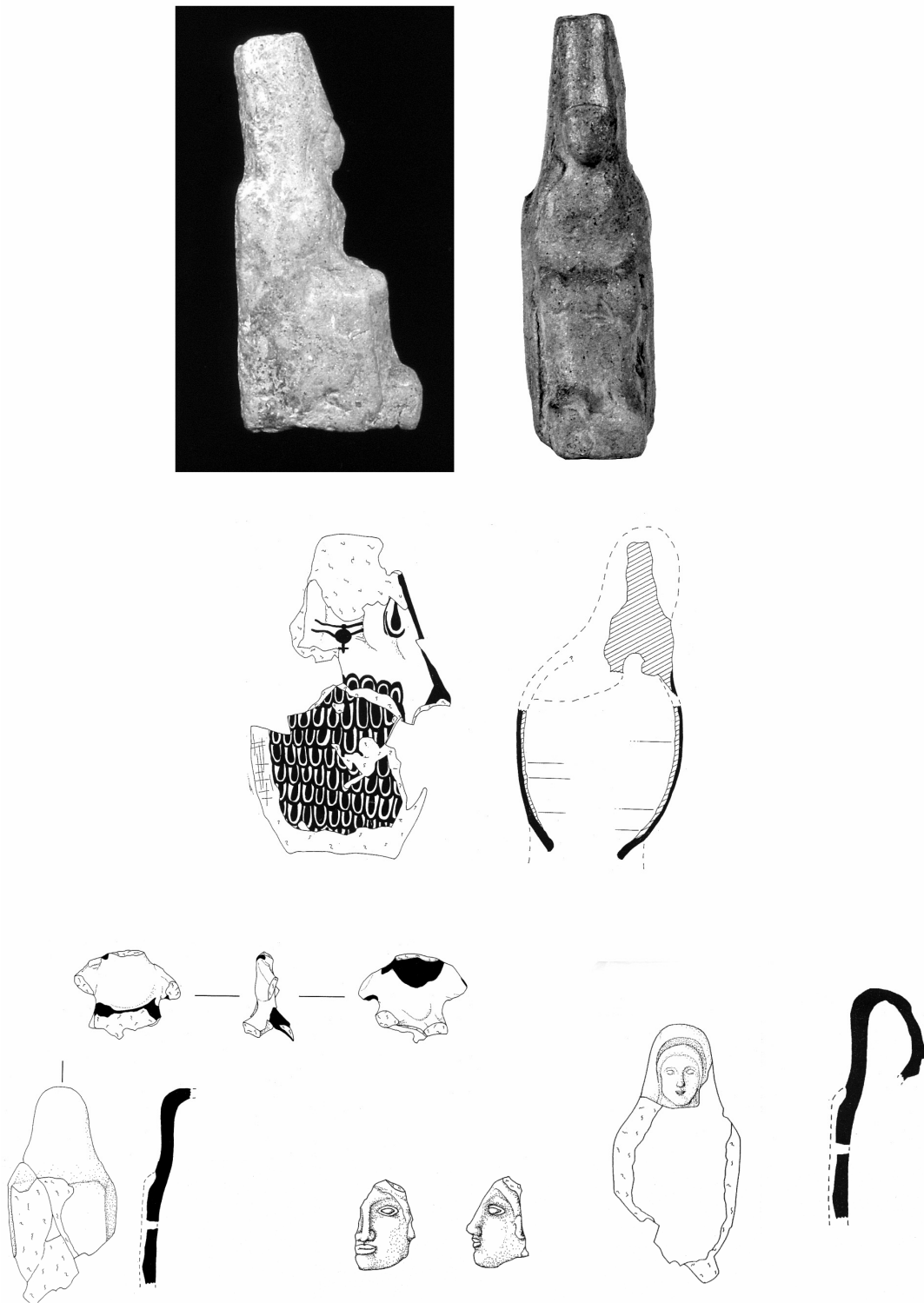
Εικ. 21. Αρύβαλλος σε σχήμα πετεινού

Εικ. 20. Αρύβαλλος σε σχήμα λαγού

Εικ. 22. Πήλινο ληκύθιο σε σχήμα λεοντοκεφαλής

Εικ. 23. Πήλινα ειδώλια γυναικείων μορφών φερούσών πόλο

Εικ. 24. Πήλινο ειδώλιο λέοντα σε στάση ανάπαυσης

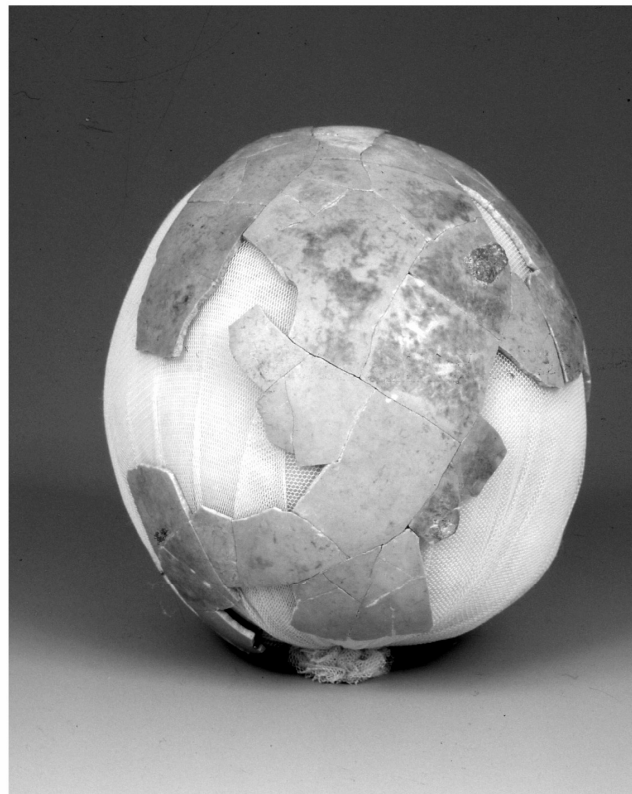
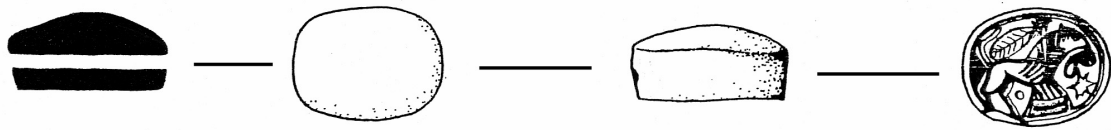
Εικ. 25. Ειδώλιο γερακιού από φαγεντιανή

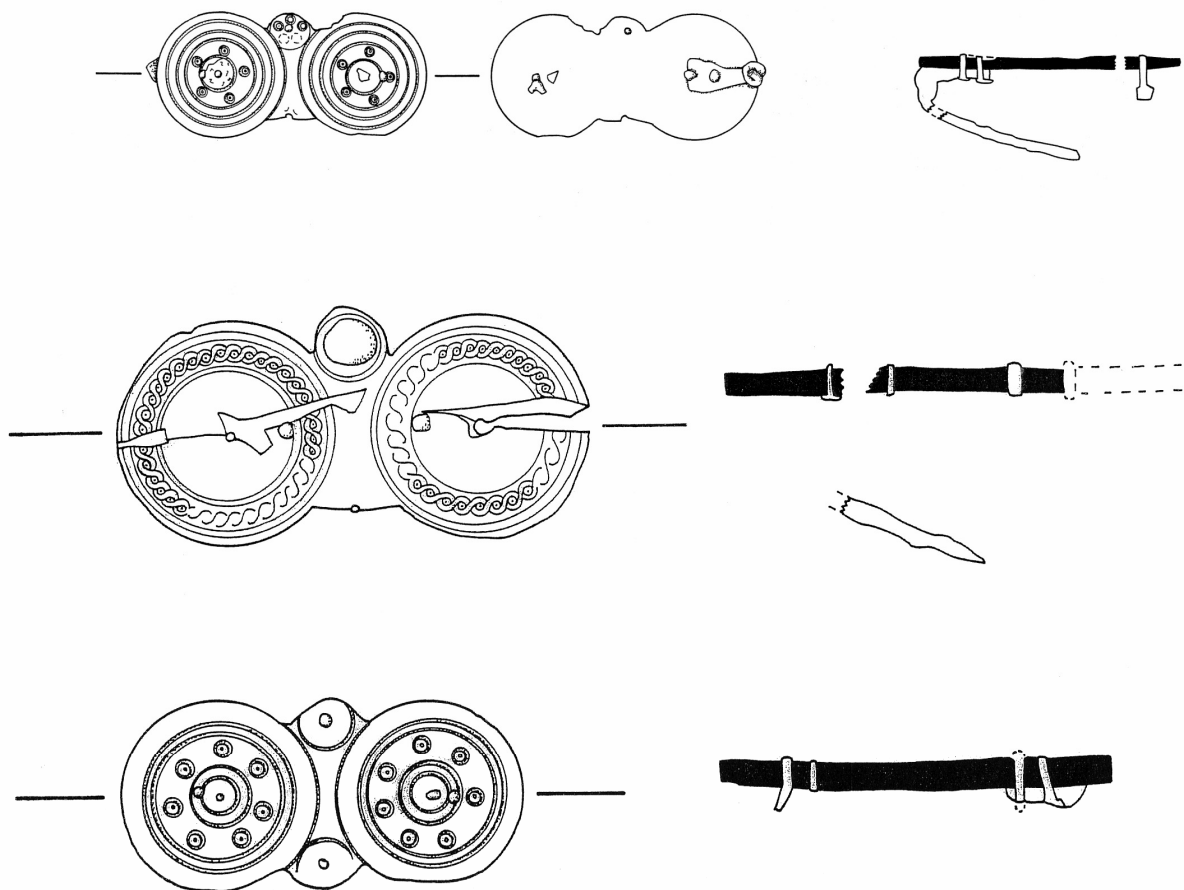
Εικ. 26. Διπλό ανθρωπόμορφο αγγείο από φαγεντιανή

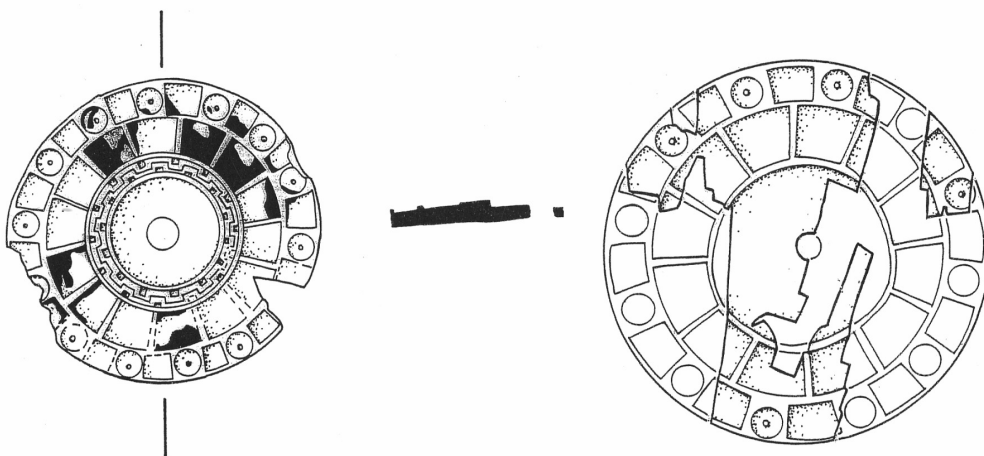
Εικ. 27. Σφραγιτικός σκαρβαίος με παράσταση λέοντα

Εικ. 28. Αυγό στρουθοκαμήλου

Εικ. 29. Ελεφαντοστέινες πόρπες

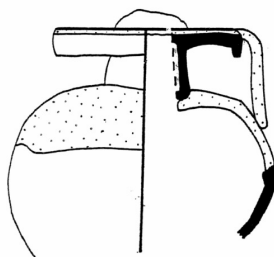
Εικ. 30. Ελεφαντοστέινος δίσκος

Εικ. 31. Σφραγιδόλιθος

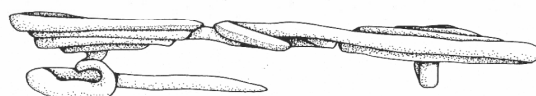
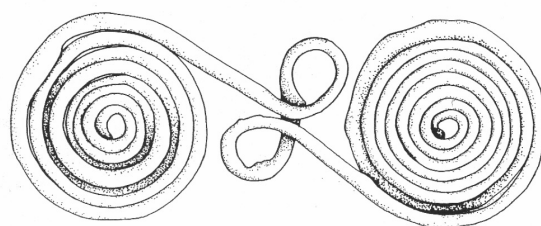
Εικ. 32. Διάφορα μεταλλικά αντικείμενα

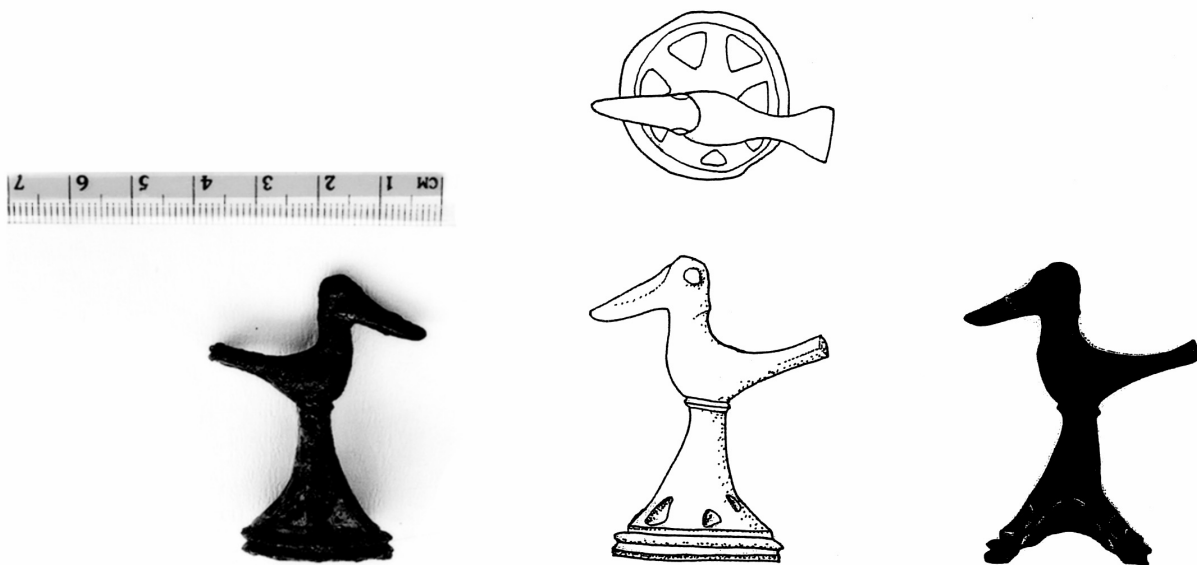

Εικ. 33. Σχέδιο μεταλλικού αρυβαλλου

Εικ. 34. Μεταλλική σπειροειδής πόρπη

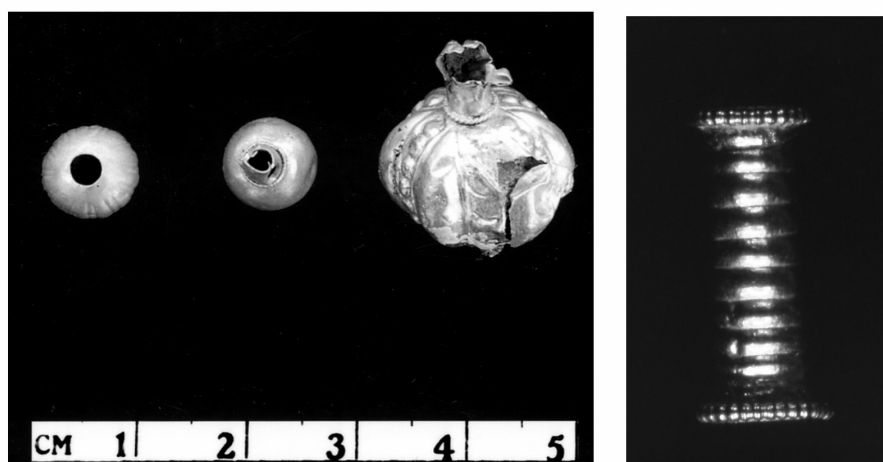

Εικ. 35. Χάλκινο πτηνό πιθανόν εξάρτημα πόρπης

Εικ. 36. Πόρπη φρυγικού τύπου

Εικ. 37. Αντικείμενα από χρυσό

Εικ. 38. Πήλινο δαιδαλικό ειδώλιο

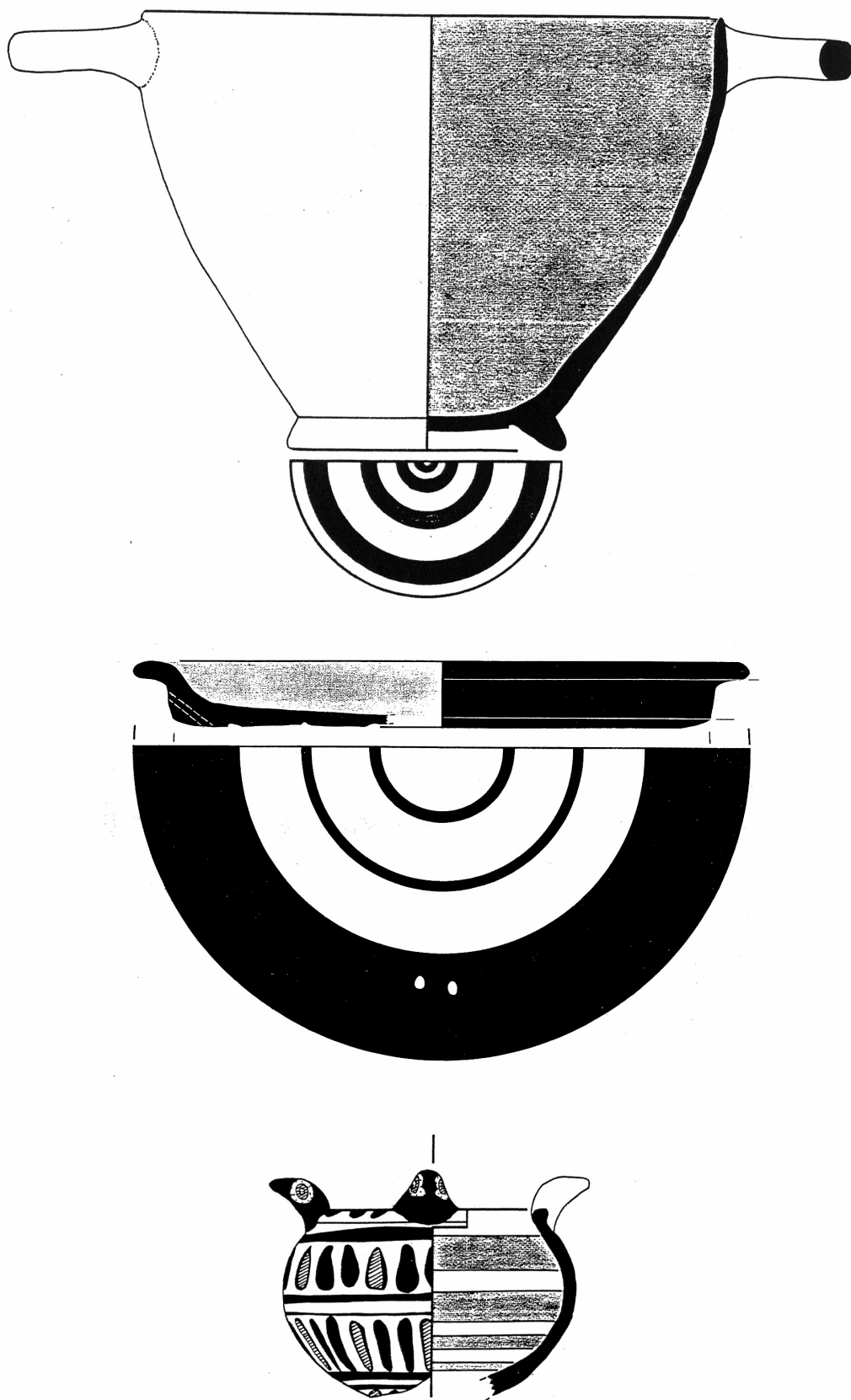
Εικ. 39. Πήλινα δαιδαλικά ειδώλια από την Σίφνο

Εικ. 40. Προτομές γυναικών από τις υδρίες της Ρήνειας

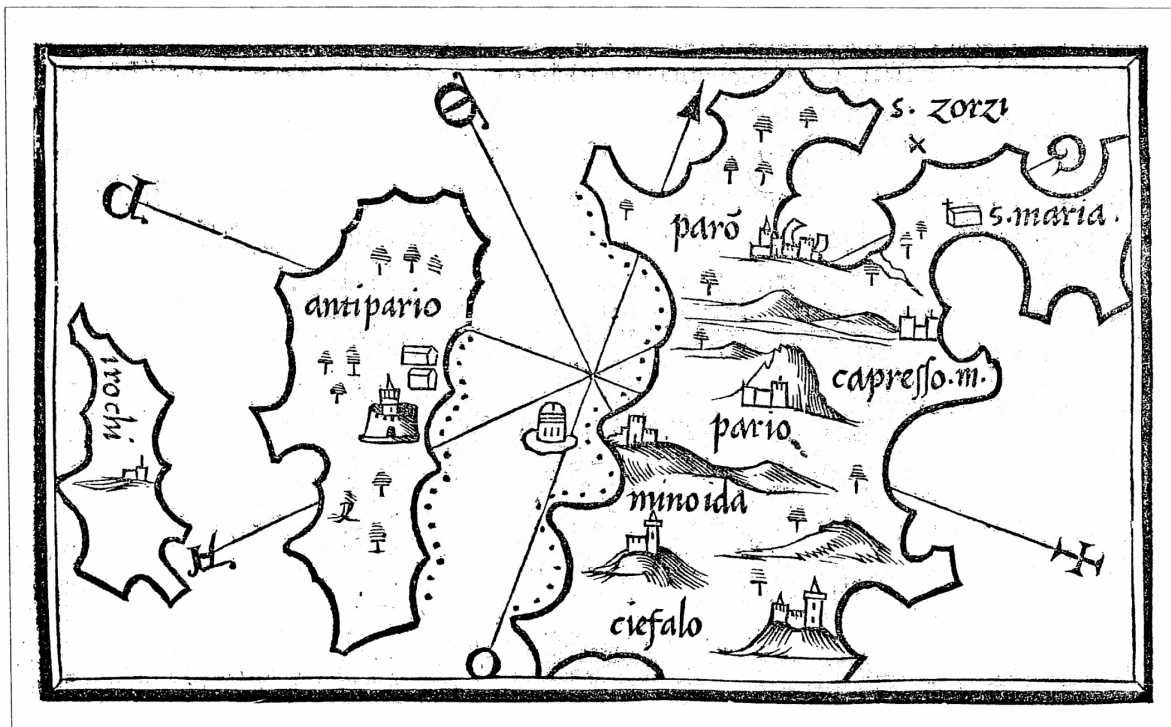
Εικ. 41. Γεωμετρικό αγγείο

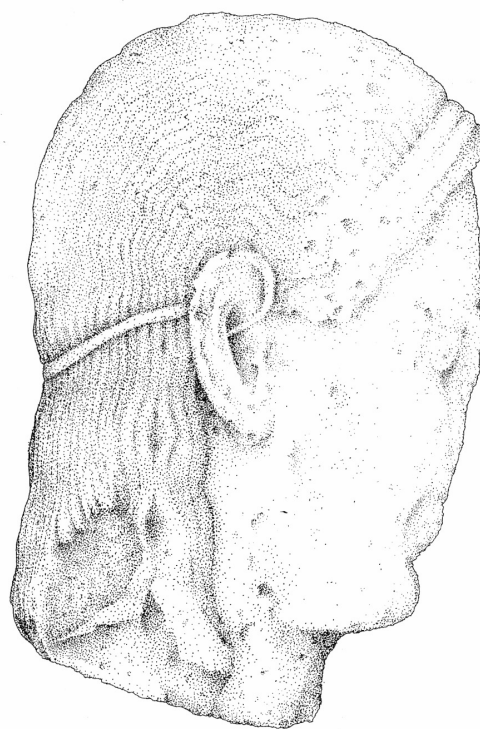
Εικ. 42. Αρχαϊκά αγγεία

Εικ. 43. Η απομάκρυνση της μάντρας

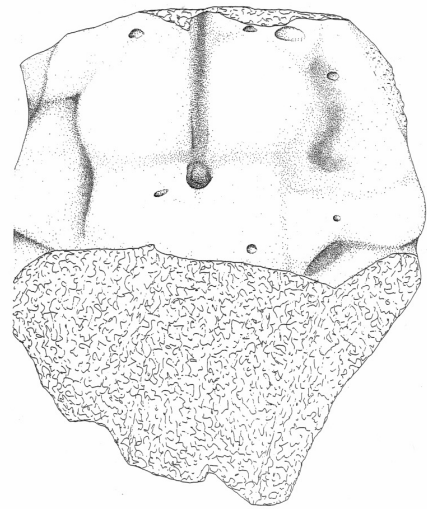
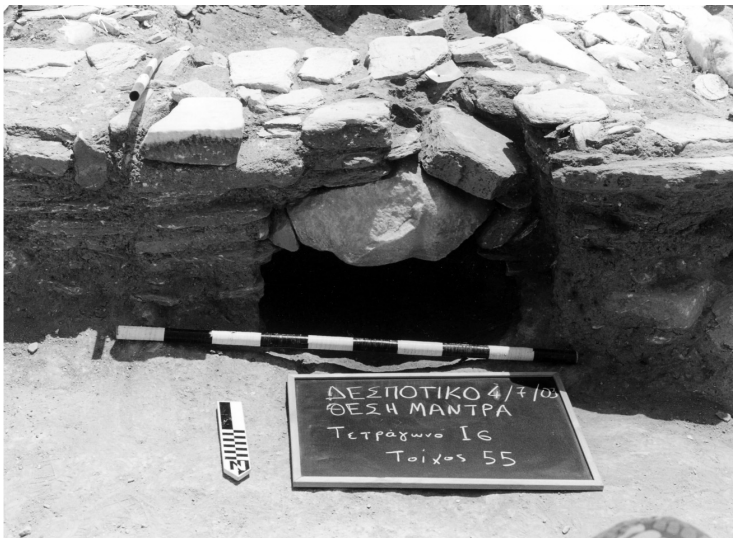
Εικ. 44. Γκραβούρες του 15^{ου} και 17^{ου} αι. που απεικονίζουν το Δεσποτικό

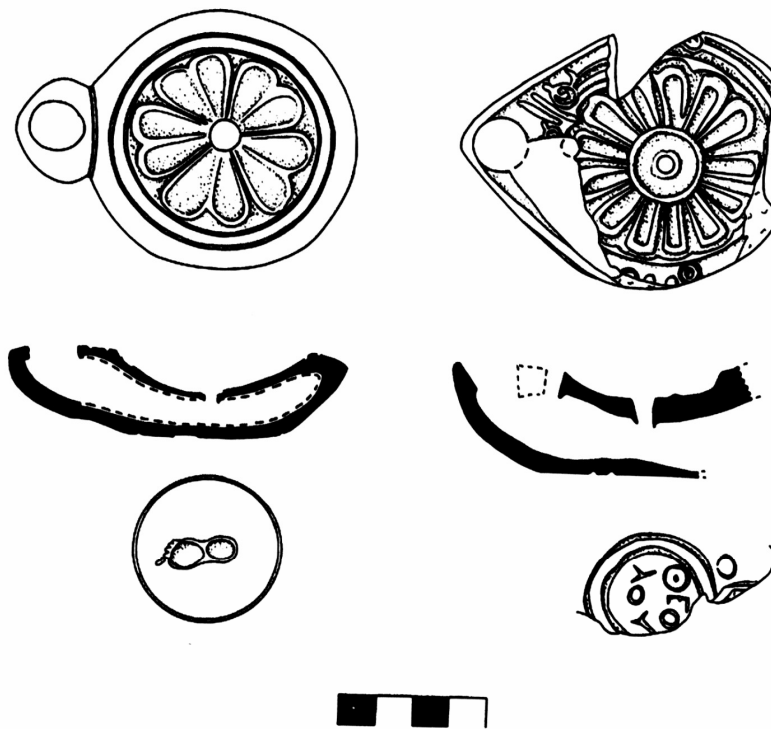
Εικ. 45. Κεφαλή κούρου

Εικ. 46. Κεφαλή κούρου

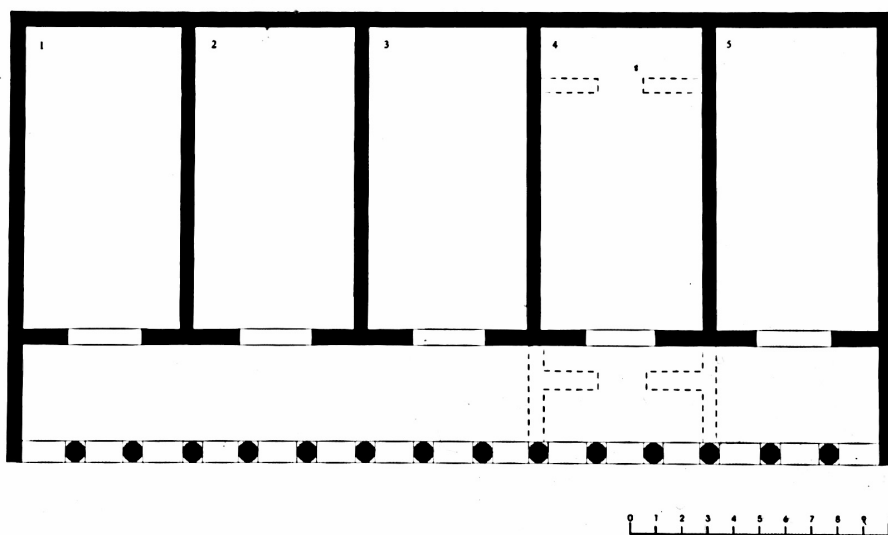
Εικ. 47. Τμήμα από τον κορμό κούρου

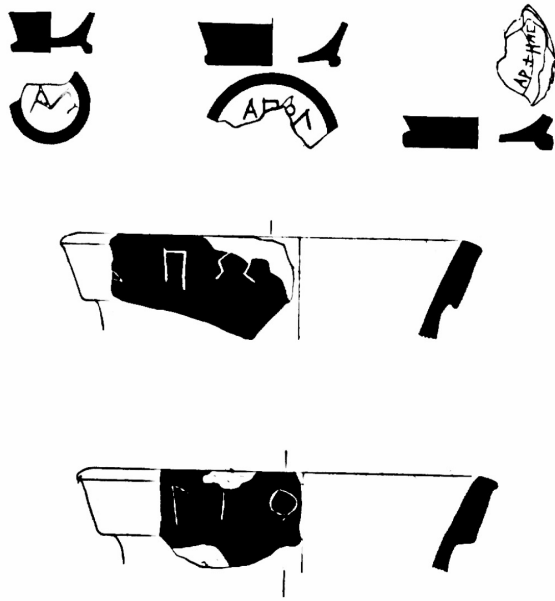
Εικ. 48. Ρωμαϊκά λυχνάρια

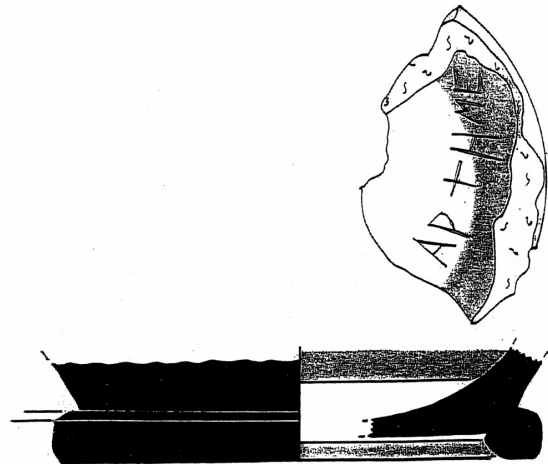
Εικ. 49. Πίπα οθωμανικής περιόδου

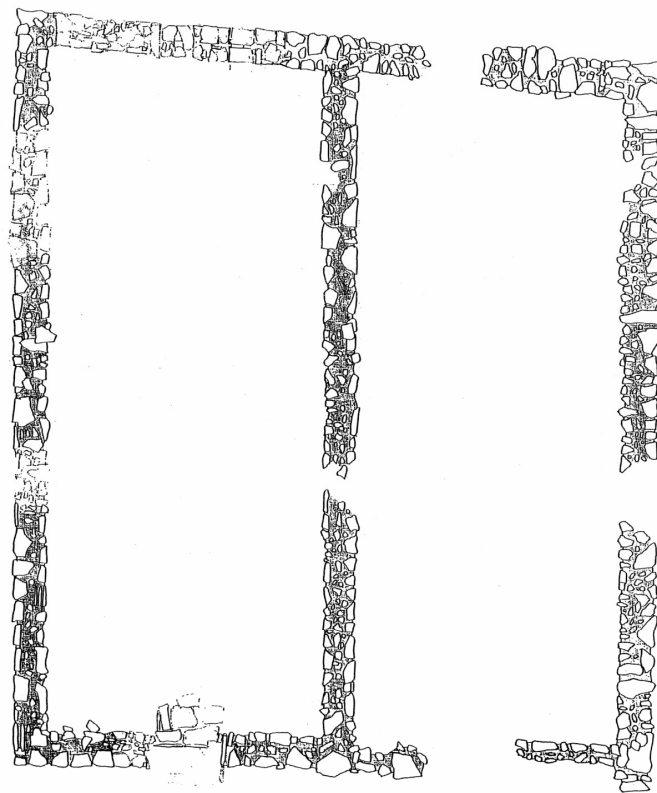
Εικ. 50. Κάτοψη του ιερού του Ηρακλέους στην Θάσο

Εικ. 51. Ενεπίγραφα όστρακα με τις εγχάραξεις ΑΠΘΑ ή ΑΠ

Εικ. 53. Ενεπίγραφο όστρακο που φέρει την εγχάραξη ΑΡΤΗΜΕ

Εικ. 52. Το κτίριο Γ (κάτοψη)

Εικ. 54. Το κτίριο Z

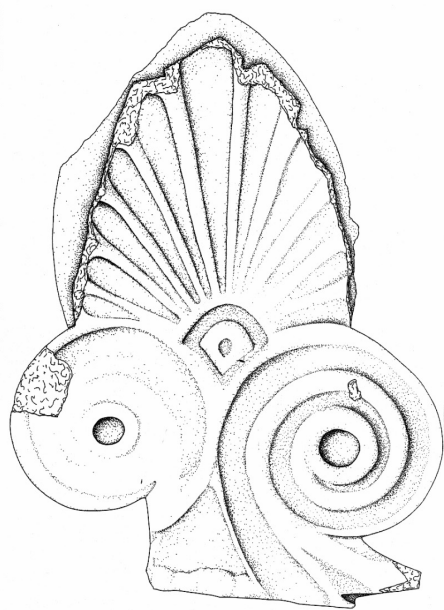
Εικ. 55. Ο βωμός της Εοστίας Ίσθμιας

Εικ. 56. Το δωμάτιο Α5 μετά την απομάκρυνση των
ύστερων κατασκευών

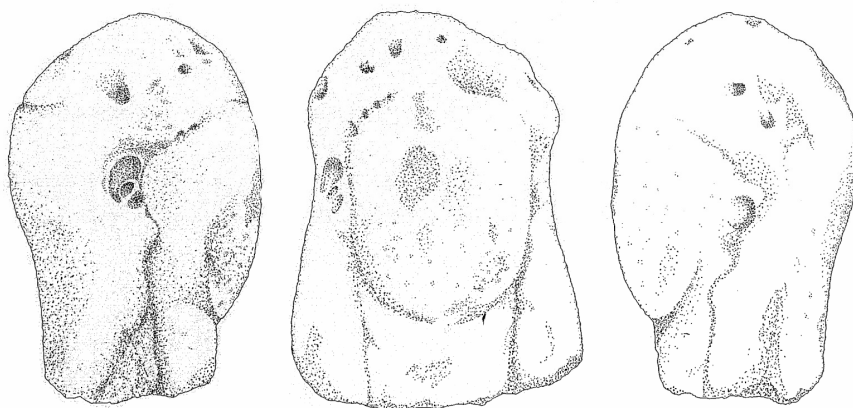
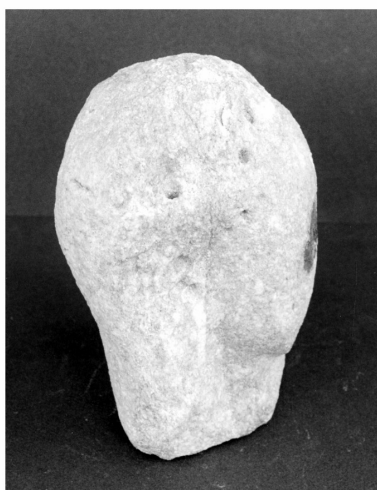
Εικ. 57. Ο νότιος τοίχος

Εικ. 58. Ανθεμωτή επίστεψη

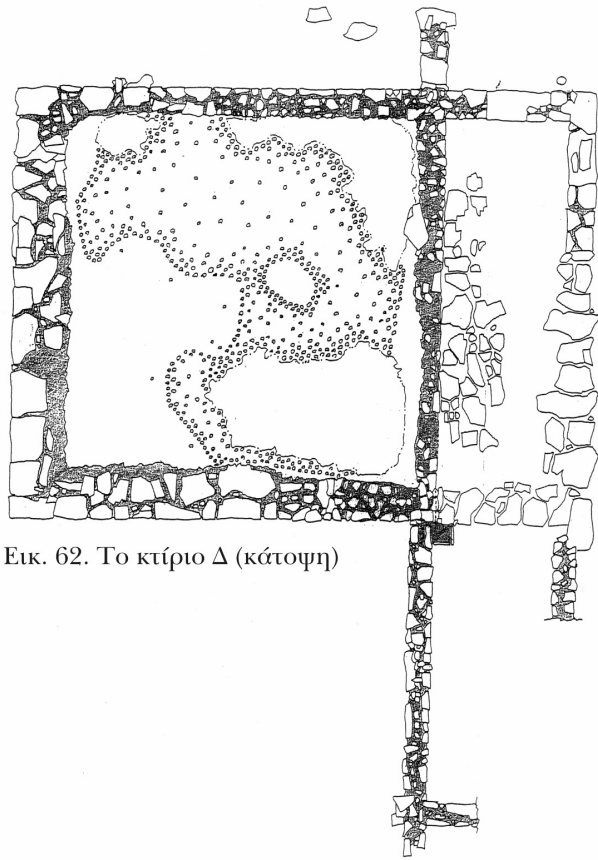
Εικ. 59. Τμήμα από το κάτω άκρο μαρμάρινου αγάλματος

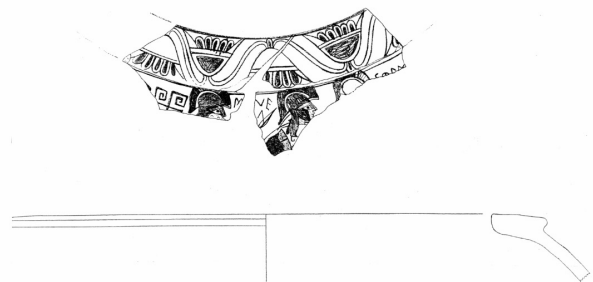
Εικ. 60. Κεφαλή κόρης

Εικ. 61. Η νότια πυλίδα

Εικ. 62. Το κτίριο Δ (κάτοψη)

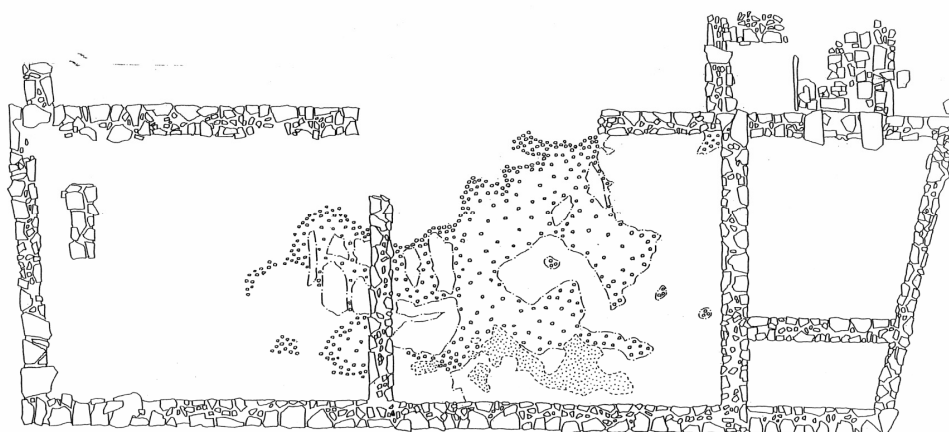
Εικ. 63. Όστρακα που φέρουν τις επιγραφές ΜΕΝΕΛ και ΣΦΕΛ

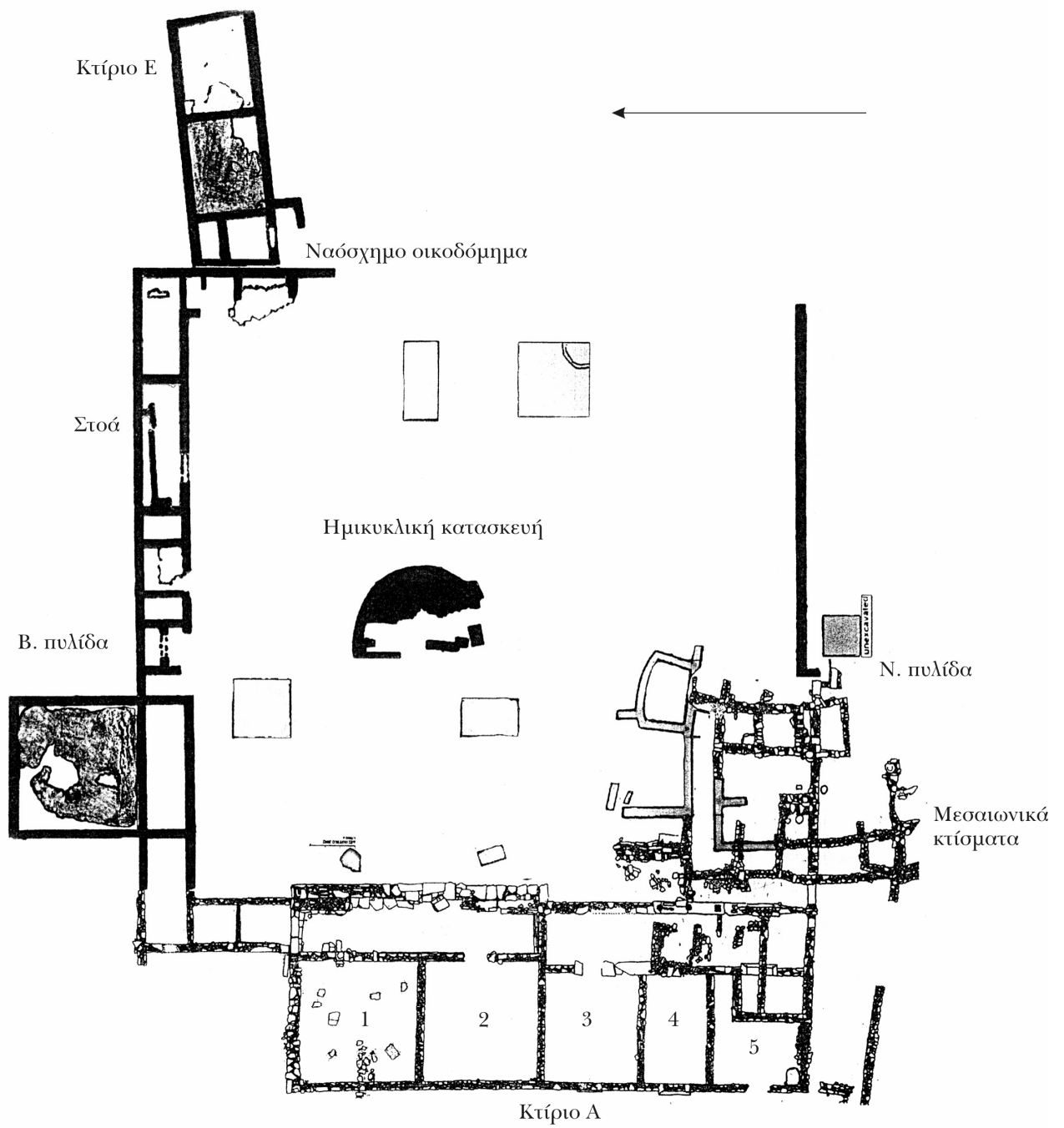
Εικ. 64. Η βόρεια πυλίδα

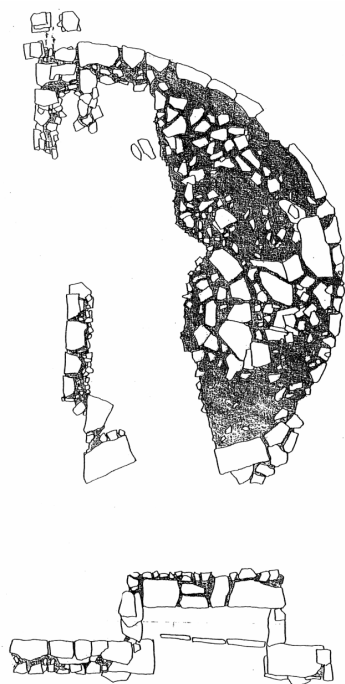
Εικ. 65. Το ναόσχημο οικοδόμημα

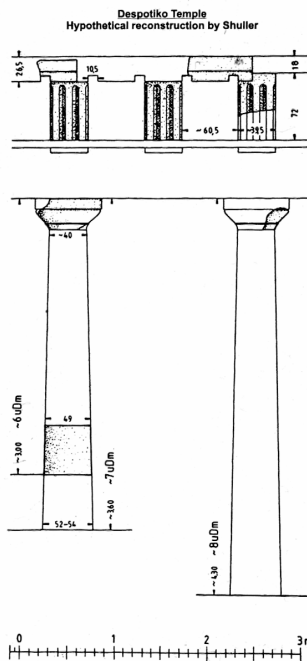
Εικ. 66. Το κτίριο Ε (κάτοψη)

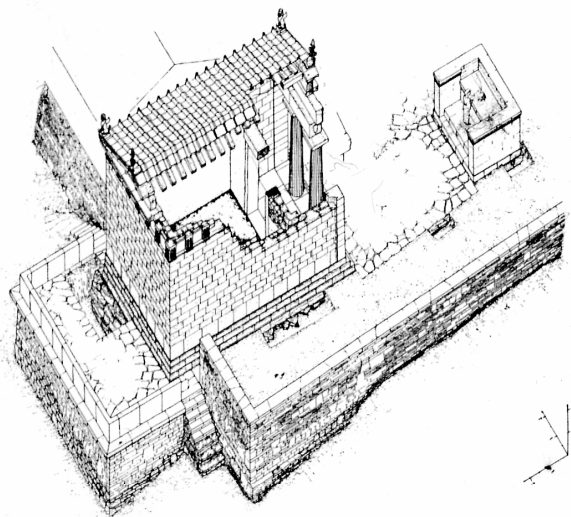
Εικ. 67. Σχέδιο του χώρου του ιερού μετά την λήξη της ανασκαφικής περιόδου 2004

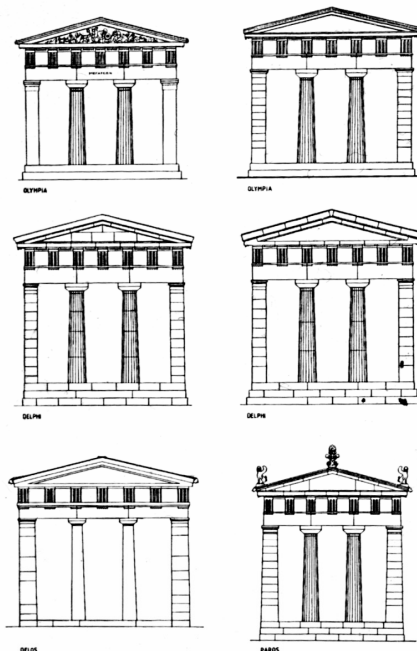
Εικ. 68. Η ημικυκλική εξέδρα

Εικ. 69. Αναπαράσταση του υποτιθέμενου ναού από τον Schuller

Εικ. 70. Αναπαράσταση του Δηλίου της Πάρου

Εικ. 71. Πιθανές αναπαραστάσεις όψεως του θησαυρού των Αθηναίων στους Δελφούς